243

JOAQUIM PACO D'ARÇOS

MEMORIILE UNEI BANCNOTE

Un original roman picaresc modern în care protagonista — o bancnotă — îşi povesteşte, într-un stil plin de vioiciune, aventurile, comentînd cu sensibilitate şi uneori cu umor vieţile oamenilor prin mîna cărora a trecut, mediile pe care le-a frecventat, evenimentele la care a asistat sau în desfăşurarea cărora a jucat, cu pasivitatea specifică lucrurilor neînsufleţite, un rol de prim ordin.

„Un bun roman realist — cum precizează criticul francez Roger Giron — în care totul este inventat, totul este adevărat. Şi prin ale cărui personaje, foarte tipizate, se constituie sub ochii noştri o întreagă societate: societatea occidentală dintre 1940 şi 1960."

Colecţia GLOBUS

EDITURA UNIVERS

Lei 6

13

J PACO D'ARÇOS

Memoriile unei bancnote

1974

JOAQUIM PACO D'ARÇOS

Colecţia GLOBUS / Editura Univers

MEMORIILE UNEI BANCNOTE

Coperta colecției *Ion State*
Ilustrația copertei *Ion Bănulescu*

JOAQUIM PAÇO D'ARCOS
Memórias duma Nota de Banco
Guimarães Editores, Lisboa, 1962

GLOBUS

JOAQUIM PAÇO D'ARÇOS

MEMORIILE UNEI BANCNOTE

Traducere și cuvînt înainte de
Dumitru Alistar

EDITURA UNIVERS
București
1974

Lector: CONSTANŢA TĂNĂSESCU
Tehnoredactor: ELENA BABI

Bun de tipar: 19.08.1974. Tiraj 13 630 ex. Coli tipar 7.

Tiparul executat sub comanda nr. 1/456 la
Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918"
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti
Republica Socialistă România

CUVÎNT ÎNAINTE

JOAQUIM PAÇO D'ARCOS este unul dintre cei mai cunoscuţi şi mai apreciaţi scriitori portughezi contemporani. Născut în 1908 la Lisabona, dintr-o familie cu vechi tradiţii marinăreşti, scriitorul a colindat, foarte de tînăr, mările şi continentele, asemenea întreprinzătorilor săi strămoşi, acumulînd o vastă experienţă şi o adîncă cunoaştere a lumii şi a vieţii, adesea cu preţul unor mari decepţii. În perioada sa matură, şi-a întregit experienţa, deja vastă, în cadrul unei cariere de diplomat, la care a renunţat apoi de bunăvoie, dedicîndu-se activităţii literare.

Romancier, dramaturg, poet şi eseist, Paço d'Arcos a oglindit, în întinsa sa operă literară, profunda cunoaştere a oamenilor şi a societăţii căreia îi aparţine. A făcut parte din grupul eminenţilor scriitori care au ilustrat prestigioasele reviste *Orpheu* şi *Presença,* reviste care au jucat un rol de seamă în promovarea literaturii portugheze moderne.

Prozatorul Paço d'Arcos s-a impus printr-o operă epică de proporţii apreciabile, alcătuită din romane şi nuvele ce pot fi clasate în două categorii : cele care redau experienţa sa de călător şi acelea care zugrăvesc societatea portugheză, observată lucid şi cu o obiectivitate care-l onorează.

Notăm, printre scrierile din prima categorie : *Jurnalul unui emigrant (Diario de un Emigrante,* 1936), *Zăpadă deasupra mării (Neve sobre o mar,* 1942), *Corabia morţilor (O Navio dos Mortos,* 1952). Dar cea mai substanţială parte a operei sale epice este constituită de ciclul de romane — şase la număr — care alcătuiesc *Cronica vieţii lisaboneze (Crónica da Vida Lisboeta),* cel mai bun document literar despre cercurile conducătoare portugheze din ultimele decenii : *Ana Paula,* 1938 ; *Nelinişte (Ansiedade),* 1940 ; *Drumul vinovăţiei (O Caminho da Culpa),* 1944 ; *Tonuri verzi pe fond întunecat (Tons Verdes em fundo escuro),* 1946 ; *Oglinda cu trei feţe (Espelho de Três Faces),* 1950 şi *Căprioara captivă (Corça Prisioneira),* 1956, cărora le putem alătura diferite piese de moravuri şi povestirile „de Carnaval" (1959).

În această operă abundentă și diversă, autorul s-a voit martor obiectiv al evenimentelor lumii contemporane, al istoriei contemporane portugheze și universale. Chiar dacă privirea sa critică alunecă uneori la suprafața lucrurilor, Paço d'Arcos dă totdeauna dovadă de o înțelegere plină de simpatie și înduioșare pentru oameni, este îndurerat de suferințele lor și amărît de nedreptățile generate de o lume nedreaptă, în care banul și egoismul feroce sînt idolii venerați mai presus de orice.

Romanul pe care-l prezentăm cititorilor români, *Memoriile unei bancnote (Mémorias duma Nota de Banco,* 1962), este o mostră semnificativă a umanismului lui Paço d'Arcos. Natural, nu putem cataloga pe autor drept un scriitor *angajat,* dar marele său merit este de a fi privit drept în față și fără iluzii lumea pe care ne-o înfățișează, cu tot ce are ea bun și, mai ales, cu ceea ce are hidos și inuman.

Potențînd și amplificînd procedeele vechiului roman picaresc, Paço d'Arcos ne prezintă o frescă colorată și decepționantă a lumii apusene contemporane din ultimele decenii. „Eroul" cărții, o bancnotă de 500 de escudos, este un comentator sensibil și atent al evenimentelor și vieții oamenilor care au posedat-o, rînd pe rînd, de la nașterea sa într-un atelier tipografic londonez, pînă la bătrînețea tristă și resemnată cu perspectiva incinerării finale, soarta inevitabilă a bancnotelor uzate.

Într-o admirabilă proză lirică, agrementată de un umor de fină calitate, bancnota povestește istoriile celor prin mîinile cărora a trecut, mediile umane pe care le-a frecventat, evenimentele la care a asistat sau în care a fost amestecată, totul conducînd, în final, la o condamnare amară a ticăloșiei umane.

Opera este, așa cum o caracterizează Roger Giron, în prezentarea pe care o face traducerii franceze în *France-Soir* din 10 aprilie 1968, *„un bun roman realist. Totul este inventat, totul este adevărat. Putem invidia această bancnotă pentru felul cum cunoaște natura umană. Și, prin personaje foarte tipizate, se constituie sub ochii noștri o întreagă societate : societatea occidentală dintre 1940 și 1960".*

D. ALISTAR

I

AM AUZIT MEREU pe tovarășele mele spunînd că întoarcerea la punctul de plecare reprezintă, la un anumit moment, pentru noi, bietele bancnote, apropierea sfîrșitului. Cum au aflat ele asta, nu știu. Este în tradiția orală a neamului nostru. Certitudinea acestei tradiții și unele cuvinte pe care le-am auzit ieri mi-au trezit teama că zilele mele sînt numărate și teama aceasta mă împinge, în liniștea casei de fier în care am fost pusă, să realizez în sfîrșit ceea ce era, acum cîțiva ani, o vagă intenție a mea : să las, despre trecerea mea pe lumea aceasta, memorii scrise, amintirea felului cum am fost întrebuințată, a ființelor care m-au avut în stăpînire sau care s-au servit de mine, mărturia faptelor la care am asistat, lecția pe care am învățat-o.

Lucrul acesta nu va fi de nici un folos pentru că experiența mi-a arătat că oamenii — și numai ei, nu și surorile mele, vor putea citi aceste însemnări — nu învață nici pe socoteala lor și cu atît mai puțin pe socoteala altora. Și ce valoare ar putea avea în ochii oamenilor amintirile modeste ale unei bancnote, cînd zilnic sînt oferite publicului memorii aparținînd unor oameni de stat, unor savanți, generali, sau artiști, cum de atîtea ori am putut constata în desele mele treceri prin librării,

chioşcuri, biblioteci, unde am fost întrebuinţată pentru cumpărarea unor volume — grave, plictisitoare sau atrăgătoare ?

Nu vor fi de nici un folos, dar nici majoritatea faptelor pe care le-am văzut săvîrşite de fiinţele umane nu erau de cine ştie ce folos. Erau dictate de rutină, sau de capriciu, sau de vanitate, sau de bunul plac, şi se prefăceau în cea mai desăvîrşită inutilitate. Cînd nu se dovedea că fac rău. Ori, nici un rău nu poate ieşi din această năzuinţă a mea, poate cam naivă, de a lăsa şi eu, ca şi căpeteniile războinice sau oamenii de stat, memoria faptelor şi persoanelor de care am fost legată în multele mele rătăciri prin lumea oamenilor. Cu deosebirea că eu nu aş putea să relatez, ca ei, fapte proprii, pentru că n-am săvîrşit nici una. Totdeauna am fost agentul altcuiva ; nu sînt cîtuşi de puţin răspunzătoare de crime, de simple erori sau de fapte bune ; am fost un simplu instrument al lor, într-o totală pasivitate. Poate că această atitudine, pasivă prin forţa lucrurilor, acest destin de a servi la toate, fiind în acelaşi timp în cea mai completă neputinţă, mi-a dat seninătatea judecăţii, imperturbabilitatea mărturiei, libertatea povestirii care vor putea da o oarecare valoare depoziţiei mele.

Am fost pusă ieri în această casă de bani. Cu cîteva minute mai înainte, cînd casierul băncii m-a scos dintr-un teanc pe care-l primise în depozit, l-am auzit spunînd desluşit : „Asta circula deja fără valabilitate". Şi, cu emfază, dădu sentinţa : „La foc..."

Se înţelege că la auzul acestor cuvinte m-a cuprins o adîncă emoţie. Ştiam, de pe cînd eram foarte tînără, că sfîrşitul nostru, la capătul unor

rătăciri nebuneşti, este totdeauna crematoriul. Cînd, pentru prima oară, acum optsprezece ani, am fost, cum se obişnuieşte să se spună, pusă în circulaţie şi dată la plată, la ghişeul Băncii Portugaliei, am fost dusă într-o instituţie de vizavi, o clădire de piatră albă, colţ cu strada Aurului : Banca engleză. Acolo am început ucenicia lumii şi a obiceiurilor ei.

De pe colţul mesei unde am fost aşezată am văzut trecînd, într-o străfulgerare, automobile fără număr, tramvaie galbene care se tîrau, bărbaţi cuprinşi de grabă — de ce ? n-am înţeles niciodată —, femei, cea mai mare parte vulgare şi oribile, dar şi cîteva foarte frumoase. Ascultam glumele şi comentariile funcţionarilor băncii ; auzeam şi conversaţii despre chestiuni de serviciu şi am înţeles, cu multă uimire, că banca aceea în care trăiam eu, ca şi toate băncile de pe strada aceea şi de pe toate străzile din lume nu aveau alt rost decît să se îngrijească de noi, de mine şi de surorile mele, să ne păzească, să ne încuie sau să ne expedieze la alte bănci, la alte instituţii, sau să ne dea pur şi simplu unor indivizi care ne primeau cu o bucurie mai mare decît cea rezervată pentru fiinţele cele mai scumpe lor. La început, dînd crezare celor ce-mi spuneau tovarăşele mele, am găsit foarte comic contradansul la care ne obligau oamenii, înălţarea unor construcţii solide, grija unor funcţionari fără număr, totul şi toţi hărăziţi numai sarcinii de a ne servi. Şi m-aş fi lăsat stăpînită de o mîndrie nelalocul ei, dacă n-aş fi dobîndit în acelaşi timp noţiunea nimicniciei mele : eu eram una între nenumărate mii, între milioane, ce ştiu eu ? Mă pierdeam pe pămînt aşa cum se pierde o stea minusculă pe cer ; şi ce însemna în imensitatea bolţii

cereşti firul infim de praf uitat în spaţiul nemărginit al marilor constelaţii ?

Eram, în lumea în care fusesem aruncată, firul de praf dintr-o constelaţie de bani cu care oamenii sfidează cerul. Şi, cînd am căpătat această noţiune, nu m-a mai părăsit niciodată conştiinţa lipsei mele de însemnătate. Conştiinţă care de multe ori avea să mă facă să văd tot mai limpede cît de caraghioasă e atitudinea oamenilor, atît de slugarnici cu mine, atît de lacomi, atît de interesaţi, atît de dependenţi de un biet fir de praf.

Din casa de bani a Băncii engleze vedeam, în acest început atît de îndepărtat al carierei mele, cum se ridică, seara, de cealaltă parte a străzii, pe deasupra acoperişului Băncii Portugaliei, un fir persistent de fum, cenuşiu şi diafan, ieşit din coşul pe care nu-l zăream niciodată, pentru că se ascundea, discret, în planul al doilea. Şi am aflat, căci o spuneau funcţionarii şi mi-o repetau tovarăşele mele mai experimentate sau mai puţin tinere, că acea coloană subţire de fum provenea din cuptorul în care zilnic erau distruse bancnotele bătrîne, retrase din circulaţie, în care zilnic se mistuiau mii de bancnote inutile, pe care altele, cu hîrtie nouă, cum eram eu pe atunci, le înlocuiau pline de voioşie.

Cunoaşterea sfîrşitului care mă aştepta într-un viitor îndepărtat nu m-a impresionat pe vremea aceea, tot aşa cum ideea morţii nu pătrunde în sufletul plin de optimism înşelător al unui copil care face primii paşi în viaţă. Dar, tot aşa precum un copil îşi fixează în memorie amintiri de care mai tîrziu se va agăţa aproape cu disperare, am păstrat şi eu pentru tot restul zilelor mele imaginea

coloanei subţiri de fum, pe deasupra acoperişului Băncii care m-a lansat pe piaţa unde nu voi mai înceta niciodată să fiu obiect de dorinţă şi de schimb — imaginea firului subţire ce se risipeşte în văzduhul limpede, pe care îl pătau alte fumuri răzleţe.

A trebuit să mă reîntorc la Banca engleză, după trecerea a optsprezece ani, trăiţi, irosiţi în acest vîrtej de nebunie care este, la urma urmei, viaţa unei bancnote, a trebuit să mă aflu din nou în dulapul în care mi s-a făcut safteaua pe cînd eram tînără de tot şi de acolo, prin fereastra deschisă, să văd iarăşi firul încăpăţînat de fum care se destrăma în seara liniştită, pentru a măsura, brusc, toată semnificaţia lui şi a înţelege că amintirea îndepărtată din copilărie va fi la bătrîneţe ultima viziune, anunţul sfîrşitului, al unui sfîrşit fără scăpare, altfel decît acela al fiinţelor omeneşti, care caută încă, dincolo de moarte, veşnicia. Dar cine ar înzestra cu suflet o bancnotă, esenţa pură a materiei ?

Şi, în adevăr, înţelegerea şi presimţirea nu m-au înşelat nicicînd. De la Banca engleză am trecut la Banca emitentă. Şi acum sînt aici, bătrînă, amintindu-mi de zilele mele trecute.

Pentru că optsprezece ani înseamnă o viaţă lungă pentru o bancnotă. Cele de valoare mică, fiind atît de mult mînuite, se uzează repede şi, după cît se pare, nu ajung să împlinească nici patru, cinci ani de viaţă. Eu sînt însă bancnotă mare, valorez cinci sute de escudos. M-am născut la 29 septembrie 1942, într-un atelier al firmei Bradbury, Wilkinson et Co., tipografi londonezi de hîrtie-monedă. Despre locul naşterii n-am păstrat, totuşi, nici o amintire,

nici despre chipul cum am fost transportată la Lisabona, iar înţelegerea şi raţiunea, precum şi noţiunea existenţei, le-am căpătat doar în subsolul Băncii Portugaliei, unde a fost deschisă lada în care am călătorit din Anglia.

Mai tîrziu, evenimentele m-au dus la Londra şi am putut cunoaşte oraşul vast şi atrăgător din care plecasem atît de tînără şi de oarbă. Dar în locul exact al naşterii, atelierele lui Bradbury, Wilkinson et Co., nu mi-a fost dat să mă reîntorc.

M-am născut, aşa cum am mai spus, la 29 septembrie 1942, dată care a fost tipărită cu litere negre pe hîrtia din care sînt făcută, peste desenul unui heruvim ce ţine în mîinele-i cărnoase cornul abundenţei. Mi s-au dat două numere de serie, pentru identificarea mea : HH00344 şi 267.472SS. Două semnături, a unui vice-guvernator şi a unui administrator al Băncii, ilizibile, mi-au dat pecetea autenticităţii, fără de care aş fi un simplu petic de hîrtie. Efigia lui Damião de Goes [1] — numai după multe drumuri am reuşit să aflu cine a fost omul acela bărbos, cu chipul sbîrcit şi privirea neliniştită — efigia acestui bărbat ilustru, imprimată în verde-închis pe fondul verde-deschis al suprafeţei mele, m-a înnobilat, dacă nu m-a înfrumuseţat.

Pe faţa opusă a corpului meu subţire — nu ştiu ce alt adjectiv să întrebuinţez pentru a defini grosimea mea aproape diafană — artistul care m-a conceput a desenat, cu daltă de miniaturist, amvonul bisericii Santa Cruz din Coimbra. Cu litere mari, pe o faţă şi pe cealaltă, se citeşte : „Banca Portugaliei — Cinci sute escudos". Şi, de asemenea, cuvîntul „Aur", pe una din marginile de sus, atingînd aproape pălăria lui Damião de Goes. În acest cuvînt îmi adun tot orgoliul. Aur ! Nimic nu are mai mare preţ ca aurul. Aur, aur metal, am văzut rareori, dar ştiu ce reprezintă. Niciodată n-am fost iubită pentru mine însămi, ci pentru cuvîntul acela scurt gravat pe suprafaţa mea verde, încadrat în flori de liliac. Fără el, aş fi un petic de hîrtie fără valoare. Cu el am fost, sînt încă simbolul a ceea ce oamenii doresc cel mai mult, a ceea ce-i înjoseşte, îi înrobeşte, care face din viaţa lor un chin, un coşmar, o bătălie necontenită, niciodată terminată, aproape totdeauna pierdută.

Aur ! Timp de optsprezece ani cuvîntul acesta, aproape miraculos, mi-a deschis toate uşile. Graţie lui, am trecut prin mii de mîini. Am coborît în adîncul ticăloşiei umane şi am ajutat oamenii să se legene în visurile cele mai dulci, de atîtea ori destrămate înainte de-a se fi împlinit !

Înainte ca focul să mă mistuie — Doamne sfinte, nu vreau să mă gîndesc încă la asta —, de-aş putea avea puterea, de-aş putea trăi ca să-mi amintesc de cîteva din mîinile care m-au mîngîiat, de altele care s-au luptat pentru mine, de chipurile pe care le-am cunoscut, de scenele la care am asistat, de sufletele care, goale, mi s-au oferit. Şi nu vreau să trag nici o învăţătură. Am învăţat cu un profesor bătrîn, care m-a păstrat cu zgîrcenie luni întregi în buzunar, să detest intenţiile edificatoare în literatură.

După ce am stat cîteva zile în tezaurul Băncii engleze, am fost dată, ca parte din salariul lunar, unui vechi funcţionar al casei. M-am urcat la parter pen-

---

[1] Cunoscut istoric şi diplomat portughez (1501—1573). (Notele aparţin traducătorului.)

tru prima mea călătorie şi am intrat în intimitatea domnului Rodrigues. Acesta a fost, se poate spune, primul om pe care l-am cunoscut îndeaproape, căci pînă atunci trecusem doar prin mîinile unor casieri indiferenţi.

Domnul Rodrigues avea patruzeci de ani de serviciu în bancă şi şaizeci de viaţă. Conducea o secţie a instituţiei dar, cu ochii aţintiţi, prin fereastra largă, la animaţia străzii, părea să conducă circulaţia, şi critica încăpăţînarea Consiliului Municipal şi a Societăţii de tramvaie de a menţine aceste vehicule pe strada Aurului, socotind că e pricina iremediabilelor întîrzieri şi prejudicii în circulaţia automobilelor. Domnul Rodrigues avea pentru automobile veneraţia unui adolescent sau a unui umil funcţionar de la serviciul personalului. Cunoştea toate mărcile şi iniţia pe adjunctul secţiei, un băiat tînăr, aproape imberb, în tainele acestui vast domeniu al culturii moderne. Se socotea de asemenea o autoritate în materie de femei. De la distanţă — care ţinea de la primul etaj pînă la promenada din faţă — le clasifica cu siguranţă, cu o competenţă pe care o credea infailibilă. Şi-i spunea adjunctului :

— Trebuie să trăieşti cît am trăit eu, să treci prin tot ce am trecut eu pentru a şti să apreciezi o femeie ! E o adevărată ştiinţă. Faţă de ea, toată ştiinţa bancară nu face nici doi bani !

Exagerez, pentru că domnul Rodrigues avea un sincer respect pentru ştiinţa bancară în care se specializase timp de patru decenii. O considera atît de transcendentă, cu tot ajutorul pe care maşinile de calculat îl aduseseră de curînd muncii oamenilor — pe vremea mea nu aveam astfel de cîrje, îi plăcea lui să spună —, o considera atît de transcendentă încît îl descuraja pe adjunct în primii săi paşi nesiguri :

— Nici în douăzeci de ani n-o să înveţi dumneata să conduci această secţie. Mie mi-au trebuit patruzeci, bătuţi pe muchie.

În timpul orelor de serviciu, încurajat de respectul unor clienţi ai băncii, pricepuţi în linguşirea şefului de secţie, şi de postul de sentinelă la marginea mesei largi (el însuşi alesese locul şi poziţia biroului), care-i permitea să domine de la înălţime pietoni şi vehicule, automobile şi femei, domnul Rodrigues era un om profund fericit şi mulţumit de soarta sa. Cu el am început ucenicia vieţii, dar printr-o prismă complet falsă ; n-am avut nici un dezavantaj din aceasta, pentru că m-am obişnuit repede să aplic lentile de corecţie la ochelarii oamenilor. Ştiinţa bancară nu era atît de transcendentă cum o arăta el, pentru a-i apăra prestigiul. Automobilele, care străbat cu milioanele şoselele lumii şi se găsesc din belşug în magazinele deschise peste tot, nu aveau, cu toată bogăţia lor de culori, farmecul pe care el, pieton fricos, li-l atribuia. Adunase, în lunga-i carieră, mai mult decît îi trebuia ca să cumpere una din aceste maşini al căror subiect alcătuia materia culturii sale, în afară de cea bancară. Dar după ce parcursese toate *standurile*, epuizase toate informaţiile, cunoscuse toate modelele, citise mii de prospecte de propagandă sau de popularizare, totdeauna i se paraliza voinţa în clipa în care cumpărarea părea hotărîtă. Iar acum se simţea prea bătrîn pentru a învăţa să şofeze, lucru care-l înspăimînta. Ştiinţa sa automobilistică rămînea, în continuare, pur teoretică ; găsea o mîngîiere în certitudinea că nici o

nenorocire, nici un accident n-o va murdări vreodată.

Îi rămîneau femeile, dar și aici am putut constata cît de fragile sau cît de false erau certitudinile sale. Ele treceau, în automobile sau în tramvaie, sau pe jos pe trotuarul îngust de pe strada Aurului. Și nici măcar una nu bănuia că, în dosul ferestrei, deschisă în diminețile de vară, închisă în după-amiezile de iarnă, bătrînul Rodrigues, de douăzeci de ani de cînd era șef de secție, le pîndea cu o privire lacomă de cunoscător, le clasifica cu competența unui expert.

Și la urma urmei nu erau nici atît de inaccesibile, unele, nici atît de ușuratice și venale, altele, cum presupunea și cum le cataloga el. Bietul adjunct de secție, dacă s-ar fi încrezut în sfaturile sale ! Bietul Rodrigues, care pleca pe jos, după terminarea lucrului, ca să suporte o scorpie ce fusese servitoare, femeie cu ziua și era, de mulți ani, în casa lui, femeie la toate, inclusiv la așternut.

Banca, automobilele, femeile, totul dispărea, după ce urca cu greu ultima treaptă a scării murdare a ultimului etaj din strada Mizericordiei. Și, dincolo de ușile casei, a început să-mi fie milă de bietul Rodrigues. Înăuntru plutea tot timpul un iz de cartofi prăjiți și de resturi de gunoaie care-mi făcea greață. Femeia avea o mustață deasă, o mutră acră, apucături grosolane, dar era o bună bucătăreasă. Rodrigues îi tolera defectele, închidea ochii, larg deschiși în strada Aurului, și se făcea că nu vede urîțenia și zbîrciturile tovarășei lui, o bătrînă de vîrstă nedefinită, și se bucura de priceperea cu care pregătea ea tocana, potrivea supele și mîncarea de

pește. Bine hrănit, Rodrigues putea să viseze. Iar noaptea toate pisicile sînt negre.

Pe mine, totuși, care-l vedeam la bancă atît de sigur de sine și de automobile și de femei, și-l vedeam aici la cheremul unei babe murdare și obraznice, mă cuprindea mila și-mi plîngeam soarta de martor al celor două aspecte, atît de diferite, ale vieții lui. De ce nu mă lăsa la bancă, de ce nu mă păstra în biroul lui impunător care era fala lui de șef de secție ? De ce nu mă lua numai a doua zi dimineața — cînd scotea din sertar condeiele, creioanele, carnetul de notițe, tot ceea ce așeza cu atîta grijă pe cristalul biroului — și mă obliga la conviețuirea neplăcută cu femeia aceea urît mirositoare și vulgară ?

Dar, dacă m-ar fi lăsat mereu în sertarul biroului, n-aș fi asistat la independența lui de moment și, închisă ca pasărea într-o colivie strîmtă, nu mi-aș fi urmat uimitorul meu destin, la voia întîmplării, prin lume.

Într-o seară pe cînd Inácia — numele acesta groaznic i se potrivea de minune — plecase la Amadora să viziteze o soră de-a ei pe moarte, Rodrigues, plecînd de la bancă, nu se duse, ca de obicei, direct acasă. O luă în sus pe strada Aurului hoinărind și ciudat de fericit. Intră la Mónaco, unde cumpără o țigară de foi ; la Nicola, unde luă o cafea. Apoi făcu o escapadă în strada Jardím do Regedor și mă duse, cu prudența celui ce nu vrea să fie văzut, într-o mansardă strîmtă, unde l-a întîmpinat o spaniolă. Vorbiră în șoapte, cîteva clipe. Spaniola își însoțea vorbele cu o mimică expresivă și am observat cum, cu mîna-i grasă, desena în aer forme promițătoare, făcea gesturi de ofertă și de uimire. Rodri-

gues se tocmi la preţ, spaniola fu intransigentă ; el cedă fără sforţare, cu un fel de nerăbdare nervoasă. Spaniola trase o perdea, chemă o ceată de femei. Trecură pe dinaintea lui Rodrigues, ca nişte vite pe care el le preţăluia, lacom şi timid.

Făcu semn unei brunete triste. Spaniola dădu drumul celorlalte, iar bruneta, mestecînd o pastilă contra mirosului rău, îşi conduse musafirul într-o odaie interioară, îmbrăcată în albastru, cu o cuvertură albastră pe patul lat, tapet albastru, lumină albastră.

— Ştii preţul. O sută, bombăni bruneta.

Rodrigues, cu un fel de respect, mă scoase din portofel, se despărţi de mine, primi în schimb patru bancnote a o sută de escuados şi începu să se dezbrace. Am fost oarecum mîhnită că mă despart de el, deşi îl găseam atît de caraghios şi de ridicol în izmene.

Nu l-am mai văzut niciodată. Cînd, după optsprezece ani, m-am întors acum la Banca engleză, am auzit, din întîmplare, că murise de mai bine de doisprezece ani. Nimeni nu mi-a putut spune dacă Inácia i-a moştenit averea. Îmi vine să cred că da.

Bruneta era o fată bună. O chema Deolinda. M-a păstrat, îndoită, în buletinul ei de identitate, şi astfel am putut să-i cunosc originea, semnalmentele, numărul anilor şi să-i studiez pînă şi semnătura, stîngace, cu trăsături nesigure, precum caracterul slab al cuiva care, de altfel, nu prea a învăţat carte. Se născuse la Aveiro şi trecuse de douăzeci şi doi de ani. Părea să aibă mai mult. Obişnuită deja să văd şi să apreciez femeile — îmi servise la ceva convieţuirea cu Rodrigues — îi dădeam douăzeci şi şase, douăzeci şi şapte, fără să şovăi. Trăia chinuită de

dorul după un copil pe care-l lăsase acasă, în grija părinţilor ei. Copil din tată necunoscut. Toţi ştiau la Aveiro că tatăl era un avocat cu perspective, ai cărui primi paşi în profesiune promiteau o carieră strălucită în viitor. Ca să nu-şi compromită cariera şi viitorul — posibilitatea, în provincie, a unei moştenitoare bogate nu trebuie dispreţuită niciodată — avocatul n-a recunoscut copilul şi a părăsit-o pe Deolinda, îngăduind acesteia să declare odrasla drept copil din tată necunoscut. Şi nenorocita a venit să-şi cîştige viaţa la Lisabona, lăsîndu-şi moştenitorul, dar nu şi necazurile, în ţinutul unde i se întîmplase banala aventură.

Necazurile o întovărăşau zi şi noapte. Îşi cîştiga jalnic viaţa, cu unul, cu altul, cu cîţiva la rînd, dar inima îi rămînea la Aveiro, lîngă „tatăl necunoscut" al lui Amilcar al ei şi lîngă zîmbetul acestuia, încremenit în fotografia care era vecina mea în plicul cu buletinul de identitate. Cînd vreun client, mai experimentat sau mai drăgăstos, o făcea să simtă plăcerea pe care el o căuta acolo în schimbul unei hîrtii de o sută de escudos, ea se mîhnea ca şi cum s-ar fi făcut vinovată de o groaznică trădare faţă de tatăl lui Amilcarzinho. Căci în străfundul sufletului păstra o absurdă fidelitate omului care o alungase. Căci practica îndeletnicirii în care-şi căpătase cea mai bună apreciere n-o socotea trădare faţă de oricine ar fi fost, şi nici faţă de principiile de onoare pe care credea că le are. Dar plăcerea, plăcerea carnală, o plătea cu remuşcări. Am înţeles că Deolinda era o romantică, iar cearcănele şi ochii negri şi părul de cărbune îi dădeau tipul adaptat slăbiciunii de caracter.

Am ajuns să presupun că Deolinda mă uitase între paginile buletinului de identitate pentru că, avînd de-a face cu atîtea bancnote, de valoare diferită, aşa cum avea de-a face cu bărbaţii, nici una nu s-a alăturat acelui grup alcătuit din documentul ce-i dădea existenţă legală, din chipul copilului şi din mine. Păstra celelalte bancnote, de-a valma, în poşetă, şi am putut constata că tovarăşele şi servitoarele de la pensiunea unde trăia o furau, din cînd în cînd, fără ca ea să ţină prea mult seama de acest lucru.

Trebuie să spun că, dacă Rodrigues îmi permisese să apreciez femeile de departe, Deolinda mi-a dat prilejul să-i cunosc îndeaproape pe bărbaţi. De aproape şi goi. Goi la trup şi la suflet. Laconismul unora — rezervaţi sau grăbiţi, veniţi aici cu un singur scop, repede atins, şi reîntorşi apoi în iureşul vieţii practice, foarte practice — acest laconism contrasta cu exuberanţa altora, cu gustul pentru confidenţe, cu dorinţa de a pătrunde în viaţa fetei, învingînd bariera ridicată de profesionalismul obosit al dragostei.

Nu era nevoie de mari insistenţe şi de stăruinţe pentru ca ea să vorbească despre avocat şi despre părăsirea în care o lăsase, şi despre Amilcarzinho care era în grija bunicilor. Dacă clientul era afectuos şi înţelegător pentru durerea pe care ea n-o ascundea, îi arăta fotografia însoţind-o de comentariul aproape infailibil : „Să-i dea Domnul o soartă mai bună decît a mamei lui". Cîte-un client mai vîrstnic sau dispus pentru moment la înduioşare, prins, pentru o clipă doar, de atracţia cărnii voluptoase, îi făgăduia s-o scoată din casa aceea, să-i dea, ei şi copilului, situaţia şi siguranţa pe care nu i le

dăduse avocatul. Dar toate rămîneau făgăduieli. Şi Deolinda continua să încaseze bancnote de o sută de mii de reis, să le îndese în fundul poşetei şi să lase ca celelalte femei să-i fure ceea ce nu risipise pe îmbrăcăminte sau nu cheltuia pentru un trai precar şi trîndav.

Timp de cîteva săptămîni am tras nădejde că Rodrigues se va întoarce în casa din strada Jardím do Regedor, în care mă lăsase în seara aceea memorabilă cînd se eliberase, pentru cîteva scurte sferturi de oră, de dictatura casnică a doamnei Inácia. Îi păstram o amintire afectuoasă, dar îmi era mai ales dor de strada Aurului şi de perindarea necontenită a oamenilor îmbrăcaţi şi nu a unor fiinţe groteşti, în chiloţi sau goale. Şi mă săturasem să tot văd bietul corp gol al Deolindei. Bietul corp slab, care promitea o bătrîneţe prematură, în acea jalnică şi neîntreruptă prostituare.

Dar Rodrigues nu s-a întors, iar în locul lui casa primi o vizită neaşteptată, cel puţin pentru Deolinda. S-a întîmplat că avocatul din Aveiro a venit în capitală ca să pledeze într-un proces important la Curtea Supremă. Şi, lucru foarte firesc, dădu o raită pe la casa Eulaliei, pentru a-şi potoli dorul de femei cu F mare, sau măcar demne de un semn de exclamare. De femei cum nu s-au văzut vreodată la Aveiro, unde profesionistele erau o adevărată pacoste, iar cele cinstite aduceau doar necazuri celor care aveau norocul să le necinstească.

Avocatul schimbă impresii cu spaniola şi aceasta, cu gestul obişnuit, porunci să înainteze „turma". Deolinda, văzînd în faţa ei pe tatăl lui Amilcarzinho, crezu că leşină de uimire şi de tulburare. To-

tuşi, nu ajunse pînă acolo. Avu un şoc, şi voi să se ascundă în dosul perdelei ce masca barul.

Dar avocatul, care cîntărea şirul cu un ochi sceptic şi experimentat, o arătă, fără ezitare :

— Aceea.

Spaniola interveni :

— Hai, fetiţo, nu face mofturi.

Şi Deolinda se supuse, cu o blîndă pasivitate. În cameră, rupse tăcerea pentru a întreba :

— Te-ai însurat ?

Avocatul o linişti : nu, nici nu se gîndea la asta.

— Nu mă aşteptam să te găsesc aici. A fost o surpriză plăcută. Dar, ce dracu ! N-ai un pic de minte ! Unde ai ajuns !

— A fost vina mea ? întrebă fata.

— Dar nici a mea. Asta ţi-a fost soarta.

Întărit de această concluzie, el începu să se dezbrace. Ea de asemenea, maşinal şi rece. El vru s-o trezească la dragoste.

— Erai cîndva aşa de fierbinte !

Ea se lăsă posedată, şi spre marea ei uimire, nu avu nici cea mai mică vibraţie. Ceva se sfărîmase în ea, poate cristalul dorului pe care, lîngă fotografia copilului şi atît de aproape de mine, îl păstrase curat în viaţa impură de prostituată.

— Eşti ca un lemn ! comentă avocatul, începînd să se îmbrace tacticos.

Dar în starea lui sufletească şi în vorbele lui nu era numai dezgust. Îşi aminti că fata avea un copil şi se hotărî să lase ceva pentru el.

— Uite, ăştia sînt cei o sută de escudos, dar îţi mai dau o sută, ca să trimiţi un dar micuţului tău.

Şi scoase din portofel o bancnotă de o mie de escudos.

Deolinda căută restul în poşetă, dar cum nu reuşi să adune decît trei hîrtii de o sută, mă căută şi pe mine, lîngă buletinul de identitate, şi mă dădu, cu cele trei bancnote de mai mică valoare, tatălui lui Amilcarzinho.

În felul acesta m-am despărţit de ea şi de mediul acela de corupţie şi de viciu, cum ar scrie, desigur, într-o ciornă de recurs într-un proces criminal, promiţătorul element al baroului, care descinsese din Aveiro în capitală.

Se vede că, la distanţa săpată de timp, nu-mi pot aminti în amănunt de toţi paşii mei, de toate chipurile pe care le-am cunoscut, de miile de mîini prin care am trecut. Cred că am adunat, în lunga mea carieră, un număr mai mare de posesori decît bărbaţii pe care i-a cunoscut Deolinda, în nu ştiu cîţi ani, în casa Eulaliei. Ce s-o fi întîmplat cu ea ? Cearcănele adînci vor fi sfîrşit prin a-i macera faţa dulce, făcînd-o inutilă pentru jocul dragostei în care se specializase ? Ce s-o fi întîmplat cu ea şi cu Amilcarzinho ? Dar cu avocatul ? O fi guvernator civil, director de societăţi, delegat guvernamental ? În optsprezece ani trebuie să se fi ridicat mult. Niciodată, în drumurile mele, nu i-am mai întîlnit, nici nu ştiu ce s-a întîmplat cu el. Dar dacă pe el îl văd, triumfător, pe Deolinda nu mi-o închipui niciodată răscumpărată şi fericită. Cearcănele adînci sînt ca unele linii ale mîinii, care prevestesc nenorocire.

Contactul meu cu avocatul a fost foarte scurt. În aceeaşi seară în care mă primi din mîinile slabe ale Deolindei mă lăsă la barul Aquário, unde se dusese să cineze cu un coleg, căruia-i încredinţase, în capi-

tală, conducerea procesului transferat la Curtea Supremă. Mi s-a părut, după cele ce-am ascultat, că era vorba de o poveste foarte murdară. Dar avocaţii au totdeauna mijloace de a îndulci sau de a întuneca lucrurile, după cum sînt în apărare sau în acuzare. Iar posesorul meu tranzitoriu, deşi tînăr, mi-a părut, cu siguranţă, stăpîn pe trucurile meseriei.

Colegul, ca o paranteză la acel subiect grav, îl întrebă despre fata drăguţă cu care fuseseră o dată, la plimbare, pînă la Cazinoul Popular.

— A ! Deolinda ? A murit, sărmana !

N-a mai adăugat nimic. Aquário se afla, din întîmplare, în faţa casei Eulaliei, despărţit de ea prin fîşia îngustă a străzii pavate. Acesta fusese scurtul drum pe care-l străbătusem de la inima Deolindei pînă la locul exact al morţii ei.

II

LA BARUL AQUÁRIO am cunoscut multă lume şi am ascultat multe discuţii. Acolo am aflat de existenţa unui război şi am căpătat prima noţiune despre ceea ce cuprindea acest cuvînt. Totuşi, trebuie să declar că majoritatea discuţiilor nu aveau ca temă războiul, ci fotbalul. Războiul rămînea în planul al doilea, îndepărtat. Controversele cele mai agitate se învîrteau în jurul fotbalului. Chiar de la început, fiinţele care se ocupau de război mă interesau mult mai mult decît cele pasionate de jocul pe care eu nu-l cunoşteam şi ale cărui evoluţii, aflate acolo în sertarul de la Aquário, depăşeau înţelegerea

mea. În timp ce, cu războiul, m-am familiarizat foarte repede. Am căpătat noţiuni de geografie, de istorie, de politică internaţională, de diplomaţie, de strategie, şi am putut constata că, deşi discuţiile despre fotbal erau mult mai zgomotoase, ura provocată de război era mult mai profundă. Şi totul, în jurul lui, devenea luminos şi pasionant. Totul era limpede, chiar în adîncul întunericului în care coborau oamenii. Ura era ură, ambiţia nu avea alt nume, lăcomia nu se ascundea, foamea era foame, moartea nu se servea de pretexte şi nici de batjocură pentru a ucide. Banii, din neamul cărora făceam şi eu parte, ajungeau la o putere teribilă, la o seducţie extraordinară care mă înfumura şi-mi dădea o foarte înaltă idee despre misiunea ce-mi revenea în lume, idee pe care bunul Rodrigues sau biata Deolinda n-ar fi putut niciodată să mi-o inspire. Acolo, în barul Aquário, am căpătat noţiunea adevăratei mele puteri. Fusesem folosită pentru a cumpăra, sau, mai bine zis, pentru a închiria un corp. Dar acolo am servit la mult mai mult — la cumpărarea unui nume şi a unei conştiinţe.

Asta nu chiar în primele zile. Am stat destul timp depozitată în casa de bani, strînsă între fundul sertarului şi un mic cilindru de metal. Am mai stat două săptămîni în buzunarul barmanului, un băiat delicat, care în fabricarea amestecurilor alcoolice punea vanitate de artist şi o onctuozitate aproape religioasă. Gelos pe autoritatea sa în acest domeniu, prefera să nu se amestece în altele. Asupra războiului, asupra fotbalului, nu le împărtăşea clienţilor părerile lui sincere. În dorinţa de a nu supăra nici pe unii, nici pe ceilalţi, era totdeauna de acord, eschivîndu-se cînd i se cerea să ia o atitudine. Dar de

fapt nu-l interesa nici războiul, nici fotbalul. Lumea lui era concentrată la tejghea, în şirul de sticle colorate, şi *shaker*-ul, de metal strălucitor şi alb, scuturat de mîinile lui, devenea un simbol al universului care, pe măsură ce se lărgeşte, devine mai mărginit pentru fiecare om.

El m-a dat într-o seară ploioasă lui Gaspar. Acesta era un sportiv bogat, posesor al unor bune automobile de cursă şi al unor păreri definitive, categorice, asupra fotbalului. Lua şi el parte la război adulmecînd şi curtînd refugiate. Îşi făcuse o specialitate din asta şi adunase, în doi ani, un album de fotografii, de acte, de scrisori, de hîrtii compromiţătoare pentru nefericitele pe care nimic pe lumea asta nu le-ar mai fi putut compromite. Sărace şi bogate. Căci între patru, cinci femei nevoiaşe se ivea şi cîte una care risipea nebuneşte bani şi bijuterii din simplă siguranţă de milionară sau din oboseală şi totală neîncredere în ziua de mîine.

Cînd, la barul Aquário, m-am familiarizat cu cercul de relaţii al lui Gaspar, începuse să se rărească fauna refugiatelor. Se terminaseră deja marile exoduri, pentru a face loc sistematicelor, implacabilelor măceluri. Dar haosul primelor ore, cu frontierele larg deschise şi cu masele înspăimîntate de refugiaţi, era evident că se terminase de mult. Europa reacţionase contra panicii şi organizase, cu metodă şi eficienţă, întoarcerea la barbaria în care se afundase pentru cîţiva ani. Plecau din insulele periferice, tot mai ucigătoare, bombardamentele aeriene care se năpusteau ca să radă de pe faţa pămîntului oraşe şi naţiuni. Iar în centrul lumii sălbăticite se deschideau, cu ziduri de sîrmă ghimpată, lagărele de concentrare, pe care mai tîrziu le voi vizita, pentru

ca să nu mai pot păstra nici o iluzie despre oarba prostie şi cruzimea vrednică de dispreţ a oamenilor.

Dar, după terminarea exodurilor de dimensiuni biblice, doar rari refugiaţi, prin bani sau viclenie, şi curaj, cu mult curaj amestecat cu frica ce-i gonea din urmă, doar puţini din ei reuşeau să cumpere complicităţile liberatoare, să treacă frontierele păzite de poliţii, să ajungă în oraşul încremenit de atîta grozăvie, la care acesta rămînea însă nepăsător.

Printre aceşti puţini se găsea Sofia. Am putut s-o văd şi s-o cunosc la barul Aquário. Da, s-o văd. S-o cunosc cu adevărat, n-am reuşit s-o cunosc în mod cert, căci n-am pătruns niciodată în poşeta ei şi nici ea nu m-a atins vreodată, nici n-a ştiut măcar de existenţa mea; neştiutoare, total neştiutoare de faptul că am ajutat-o să legalizeze o situaţie mai mult decît încurcată, pe pragul căreia se afla şi, dacă nu se remedia repede, o aşteptau din nou toate ororile de care fugise.

Era evreică şi toată frica sa provenea din acest stigmat care a marcat un popor întreg şi l-a sortit vastului şi organizatului măcel, inclus de oameni printre micile fapte cu care istoria lor nu e zgîrcită. Pe timpul acela, ziarele şi revistele ilustrate erau pline de subiecte de spionaj şi de poveşti cu femei fatale care cumpărau în alcov soarta armatelor şi a imperiilor. Dar, cu experienţa pe care am dobîndit-o, toate acestea îmi par astăzi literatură proastă deşi continui să cred că Sofia nu era decît o evreică inofensivă, fugită din ghetou şi din lagărul de concentrare şi de destinul atavic.

Ajunsese la portul de îmbarcare şi nu putea să se îmbarce. Nu obţinea viză pentru nici o ţară, epuiza răbdarea autorităţilor poliţieneşti, care-i reînnoiseră

succesivele autorizaţii de scurtă şedere în ţara în care sosise în tranzit — în tranzit încotro ? spre locuri unde frica să n-o urmărească — şi trăia cu teama că va fi reexpediată ca un colet — nu făcea viaţa omenească mai puţin decît un colet poştal ? — reexpediată ca un obiect indezirabil naţiunii de origine şi punct de plecare al ei.

Cînd isprăvise totul, speranţa, încrederea, banii şi chiar capitalul de seducţii pe lîngă agenţii autorităţii, încătuşaţi de regulamente, se ivi în viaţa ei Gaspar, căruia doi ani de experienţă în traficul cu refugiatele şi cu problemele lor îi conferiseră o vădită specializare. Averea şi lipsa de ocupaţie îi serveau lui Gaspar de minune ca să ofere adăpost unor suflete tot fără ocupaţie şi cu trupuri hoinare, ce-i acordau o intimitate pe care împrejurările o făceau prin forţa lucrurilor interesată. Însă din tot şi din nimic Gaspar trăgea concluzia că era irezistibil, şi aceasta era deajuns ca să fie perfect fericit. În mijlocul atîtor pustiiri şi nefericiri care bîntuiau lumea, spectacolul fericirii lui Gaspar ajunsese să fie emoţionant.

Într-adevăr, el i-a venit Sofiei în ajutor, iar eu am fost martoră la tot ce s-a petrecut, căci pe atunci eram în portofelul său, înghesuită între multe alte bancnote mari. Amîndoi frecventau barul Aquário şi prînzeau sau cinau de multe ori la restaurant. Pe măsură ce termenul de valabilitate se apropia de sfîrşit, nervozitatea punea stăpînire pe Sofia, într-un crescendo care mă îngrijora. Inspăimîntate, pupilele sale păreau că ascund o întreagă lume de groază, pe care nu voia s-o vadă iar. Nu era vorbăreaţă şi rareori am auzit-o făcînd confidenţe. Dar de ce coşmar trebuie să fi fugit, pentru

a se agăţa cu atîta deznădejde de nişte inutile scînduri de salvare ? Toate porturile i se închideau, toate consulatele o respingeau, şi n-am priceput niciodată ce motiv determina lumea liberă să refuze libertatea celui care o cerşea atîta.

Trebuie să spun că Gaspar a fost cavaler. În faţa nervozităţii crescînde şi a obsesiei acelui suflet, nu mai abuza de darul trupului, care se oferea cu disperat abandon. Între ei doi, relaţiile au ajuns să fie aproape caste, după ce le cunoscusem atît de înflăcărate. O posedase pe Sofia săptămîni la rînd, aşa cum mai înainte posedase alte străine, care ajunseseră în sfera lui de activitate în împrejurări similare. De nici una însă nu se îndrăgostise profund. Le socotea o distracţie plăcută şi avusese bunul simţ să nu-şi atribuie în viaţa lor alt rol decît acela al unei întîlniri întîmplătoare, în scurta sau lunga etapă de fugă, mai înainte ca frica să ajungă a fi o prezenţă înrobitoare. Cu înfăţişarea-i simpatică şi cu banii din Alentejo, el a înlocuit frica în vieţile care nu cereau decît o tovărăşie nouă şi diferită. Le ajuta să plece spre cele mai îndepărtate puncte de destinaţie, se ducea pe chei să-şi ia rămas bun, afectuos şi curtenitor, cu un pic de regret care-i atingea puţin sufletul, regret repede înmormîntat, cu metodă şi vanitate, în acel album prodigios în care îndosaria, de mult timp, fotografiile, actele, aproape nişte fişe de identitate ale succesivelor sale cuceriri.

Pînă atunci, după cîte am putut înţelege, totul decursese cu o impecabilă regularitate : cunoştinţă, întîmplătoare sau provocată, convieţuire, despărţire. Acum lucrurile luau o altă înfăţişare, şi Sofia devenea o problemă. Nu pentru că despărţirea, în sine,

i-ar fi fost mai dureroasă decît cele anterioare. Dar lipsa unei alte posibilităţi, perspectiva reîntoarcerii în lagărul de concentrare de la Miranda de Ebro, şi de acolo, în etape de reîntoarcere, spre alte lagăre de concentrare şi mai puţin ospitaliere, dacă o înspăimînta pe Sofia, îl arunca şi pe el într-o neagră deznădejde şi am putut să apreciez, astfel, cît era de bun în realitate sufletul său. Şi, spre cinstea lui, mai mult decît dorinţa carnală care-l lega de Sofia, această bunătate sufletească l-a făcut să cumpere cu şaptesprezece contos conştiinţa lui Avelino.

Eu am fost de faţă la toate : la naşterea miraculoasă a ideii, la prima reacţie de spaimă a Sofiei, la acceptarea voioasă, în cele din urmă, a ceea ce părea tot aşa de simplu ca oul lui Columb. Am fost de faţă la tratative, la iscusita insinuare a proiectului în mintea simplă a lui Avelino, la seducerea abil condusă şi la prăpădul pe care întîlnirea cu refugiata şi condiţiile contractului l-au făcut în sufletul acela învăţat numai cu lucruri de rînd.

Şi ceea ce s-a petrecut n-a fost, într-adevăr, obişnuit. Avelino era bărbierul de încredere al lui Gaspar. Erau aproape de aceeaşi vîrstă, aveau aceleaşi preferinţe sportive — susţinători fanatici ai clubului Benfica —, concepţii asemănătoare despre politică, despre război, despre iresponsabilitatea oamenilor, într-o intimitate ce se stabilise de ani întregi de cînd Gaspar se bărbierea în sala aurită de la Restauradores.

Trebuind să se sprijine pe un prieten, un prieten burlac, Gaspar s-a servit de Avelino. L-a convocat în mod solemn la barul Aquário. Şi i-a prezentat-o pe Sofia. Avelino, confident al lui Gaspar, ştia ce

rol avea Sofia în viaţa acestuia. Totuşi, pînă la acest punct, n-au fost surprize. Relatarea ameninţărilor care planau asupra bietei şi frumoasei fiinţe era repetarea unor mărturisiri anterioare făcute, cu barba bine săpunită, în sala aurită unde se povestea şi se discuta totul. Deci, nu în aceasta a constat surpriza. Desigur, în sufletul lui Avelino a fost o neasemuită încîntare s-o contemple pe femeia aceea în negru, pe care părea s-o pîndească moartea. Şi o justificată mîndrie pentru intimitatea pe care i-o îngăduiau ea şi domnul Freitas.

Spaima se ivi cînd i se spuse că salvarea acelei vieţi preţioase depindea numai de el — de el, Avelino. Spaimă şi nedumerire. Dar amestecate cu un neaşteptat orgoliu de a se vedea implicat în chestiuni de război pe care el le bănuia doar din revistele „Secolul Ilustrat" şi din „Viaţa Mondială".

Avelino ascultă apelul prietenului şi clientului său : Sofia trebuia salvată, oprită în Portugalia, şi aceasta s-ar putea realiza numai prin căsătoria ei cu un portughez. Ar fi el, Avelino, din abnegaţie, spirit de caritate şi prietenie pentru credinciosul său client dispus s-o facă ?

Avelino bănui, într-un scurt elan, că domnul Freitas îi oferea, pe o tavă de argint, corpul mlădios şi vibrant al acelei femei care-l privea ţintă, agăţată de cuvintele pe care avea să le rostească el. Şi după aceea îşi trădă în gînd logodnica, socotindu-se, nu ştia încă prin ce minune, moştenitorul legitim al lui Gaspar în acea aventură nemaipomenită.

Totuşi, unele considerente de ordin practic îi potoliră primul impuls. Cum avea el să poată întreţine o soţie de o perfecţiune atît de mare şi să-i

ofere o viaţă atît de deosebită de viaţa obişnuită a unui modest muncitor frizer ?

Gaspar îl linişti, cu un zîmbet larg şi binevoitor. Nu i se cerea decît să-şi ofere numele şi să asiste la ceremonia de la Starea civilă. Fapta aceasta caritabilă, el, Gaspar, n-o putea face pentru că-şi dăduse deja numele, în schimbul libertăţii, unei fete pe care o siluise în Alentejo, pe vremea cînd războiul nu-i oferise încă un cîmp de manevră mai vast şi mai prielnic. Dar această operă caritabilă nu va fi pe gratis. Zece contos îl vor răsplăti pe Avelino pentru fapta lui cea bună. Şi putea conta pentru tot restul vieţii pe recunoştinţa lui, a lui Gaspar de Freitas, de a cărui prietenie, pe de altă parte, Avelino se putuse convinge prin acest apel şi prin deosebita demonstraţie de încredere.

Orgoliul bărbierului se prefăcu într-o umilinţă ascunsă. În fond, Freitas îi cerea ca să ţină loc de mire, cu chirie. Şi-şi întoarse iar spre logodnica lui gîndul pe care, pentru cîteva clipe amăgitoare, îl abătuse spre refugiată. Trebuia să se însoare în aprilie, declară el cu hotărîre.

Gaspar propuse, pentru nunta plănuită, soluţia unei amînări. Că doar n-avea să rămînă legat de Sofia pentru toată viaţa. Mai era soluţia divorţului, după un oarecare timp, pentru părăsire de domiciliu. Iar logodnica — ce naiba ! — nu putea să aştepte ?

Străluceau, dinaintea lui Avelino, străluceau straniu ochii ciudatei pretendente. Şi mai străluceau şi cele zece contos care, cu oarecare dibăcie, puteau urca pînă la douăzeci.

Bărbierul făgădui să cîntărească lucrurile, şi Gaspar consideră că lipsa unui refuz imediat făcea cît jumătate de victorie. Conta şi pe efectul prezenţei Sofiei pentru a-i înmuia voinţa şovăielnică. Şi nu se înşelase.

Judecînd după cele la care am fost de faţă după aceea, sînt sigură că amintirea tulburătoare a Sofiei se instalase în mintea soţului propus, într-o concurenţă neloială cu chipul logodnicei modeste şi fără cunoştinţă de astfel de tranzacţii complicate.

În ziua următoare, Avelino se întoarse la Aquário. Venea plin de probleme de conştiinţă. Îl chinuiau mustrări anticipate pentru trădarea logodnicei şi pentru fapta josnică la care se preta. Scrupule şi remuşcări pe care le înecă în bere, plătită fără tocmeală de clientul care-l măgulea aşezîndu-l la masa lui pentru acel tîrg delicat. În afară de bere, Gaspar mai opunea remuşcărilor lui Avelino actul de caritate pe care-l va face acesta, frumuseţea gestului şi posibilitatea pe care o avea el de a-l ajuta să-şi deschidă un salon de frizerie, în care-l va urma, credincios, cu barba lui greu de ras.

Timpul presa şi argumentul că „soţi se găsesc destui", adăugat la afirmaţia că „numai din prietenie se gîndise la el", îl făcu pe Avelino să recunoască în sinea lui că nu trebuia să refuze domnului Freitas acel serviciu şi că nu în fiecare zi are un bărbier ocazia să pună în buzunar cîteva perechi de contos de réis. Ochii Sofiei continuau să strălucească şi lumina lor pătrundea pînă în străfundul sufletului lui Avelino, acolo unde tremura tainica speranţă că mai multe probabilităţi ar avea un soţ să împartă patul cu o refugiată, decît un bărbier oarecare.

Douăzeci de contos, pretinse Avelino, sacrificînd cu nobilă mărinimie scrupulele sale mai mult decît

justificate. Freitas urcă pînă la cincisprezece. Pentru a înlătura ultimele ezitări, ridică oferta pînă la şaptesprezece. Şi nu trecu mai departe.

I-am însoţit la Biroul Stării civile din strada Castilho, unde a avut loc căsătoria. Freitas şi mecanicul care-i îngrijea automobilele erau martorii lui Avelino. Două funcţionare ale Acţiunii pentru Protecţia Istraeliţilor Refugiaţi făceau un demn *pendant* lîngă Sofia.

Trecui, împreună cu cincisprece bancnote de un conto de réis şi încă trei hîrtii de cinci sute de escudos, din portofelul gras al lui Gaspar în buzunarul hămesit al lui Avelino. Şi am putut apoi să observ efectul sedativ al banilor şi felul cum o mare pace de conştiinţă înlocui în sufletul bărbierului neliniştea şi nehotărîrea care-l chinuiseră în acele zile de mare răscruce.

N-am mai văzut-o pe soţia posesorului meu. Ascunsă în buzunarul bărbierului, l-am auzit de mai multe ori cerînd clientului veşti despre nevastă.

— Ce mai face nevastă-mea ? întreba Avelino, cu o voce care nu ascundea o anumită ciudă şi un dor tainic după persoana la care jinduise fără s-o mărturisească.

— Foarte bine. A căpătat un suflet nou. Te poţi mîndri că ai salvat o viaţă şi că ai făcut un gest de mare abnegaţie.

Dar Avelino nu se mîndrea. Şi Gaspar însuşi încetă în mod discret să mai dea pe la frizerie, pentru că nu prea se simţea la largul lui acolo, la discreţia briciului ascuţit al soţului corupt şi trădat. Sînt unele gînduri care, deşi absurde, ajung să incomodeze.

Preţ de cîteva lungi şi nemîngîiate luni, stătui în portofelul jerpelit al lui Avelino. Trecui din automobilele rapide ale alentejanului în tramvaiul care se tîra prin Morais Soares [1]. Nu m-am mai dus la Aquário ; şi-mi petreceam toată ziulica în salonul aurit, auzind discuţiile despre fotbal, ascultînd certurile politice (erau cei ce dădeau crezare numai B.B.C.-ului şi cei care acordau încredere exclusiv comunicatului german) şi însoţind zi de zi, prin titlurile pe care Avelino le citea cu voce tare în „Noticias", seria de victorii ruseşti anunţate, lanţul de victorii germane proclamate, precursor al prăbuşirii finale. M-am familiarizat cu marile nume : Roosevelt, Hitler, Churchill, Mussolini. Şi, în ziua căderii acestuia, văzui doi indivizi, unul foarte pirpiriu şi palid, celălalt apoplectic, încăierîndu-se într-o scenă de pugilat ce stîrnea mila, din care Avelino şi colegii săi îi despărţiră cu greu, şi auzii pe cei doi adversari, acum imobilizaţi, cum continuau să-şi strige :

— Fascistule !

— Comunistule !

Şi pricepui cît de mult îi striveau pe oameni greutatea cuvintelor şi-i lipea pe ecranul urii, unde filmul realizat de război proiecta crimele, laşităţile şi cîte un rar şi întîmplător eroism.

Dar, mai presus de toate, am însoţit pas cu pas evoluţia logodnei lui Avelino, fiind atentă la dezlegarea încurcăturii în care alentejanul, fostul meu posesor, îl băgase pe obscurul lucrător de frizerie.

Cînd am văzut logodnica, a cărei căsătorie fusese fixată în aprilie, am înţeles de ce fusese atît de

[1] Unul din cartierele populare din Lisabona.

uşor orbit Avelino în faţa evreicei cu care se căsătorise. Şi eu, dacă m-aş molipsi de sentimentele şi pasiunile oamenilor, aş fi părăsit-o în gînd pe Filomena pentru a o urma orbeşte pe Sofia.

Totuşi, nu de aceasta, ci de Filomena a rămas Avelino lipit de soartă, care făcuse din el un bărbier şi nu un proprietar în Alentejo, ca ex-clientul său, cel cu costisitoare cuceriri.

Şi am continuat să fiu, lîngă Filomena, instrumentul sau, mai bine zis, martora acţiunii de corupere la care eu şi surorile mele ne pretăm de minune.

Avelino începu, cu un pretext oarecare, prin a amîna data căsătoriei. Nedumerită, dar supusă, logodnica fu de acord. Scundă şi becisnică, cu semne de scrofule la gît, cu părul negru, cu pielea uscată ce indica avitaminoza pe care o alimentau ignoranţa şi zgîrcenia, cu o fetişoară cît palma, care compensa prin simpatie ceea ce-i lipsea în frumuseţe, Filomena avusese iscusinţa de a-l capta pe bărbier, tînăr şi chipeş, iar pentru logodna ei era tot atît de orgolioasă pe cît de mare era dragostea înflăcărată pe care i-o purta lui Avelino al ei.

Cauza amînării rămase prost lămurită. Nădejdea pe care o nutrea bărbierul de a-şi deschide, împreună cu doi colegi, prăvălie proprie, deşi mai modestă decît salonul aurit frecventat de cea mai bună clientelă din Lisabona, acest proiect, însă în faşă îi servi drept scuză, deşi neconvingătoare, pentru hotărîrea luată.

Tatăl Filomenei, încasator la Societatea de salubritate, acordase mîna fiicei sale unui lucrător frizer şi nu avea pretenţia ca acesta să fie proprietar

de frizerie. El nu primi, deci, drept bune, scuzele viitorului ginere şi începu să-l privească plin de bănuială.

Bărbierul, trezit din orbirea trecătoare pe care i-o provocase vederea Sofiei — şi din care-i rămăsese numai posesiunea celor şaptesprezece contos de réis — revenise, modelat de soarta care nu-i acordase altă favoare, la închisoarea căreia obişnuinţa îi dăduse consistenţă şi pe care avea s-o întărească doar soţul de soţia legitimă. Îl mîngîia posesiunea celor şaptesprezece contos, care urmau să constituie cota viitoare a prăvăliei al cărei patron avea să fie. Voia s-o păstreze însă şi pe Filomena, căreia nu-i putea fi logodnic platonic pînă la nesfîrşit. Şi, încetul cu încetul, începu să corupă acea voinţă slabă.

Luni în şir, am asistat de aproape la acţiunea persuasivă care a determinat o fată din cea mai modestă şi mai onorabilă burghezie să părăsească şabloanele după care se orientase totdeauna, să-şi piardă credinţa în indispensabilitatea şi frumuseţea căsătoriei, pînă la a primi, drept stil de viaţă şi unică ieşire pentru dragostea vehementă care o mistuia, simplul concubinaj, carnala, vulgara, fragila legătură pe care timpul o roade şi pe care numai capriciul o apără.

Ascunsă, cu tovarăşele mele, în buzunarul bluzei lui Avelino, m-am aflat de multe ori strînsă lîngă pieptul slab al Filomenei, i-am auzit inimioara, zăpăcită, bătînd nebuneşte, i-am zdrobit sînii timizi într-o îmbrăţişare la care participam şi eu.

Cînd logodnica ajunsese la limita celei mai compromiţătoare aţîţări, Avelino alese acel moment pentru a-i vorbi despre Sofia. Şi-i mărturisi, ros de remuşcare, trădarea de care se făcuse vinovat, dar pe

care o va răscumpăra. Cu o înaltă iscusinţă de bărbier experimentat în contactul cu magnaţii, avocaţii şi diplomaţii, ascunse tîrgul murdar prin care-şi vînduse numele sub culorile unei pasiuni romantice, dar din fericire trecătoare, din care se întorcea, lecuit, la duiosul, la gingaşul amor al Filomenei sale. Acea pasiune, ajunsă pînă la paroxismul şi la excesele de care el însuşi, astăzi, se crucea, îl făcuse să dea propriul său nume, numele promis Filomenei, — să-l dea, într-o clipă de rătăcire, aceleia care-l îndepărtase de la datorie, de la fericirea adevărată şi de la dragostea alesei lui.

Îi ascunsese toate acestea, luni în şir, ca să n-o facă să sufere. Dar acum, lecuit de teribila boală, se acuza de toate, ca să-şi răscumpere vina şi să reînceapă viaţa. Sofia, în descrierea pe care-o făcuse el, era femeia frumoasă şi exaltată care-l iubise nebuneşte.

Filomena îi sorbea cuvintele cu o durere profundă şi cu o imensă voluptate. Mărturisirea lui Avelino îi sfîşia sufletul, iar ea încerca o suferinţă pe care niciodată n-o mai cunoscuse în viaţa ei. Şi în acelaşi timp o transporta pe tărîmuri unde n-ar fi visat ca dragostea să fi putut vreodată ajunge. Pentru ea, Avelino părăsise pe frumoasa şi diabolica femeie, care-l robise pînă într-atîta încît să-i ceară dovada predării fără condiţii, pe care o simbolizează căsătoria. Ea, fără să viseze măcar, îşi disputase logodnicul cu o rivală foarte periculoasă, învinsă poate vremelnic (şi dovadă a acelei înfrîngeri stătea certificatul de căsătorie în Arhiva din strada Castilho, prezentată de Avelino drept piesă prestigioasă a dramei în care fusese amestecat) — dar va sfîrşi prin a se reface după înfrîngere şi a-l ţine din nou la picioarele ei, învins şi iubitor, pe logodnicul ei drag, pe adoratul Avelino.

Nici nu trebuia mai mult pentru a duce la paroxismul dragostei pe o domnişoară dintr-un modest al patrulea etaj al unei clădiri din Morais Soares. Umbra Sofiei dădea o înflăcărare neobişnuită expansiunilor ei. Şi savurînd acea intimitate, epuizîndu-se în povestirea intrigii care-l ridica la rangul de protagonist al unor complicaţii internaţionale, Avelino trăia alături de logodnică, trăia şi retrăia aventura imaginară cu Sofia, de la care-i rămăsese o imagine fugară, un înscris cu dobîndă mare şi o nostalgie fără leac.

Lîngă Filomena, el a fost amantul pasionat al refugiatei. I-a smuls-o lui Gaspar, prin mijlocirea căruia o cunoscuse. A dormit cu ea prin Palace-uri, iar ea îi dăruia corpul splendid şi-i oferea bijuteriile şi averea pe care el, sărac şi dezinteresat, le refuza. Dar pentru a i se da, pentru a i se dărui pe deplin, în nopţi nesfîrşite, în întunericul alcovului sau la lumina zilei, ea, plină de scrupule şi făcîndu-şi calculul de a-l reţine, îi ceruse amantului să facă pasul acela pe care el, orb şi pierdut, nu şovăise să-l facă. Din slăbiciunea lui de neiertat rămînea josnica certitudine, obstacol de netrecut deocamdată pentru înfăptuirea unicii căsătorii pe care el, în fond, o respectă.

La toate acestea am asistat, atentă la spectacolul admirabil al puterii imaginative şi de convingere a bărbatului, ţinînd mai ales seama de lipsa lui de cultură şi de existenţa lui modestă. Am trăit, cu Avelino, în timp ce Filomena îl săruta nebuneşte, înflăcărata, romantica iubire care-l lega de Sofia. Am ajuns, graţie imaginaţiei delirante a bărbierului, să asist, de nenumărate ori, la posesiunea refugiatei, la

actul ei de dăruire şi de supunere. L-am dispreţuit pe Gaspar, care voise să se opună, dar în zadar, triumfului trădătorului logodnic al Filomenei. Am plîns-o pe aceasta, plină de remuşcare pentru părăsirea şi dispreţul pe care i le rezervase Avelino. Şi m-am reîntors cu el, ruşinat şi umil, la sînul care-l primea cu nemărginită iertare.

Am văzut-o pe Sofia îmbarcîndu-se pe vaporul care o ducea departe, acolo unde va putea să uite cruda ruptură la care o obliga Avelino. Eram tot în buzunarul bărbierului cînd el, ferindu-se de încasatorul de la Societatea de salubritate, pentru că nu se putea căsători aşa de curînd cu Filomena — cît timp se va tărăgăna divorţul care-l va elibera definitiv din romantica nebunie şi cîte termene vor trebui să mai treacă ?! — eram încă în buzunarul paltonului său, atunci cînd el îl aruncă pe spătarul unui scaun, se descotorosi repede de îmbrăcăminte, o ajută pe îndrăgostită să se scape de *soutien* şi chiar acolo, pe patul ei de fată, îi dărui dragostea, dragostea virilă şi puternică pe care o irosise cu refugiata. Filomena, îndurerată şi fericită, rămase mult timp în acea atitudine pasivă, mîngîindu-i cu duioşie părul negru şi lucios, căruia loţiunile din salonul aurit îi dădeau parfum şi vigoare.

Iată cum din dragoste, exacerbată şi triumfătoare, Filomena dispreţui legăturile sfinţite şi ajunse să trăiască în casa soţului Sofiei Blumenthal. Am servit la cumpărarea, într-un magazin de mobilă de pe strada Palma, a unui pat matrimonial, care trebuia să-i adăpostească pe soţi în extazurile şi în plăcerile la care n-am mai putut asista.

Dar înainte de a trece în alte mîini — acelea ale respectabilului comerciant de pe strada Palma — se

dovedi că încasatorul de la Societatea de salubritate rupsese cu fiica sa în termeni murdari şi injurioşi şi, mai presus de toate, nedrepţi pentru blînda şi ştearsa creatură care biruise, printr-o minune a dragostei, concurenţa răufăcătoare şi lipsită de scrupule a unei refugiate — foarte frumoase şi fatală.

Cred că am rămas foarte puţine zile în mîinile negustorului de pe strada Palma. Era un om scund şi gras, care trăia orbit de o îngrijorare adîncă în fiece clipă : aproape că se născuse acolo, între mobilele acelea fără gust, pe care şi tatăl şi bunicul său le vînduseră generaţiilor succesive de lisabonezi. Şi ciocanul municipalităţii, care se apucase să dărîme un cartier întreg pentru a oferi oraşului noi perspective, îşi propunea să demoleze clădirea în care-şi avea el prăvălia şi, într-un etaj de sus, locuinţa. Ameninţarea plana, de ani întregi, asupra capului său, asupra acoperişului, asupra mobilelor sale. Între timp, pe locul unde fuseseră înălţate clădirile vecine, acum dărîmate, se deschisese un crater vast şi pestilenţial, iar el, după cît am văzut, rămînea acolo, de mulţi ani, ca o plagă cangrenoasă în inima oraşului vechi. Negustorul de mobilă aştepta clipă de clipă ca edificiul său să aibă soarta celor care se prefăcuseră în moloz şi pulbere. I se dădea, pentru a-şi vinde mobilele, o baracă provizorie ; familia, să şi-o îngrămădească unde-o pofti. Cît despre el, ştia bine unde-i vor da loc : în Cimitirul dos Prazeres. Pentru că n-ar supravieţui unui astfel de atentat. Cu perspectiva morţii, a cărei unică responsabilă ar fi edilitatea, posesorul meu ocazional trăia de multă vreme şi presupun că mulţi ani încă va continua să-şi trăiască ultimele şi chinuitele

sale zile. Nu e de mirare că am scăpat uşor de mohorîta conviețuire cu el. În dugheana cu covoare ieftine şi mobile din placaj nu auzeam convorbirile zgomotoase care animau salonul frizeriei de la Restauradores ; nu mai aveam ştiri despre mersul războiului, al cărui curs îl urmăream cu fervoarea unui beligerant. Doar vreo pereche condamnată, ca Avelino şi Filomena, la rolul de a conserva specia, mai oferea un stimulent curiozității mele, atrasă, de pe vremea Deolindei, de tainele şi plăcerile alcovului. Dar, sub privirea vigilentă a soacrelor, pînă şi cumpărarea paturilor nupțiale era aidoma cu achiziționarea meselor de bucătărie.

Am plecat fără regret din strada Palma.

III

DEŞI AMINTIREA PRIMELOR epoci ale existenței mele se înviorează odată cu bătrînețea, îngăduindu-mi, pînă acum, să recapitulez uşor fapte de mult petrecute şi pierdute, adevărul e că ajung în această perioadă şi în această spovedanie autobiografică la o fază în care mi se amestecă în amintire multele şi feluritele persoane prin mîna cărora am trecut. Am avut prilejul să cunosc reacțiile bărbaților, capriciile femeilor. Ca nişte fulgere au trecut prin fața mea visuri aproape umile, pe care eu le-aş fi putut ajuta să se înfiripeze dacă n-aş fi trecut din mînă în mînă, amețită, fără să am timp să fiu martoră la rara împlinire sau frecventul lor eşec. Din aceste visuri nu mai păstram însă decît crîmpeie zdrențuite, care mă însoțeau şi mă întăreau în rezistența contra vulgarității soartei mele. M-am tîrît luni întregi prin băcănii, magazine de încălțăminte, sacoşe de femei de serviciu, buzunare de *chauffeurs*, într-o permanentă nelinişte. Am străbătut cele patru colțuri ale Lisabonei, am fost prin provincie, pînă cînd m-au închis, la un moment dat, într-o casă de fier subterană dintr-o bancă din Porto. Era un loc lugubru, unde-mi lipsea aerul, unde lumina soarelui nu pătrundea şi unde dorul după viața agitată şi hoinăreala din ultimele luni a sfîrşit prin a mă cuprinde, umplîndu-mi de melancolie sufletul, pe care destinul, după un plan ciudat, mi-l dăduse. Era încă vie în acea casă de bani tradiția orală a marei fraude [1] al căror instrument fuseseră, cu douăzeci de ani mai înainte, mii de surori de ale mele, de valoare egală cu a mea, fraudă descoperită, în acea subterană chiar, în sertarele pe care le ocupam eu — datorită întîmplării că două bancnote egale ca valoare şi cu un număr de serie identic stăteau alături. Numai atunci am înțeles valoarea şi semnificația acelor numere : 344-267-472, care-mi pecetluiseră naşterea şi mă făcuseră să fiu unică printre milioane, numere care reprezentau pecetea legitimității şi ajunseseră, să fie cauza mîndriei mele. Toate surorile mele false fuseseră, într-un act purificator, mistuite de foc, fără ca majoritatea dintre ele să fi avut măcar timpul să asiste puțin la spectacolul, extraordinar care este, la urma urmelor, viața unei bancnote. Şi cum frînturile de vis culese de-a lungul dru-

[1] Referire la cea mai mare falsificare de bancnote cunoscută în istorie, comisă în 1924, cînd întreprinderea englezească ce fabrica bilete autentice pentru Banca Portugaliei, a tipărit, cu bună credință, bilete false de cinci sute de escudos, în valoare de cîteva sute de milioane.

mului întortocheat serviseră doar la adîncirea inutilei mele sensibilităţi, m-a cuprins jalea pentru acele surori, nevinovate de falsitatea lor şi care, strînse în pachete, trecuseră din atelierul fabricantului prin acea lugubră casă de bani şi de acolo în „cuptorul crematoriu", fără să vadă nimic din lume, victime ale hazardului care le-a denunţat îndată după naştere. Şi dacă n-ar fi venit cineva să mă caute, după săptămîni nesfîrşite, în acel mormînt în care fusesem îngropată de vie, cred că aş fi murit de tristeţe şi de inimă rea, deşi aş fi continuat să simulez că exist pe lume, sub formă de hîrtie imprimată.

Cînd am ieşit din tezaurul băncii, am trecut pe la casierie şi am fost dată, ca plată, încasatorului unei case de articole electrice. În peregrinările mele, am trecut prin multe mîini de încasatori şi toţi îmi aminteau de tatăl Filomenei, nu din pricina asemănării fizice, căci nu erau de aceeaşi vîrstă şi nu arătau la fel, ci prin amprenta profesională ; cînd erau în vîrstă, mă gîndeam dacă nu aveau vreo fată, ştearsă ca Filomena şi, ca şi ea, protagonistă convinsă a unei imaginare drame romantice.

M-am înmormîntat, după diverse alte drumuri care m-au dus prin Braga şi Farmalicão, într-un depozit din Vila Nova de Gaia[1] şi am rămas acolo, numi mai amintesc cît timp, familiarizîndu-mă cu negoţul de vinuri de Porto. În fiecare zi, un englez decrepit dădea unui slujbaş şi mai decrepit aceleaşi ordine, rostite într-o portugheză caraghioasă. În şaptezeci de ani, englezul nu învăţase din limba mea

[1] Localitate aflată în apropierea oraşului Porto, de unde se exportă vinul de Porto.

— dat fiind că eu eram o bună monedă portugheză — nimic în afară de acele expresii care se referă la domeniul obişnuit al negoţului. Dintr-un sertăraş acoperit de praf, lăcaşul meu liniştit, vedeam, printr-o crăpătură îngustă, marile butoaie rotunde trecînd din bărcile hîrbuite în pîntecele cargourilor care le înghiţeau fără şovăire. Pe partea cealaltă a rîului, oraşul cenuşiu urca în trepte, de la marginea apei pînă pe culmea dealurilor trufaşe. Metalice, punţile făceau acrobaţie deasupra scurgerii adînci de ape opace. Şi vapoarele, cu acte în regulă, plecau în larg, unde submarinele inamice le aşteptau pentru ca licoarea aurie, în loc să meargă să-i întărească pe luptătorii însetaţi, să se amestece cu suprafaţa verde-albăstrie a mării.

De aceea, din cauza acestui risc ce plana asupra negoţului cu vin de Porto, am intrat în relaţii cu industria de asigurări. Toată grija englezului se concentra asupra poliţelor de asigurare. Că vasele se duceau la fund, că valoroasa încărcătură nu ajungea la destinaţie, iar compatrioţii lui, pe cîmpurile de bătaie sau la bazele de operaţii, sau din oraşele incendiate nu se împărtăşeau din ambrozia de care el, mai fericit, dispunea drept hrană zilnică, toate acestea nu-i tulburau viaţa tihnită şi regulată. Ceea ce-l interesa era să ţină la zi, cu mare grijă, plăţile contractelor de asigurare şi, odată luată această precauţie, navele puteau să se scufunde, echipajele să moară, vinul să se subţie în imensitatea apei, armatele puteau să fie nimicite şi naţiunile să piară, lui nici nu-i păsa. O frumoasă poliţă de asigurare a vinului era de ajuns, ca să răscumpere toate crimele războiului, să risipească toate ororile lui. Am căpătat un respect religios pentru poliţele de asigurare.

Aşa că, atunci cînd am părăsit, ca plată a unei prime, baraca prăfuită din Gaia — unde izul puternic de lemn vechi şi de alcool parfumat îmi provoca, în excesiva mea receptivitate, o stare de leneşă beţie — şi m-am instalat în luminoasa şi metalica trezorerie a unei Societăţi de Asigurări, am intrat în acest birou cu sfiala credinciosului în templul credinţei sale. Am putut studia acolo tot mecanismul cu care se înconjoară oamenii pentru a înfrunta loviturile dure ale destinului. Focul, dezastrele provocate de automobil, furtul, ciocnirea a două nave, naufragiul, prăbuşirea unui avion, invaliditatea, moartea alcătuiau gama largă de calamităţi contra cărora întreprinderea ce mă poseda întindea plasa eficace de asigurări şi reasigurări. Organizaţia trebuie să fi fost perfectă, indivizii ce veneau acolo să ia poliţele vădeau, de cum intrau în posesia hîrtiilor acelora miraculoase, o absolută încredere în invulnerabilitatea ei. Eu nu auzeam însă decît de vase scufundate, de avioane prăbuşite, de automobile sfărîmate, de vieţi pierdute, de morţi cu nemiluita, şi totul se desfăşura în termeni de contabilitate, uneori în formule de jurisprudenţă, fără nici un fior de groază, fără nici o jelanie, fără vreun grăunte cît de mic de milă. Acolo, în trezoreria Societăţii de Asigurări, instalată în moderna clădire din vechiul oraş Porto în care mă întorsesem, nu însă pentru a intra în casa de fier pe care o uram — acolo am început să înţeleg iluziile cu care se hrănesc oamenii, maşinăria complicată pe care o construiesc pentru a da o falsă aparenţă de siguranţă lucrului celui mai nesigur pe care-l au : viaţa, viaţa proprie.

Am pierdut, repede, respectul naiv pe care-l căpătasem în depozitul din Vila Nova pentru măreţia; pentru prestigiul poliţelor. În timp ce eu, o bucăţică de hîrtie, valoram cinci sute de escudos în metal — aur, aur, stătea tipărit acolo, cu litere ţipătoare, pe faţa mea — documentele acelea pretenţioase promiteau totul şi nu dădeau nimic, deoarece oamenii ne achiziţionau ca pe un fel de talisman contra morţii, contra calamităţilor, pe cînd ele nu aveau decît valoarea calamităţilor şi a morţii. Cel puţin aşa mi se părea, în mediul acela unde se vindeau numai speranţe şi se încheiau nenorociri.

Trezorierul Societăţii era exemplul asiguratului model : servitoarele, mobilele, automobilul, maşina de scris, viaţa, copiii, nevasta, rudele, culturile din Douro, vila de la Maia, totul era obiect de asigurare, într-un paroxism profesional care-i dădea siguranţa desăvîrşită, tihna deplină, fericirea nepătată. Şi-l mistuia un cancer la ficat, pe care el îl reducea la nişte pietricele în liniştita-i imaginaţie, şi care-l rodea văzînd cu ochii pînă la apropiata şi definitiva distrugere. Iar poliţele de asigurare, strînse în mapa lucioasă de piele, îi pîndeau deja agonia.

N-am fost de faţă la ea, din fericire, pentru că el mă dădu unui agent de asigurare, în al cărui portofel ticsit am început să duc iar o viaţă interesantă şi agitată. Am urcat multe scări, am forţat multe uşi, am tulburat multe familii. Am fost martoră la făgăduiala temerară a tuturor avantajelor făcută capilor de familie pe care agentul Societăţii de Asigurări îi alesese drept clienţi şi victime ale argumentelor sale persuasive. Era un om cu vorba blîndă, care se înfăţişa ca purtător al unui elixir miraculos. O bună poliţă de asigurare pe viaţă era garanţia unei existenţe prelungite şi a acumulării lente a unui capital, care la bătrîneţe va reprezenta o avere de

invidiat. Neîncrezători, dar ispitiţi, capii de familie făceau socoteala vieţii, a veniturilor, a vîrstei lor, şi a soţiei, şi a copilaşilor. Ajungeau la concluzii pesimiste ; nu aveau nici mijloacele de a plăti asigurarea, nici nădejdea de a le avea.

După aceea cifrele se modificau, manevrate de logica pătrunzătoare a negociatorului. De unde mijloacele păreau că lipsesc, acum ajungeau berechet ; de unde tranzacţia părea de un interes îndoielnic, se arăta acum plină de garanţii şi de avantaje care ar fi uluit pe oricine. Domnul Figueira urca scara clientului de trei, patru, şapte ori, îi telefona, îl vizita la slujbă, îl urmărea la cafenea, făcea să se înalţe înaintea ochilor săi fantoma morţii, care fără ajutorul unei Societăţi de Asigurare era o moarte mai rea, mult mai rea ca moartea fără asistenţa religioasă, şi apoi, ca o alternativă veselă, îi arăta beneficiile unei mici poliţe : un cap de familie liniştit, o viaţă prelungită de bunăstare, de siguranţă, copiii mulţumiţi, soţia scăpată de grija unui viitor nesigur, care o făcea rea şi retrasă, fericirea cucerită şi spectrul morţii alungat de puternicul talisman :

— Profitaţi, profitaţi ! Toţi asiguraţii mei mor de bătrîneţe.

Regula era stabilită, matematic stabilită : dintre patru asiguraţi probabil, unul se lăsa prins. Dar media era îndestulătoare pentru a menţine înalt, prin comisioane bine meritate, nivelul de viaţă al domnului Figueira. L-am însoţit adesea în maşină, cu Herminia, pe care o descoperise la tejgheaua unei prăvălii, adesea l-am însoţit, în nopţi de petrecere, la Cazinoul din Póvoa. Şi pînă şi acolo îşi făcea meseria. Pentru că un bun agent de asigurare, chiar şi în ceasul morţii, va încerca să vîndă o poliţă preotului care-l va împărtăşi sau, după ce a trecut marele abis, sfîntului portar, care-l va ierta pentru promisiunile înşelătoare şi-i va da intrarea în lumea preafericiţilor. Pentru că el, ca un bun profesionist, va fi asigurat împotriva tuturor riscurilor.

Cazinoul din Póvoa a fost o adîncă dezamăgire pentru mine. De pe cînd eram foarte tînără, auzisem pe surorile mele mai în vîrstă vorbind, cu respect şi adesea cu groază, de nebunia jocului, de prestigiul jocului şi de rolul preponderent care ne revenea nouă, bancnotelor, în satisfacerea acestui viciu vulgar dar teribil al oamenilor. În simplitatea vieţilor noastre, jocul trebuia să marcheze o culme de vibraţie şi de îndrăzneală, de înfrigurare şi de aventură. Şi, dintre jocuri, ruleta, pe care eu n-o văzusem încă niciodată, dar cu care mi se împuiaseră urechile, era cel mai vestit şi acela în jurul căruia se creaseră cele mai multe legende, pentru a umple imaginaţia bancnotelor captive în case metalice şi lugubre, sau în casetele unor comode melancolice.

Condusă de agentul de asigurări, am intrat într-o sală joasă, unde o mînă de oameni plictisiţi mînuiau nişte fise pe postavul verde al unei mese întinse şi acoperită de numere. N-am asistat la lovituri grozave, nici n-am simţit emoţii puternice. Totul decurgea într-o atmosferă mohorîtă şi, pe după capul jucătorilor, pîndeau curioşi şi prostituate. *Croupier*-ul (şi ce mult reprezenta pentru mine acest nume, în crearea unei lumi legendare, pînă la acest botez al jocului în Cazinoul din Póvoa !) — *croupier*-ul împărţea şi reîmpărţea fisele, păstrînd pentru el cel mai mare număr. Mica sferă de marmoră se învîrtea în tava concavă spre care erau aţintite toate pri-

virile, voinţele şi poftele, robite de mişcările şi capriciul minusculului obiect care părea că-şi bate joc de toate şi de toţi.

Se anunţau numerele cîştigătoare, se repeta împărţirea fiselor, dar am aşteptat zadarnic, agitată de degetele groase ale domnului Figueira, loviturile mari, loviturile sinucigaşe, în zadar am pîndit feţele, pe care le voiam desfigurate de cîştig sau împietrite de ruină. Totul se petrecea foarte tacticos, într-o ambianţă de viciu reglementat şi de plictiseală reţinută.

Domnul Figueira mă schimbă pentru o mînă de fise, pe care le oferi Herminiei. Înşelată în dorinţa mea de a lua parte directă la jocul în ale cărui emoţii încă mai voiam să cred, mă văzui exilată pe biroul unui funcţionar şi intrai într-un somn îndelungat. Nu ştiu bine ce s-o fi petrecut între timp. Fui introdusă într-o cutie, care se închise ermetic deasupra mea şi, înăuntrul ei fiind, fui dusă foarte departe. În cutie mai erau şi alte bancnote, de un conto, altele de cinci sute de escudos, ca mine, bancnote englezeşti, nordamericane şi elveţiene. Nicicînd nu mă văzusem într-o societate atît de cosmopolită. Colegele mele străine erau, cele mai multe, foarte umblate. Veniseră din puncte opuse ale lumii la ghişeul agentului de schimb care ne strînsese pe toate în cutia castanie, la adăpost numai de dinţii şobolanilor. Şi vorbeau de continentele şi oceanele cutreierate, şi despre războiul care cuprinsese lumea întreagă, şi despre grijile oamenilor, în cuvinte ce îngrozeau o bancnotă ca mine, aproape provincială, ce socotea că cea mai mare experienţă a ei fusese aceea din bordelul Eulaliei sau imaginara aventură a bărbierului cu refugiata căreia îi vînduse numele.

Am ascultat multe întîmplări şi am aflat o groază de lucruri. Dar, încuiată în cutie cu un lacăt sigilat, dormitam mai tot timpul, ba încă şi noţiunea acestuia începui s-o pierd.

Am călătorit — dar cu ce mijloc de transport ? Cu unul încet, mi se pare. Am trecut frontiere. Care ? Cînd m-am dezmeticit, din nou la lumina soarelui — un soare palid şi timid, atît de deosebit de acela care ne ardea şi ne îngălbenea în Portugalia — fusesem aşezată în vitrina unei case de schimb din Paris, într-un colţ al străzii Vivienne, aproape de Bursă, unde, după cîte am aflat, se fixa zilnic valoarea mea sau a monedei pe care o reprezentam eu. Şi auzeam numai laude la adresa robusteţei mele.

Aveam acum aproape doi ani de existenţă, dar deşi sute de mîini mă ţinuseră strîns, mai păstram încă vigoarea tinereţii şi o parte din strălucirea copilăriei. Am meritat, datorită desigur acestui aspect juvenil al meu, onorurile expunerii în vitrina agentului de schimb, nu lîngă bancnote în dolari şi în lire sterline — căci acest lucru nu era îngăduit de ocupantul german — ci la rînd cu bancnotele elveţiene şi ale altor ţări neutre ; şi întocmai ca pe monedele de aur, cu relief artistic şi cu zimţi auriţi, evocatoare a belşugului şi a bogăţiei în faţa chipurilor slăbite care ne contemplau pe toate — monede şi bancnote, aur şi hîrtie — cu privirea fixă a unor spaime indivizibile.

Am rămas în vitrina aceea săptămîni îndelungate ; mai precis, timp de cîteva săptămîni îndelungi eram aşezată acolo în fiecare dimineaţă, pentru ca la sfîrşitul zilei să mă reîntorc la caseta în care călătorisem şi în care-mi petreceam nopţile, încuiată ; iar ea, la

rîndul ei, era închisă într-un safeu ce apăra şi de alte stricăciuni, nu numai de dinţii şoarecilor.

Dimineaţa, cînd eram scoasă din închisoare, mă trezeam în galantarul agentului de schimb, în lumina suavă a primăverii pariziene. Tovarăşele mele de expoziţie nu erau tot timpul aceleaşi. Cumpărate, vîndute, după hazardul mişcării de la ghişeu, soseau, plecau, aducînd ştiri din lume şi din război, risipind speranţele unora, deznădejdile altora, surde la strigătul de foame pe care nu-l puteau înăbuşi, la toate strigătele cărora nu le puteau veni în ajutor. Se duceau, veneau, iar eu, avînd o altă soartă, rămîneam acolo în galantar, în aşteptarea unei raze debile de soare care să mă încălzească, şi ocupată să observ mulţimea care trecea fără să mă fixeze sau indivizii care mă priveau cu interes sau dorinţă.

Mulţimea, slabă, tristă, prost îmbrăcată, deschidea drum pentru a lăsa să treacă soldaţii germani care, în grupuri mici sau perechi, patrulau pe străzi, nu ca nişte vizitatori manieraţi aşa cum fuseseră în primele ceasuri ale ocupaţiei, ci ca duşmani urmăriţi de o ură mută şi famelică. Cînd se opreau să ne privească, pe mine, pe tovarăşele mele şi monedele de aur sclipitoare, simţeam în faţa geamului galantarului care-i despărţeau de noi cum îi împresoară ura populaţiei. Tineri, ei îşi urmau drumul, care era foarte simplu, acela de a ucide sau de a fi ucişi. Dar cîte priviri au rămas lipite de mine şi de monedele de aur, într-o chemare mută şi inutilă spre o soartă diferită !

Tot ascultînd povestirea isprăvilor absurde, a crimelor şi laşităţilor războiului, eram cuprinsă de o mare groază, de groaza războiului, care mă făcea să tremur ori de cîte ori un militar mă fixa mai insistent. Lipsa mea de experienţă mă făcea să văd în militari însăşi imaginea conflictului. Numai cu timpul, şi după constatări proprii, am înţeles că ei erau simpli figuranţi ai războiului la care toţi luau parte, poate pionii cei mai înfricoşaţi ; că lupta, mai mult decît pe fronturile de bătălie, se dădea în minte şi în inimi ; că foamea, mută, era mai de temut decît cel mai funest bombardament, iar convoaiele de deportaţi pe care i-am întovărăşit la masacru erau, de fapt, adevăraţii luptători, întrucît, prin martiriu şi exterminare, au contribuit mai mult la victorie decît tot arsenalul armelor puternice pe care oamenii le inventaseră pentru a ascunde neputinţa eroismului, iremediabila micime a staturii lor.

Astăzi, după ce au trecut atîţia ani de la tragica experienţă în care am fost tîrîtă, mă gîndesc la ea ca la faza crucială a vieţii mele. Fără ea, eu aş fi fost o bancnotă ca multe altele, ca aproape toate celelalte, inertă şi pasivă. N-aş fi dobîndit nici măcar acest dar, acest ciudat privilegiu, de a evoca amintirile adunate, de a le povesti pe măsură ce-mi vin în minte, o minte pe care trebuia s-o am practică şi contabilicească, aşa cum se cuvine unei bancnote, şi care este în realitate romantică, în regretele ei, sceptică în incredulitatea ei.

Observ la mine o anumită tendinţă — pe care trebuie s-o înlătur dacă vreau să fiu obiectivă în relatările mele — de a dramatiza povestirile, de a mă situa pe primul plan al evenimentelor, cînd în fond n-am fost decît o martoră neputincioasă şi nevăzută. „Tragica experienţă în care am fost tîrîtă." Să nu exagerăm. Experienţa a fost, într-adevăr, tragică, definitivă chiar, dar pentru alţii. Eu ar trebui

să mă mărginesc să spun : „Lamentabilele fapte la care am asistat".

Cu acest defect de a mă amesteca într-o existenţă străină, ca şi cum aş fi participat la ea, am luat aceste fapte drept propriul meu botez al suferinţei, le-am acceptat ca pe partea mea din osînda umană şi am credinţa că de aceea mi s-a dat, în schimb, acest dar de a povesti, care nu foloseşte nimănui, dar în practicarea căruia mă încăpăţînez.

Lamentabilele fapte au fost foarte simple, mai mult decît s-ar putea bănui după un început atît de solemn. Eu le-am dat proporţii, cu sensibilitatea mea bolnăvicioasă. Ele au fost un inel minuscul din lanţul ucigaş şi sinucigaş pe care l-au făurit oamenii. Şi din care, de altfel, nu cred că s-au eliberat.

Cel care m-a achiziţionat, la ghişeul agentului de schimb, a fost un francez, monsieur Antoine. Cumpărarea a fost ilegală, el nu era autorizat să cumpere devize străine, dar agentul trăia din negoţ clandestin, chiar acolo, sub nasul germanilor. Monsieur Antoine era o persoană importantă dintr-o organizaţie din Rezistenţă. L-am însoţit cîteva zile în viaţa-i dublă de paşnic funcţionar comercial şi de duşman implacabil al ocupanţilor. Mă şi credeam sortită să fiu de faţă la strălucite fapte de arme — al doilea front era iminent, violenţa luptelor trebuia să depăşească tot ceea ce istoria înregistrase în materie de măceluri şi de masacre, plutea în aer o nelinişte eroică, o teamă îngrijorătoare — mă şi închipuiam strînsă la pieptul unui general, sub nenumărate medalii scînteietoare, cînd am fost dată, într-o cîrciumă, aproape pe întuneric, unui bătrîn evreu care trăia ascunzîndu-se de Gestapo, cu soţia lui, bătrînă ca şi el, la fel de decăzută, la fel de jalnică.

Parisul, plin de monumente, de bulevarde largi, de perspective frumoase, atît de mult lăudate în salonul frizeriei, a însemnat pentru mine doar galantarul agentului de schimb şi cortegiul neîntrerupt al mulţimii flămînde şi al soldaţilor blonzi cu privirea angelică şi promiţătoare de măceluri. Acum era cîrciuma aceea întunecoasă în care menajul evreiesc, bătrîn ca profeţii, aştepta ajutorul care trebuia să-i scape de deportare. O dată pe zi, de obicei spre seară, o fată urîtă şi murdară le aducea un simulacru de mîncare. Ascunzişul era şi continua să fie ignorat. Monsieur Antoine le dădu asigurări că săptămîna viitoare, mereu săptămîna viitoare, îi va putea trece în Elveţia. Numai dacă nu va fi reţinut de aruncarea, în grup, a paraşutiştilor aliaţi. Al doilea front era iminent...

Unica vizitatoare pleca, lăsînd o coajă de pîine, un rest de ciorbă şi cîteva felii de speranţă. Iar eu şi tovarăşele mele, trei bancnote de trei sute de escudos, surori ale copilăriei mele, şi un pachet de bilete valoroase de franci elveţieni, stăteam acolo, pe întuneric, ca să păzim bătrînul menaj, pe care-l paraliza lunga aşteptare şi frica seculară. Trebuie să spun că la început nu i-am simpatizat pe bătrîni. Socoteam că nu trebuie să fiu amestecată în povestea aceea de discriminare rasială şi de rezistenţă clandestină. Eu aparţineam unei ţări neutre, unde, din fericire, nu exista o problemă evreiască. Asasinate pe scară mare şi deportări în masă rezolvaseră, cu cîteva secole mai înainte, această încurcată problemă şi liniştiseră conştiinţa creştină. Beneficiasem pînă atunci de această linişte de conştiinţă şi nu înţelegeam s-o tulbur, fiind de partea arienilor sau a evreilor. Şi mă supăra izolarea la care eram silită,

în camera aceea întunecoasă, pe care nu știam unde s-o localizez, dar presupuneam că era la periferia săracă a orașului, departe de marile *boulevards* pe care, spre profunda mea dezamăgire, nu ajunsesem să le văd.

Apoi, încetul cu încetul, a început să-mi fie milă de bătrîni. El, plin de delicatețã, mă dăduse soției ; păstrase la el cîteva bancnote, dar le încredințase pe celelalte, și pe mine printre ele, tovarășei unei lungi existențe. Am descoperit că fuseseră foarte bogați, bogați și puternici, și că el, ca un bătrîn patriarh, fusese capul unei familii numeroase și fericite. În conversația lor șoptită, erau rostite ceas de ceas nume biblice, pronunțate cu duioșie și resemnare : fii, nurori, nepoți, fiica preferată, ginerele mort la începutul războiului. Am putut trage concluzia că mă găseam dinaintea umbrei uscate a cuiva care fusese un bancher influent, șef de industrii, sprijin al guvernelor, stîlp al unei lumi care se prăbușise. Apoi, treptat, dar fără mari răstimpuri de calm, lumea, lumea lui monsieur și a lui madame Koehler începuse să se despopuleze și să se îngusteze. Se îngustase atîta, atîta, atîta, încît sfîrșise prin a rămîne redusă la golul acela întunecos, de doi metri pe trei, unde numai amărăciunea și durerea fără leac le țineau tovărășie. Fiii fuseseră deportați, nepoții le fuseseră smulși și despărțiți de mame, după ce steaua galbenă îi însemnase pe toți, ca un fier roșu în carne vie. În ascunzișul strîmt, acestea erau chipurile care-i însoțeau, în mîhnirea și deznădejdea împotriva cărora voiau încă să ridice un șubred fir de speranță. Într-o zi aveau să se strîngă din nou laolaltă ; războiul, ciclon care-i împrăștiase, se va sfîrși, iar libertatea ce se vestea le va readuce ființele dragi, feciorii înspăimîntați, nepoții adorați, pentru ca ei să poată muri în pace, în pacea sfîntă a Dumnezeului lui Abraham, a Dumnezeului lui Iacob, a Dumnezeului lui Isaac, a Dumnezeului stăpîn al tuturor popoarelor și al tuturor milostivirilor. Pedeapsa va cădea asupra capului prigonitorilor, și îndurarea va pogorî asupra lor și asupra numeroasei lor descendențe, oi ale Domnului restituite stînii.

Nu-mi închipuisem niciodată pînă atunci că speranța ar putea fi o hrană atît de substanțială. Pentru că aproape nimic altceva nu mîncau ființele acelea nenorocite. Bătrînica își cususe un buzunar la pieptarul de flanelă, pe piept, și mă înghesuise acolo, lîngă colegele mele elvețiene. Bărbatul își oprise celelalte bancnote portugheze. Nici pînă astăzi n-am aflat motivul acestei împărțeli și pentru ce o fi luat monsieur Antoine de la agentul de schimb cele patru bancnote portugheze, din al căror număr făceam și eu parte, împreună cu pachetul de bancnote elvețiene, lucioase și pline de îngîmfare helvetică.

Acolo, lîngă pieptul scheletic al lui madame Koehler auzeam bătaia slabă a inimii sale micuțe, slăbită de lipsuri, întărită doar de restul acesta de speranță care mi se părea derizorie, mie, care auzisem deja destule despre război ca să mai cred că morții s-ar putea reîntoarce și strînge laolaltă pe lumea aceasta. Iar ei, bieții, nu-și dădeau seama că vorbeau doar de morți, că numai morții sălășluiau în amintirile lor, că totul murise în juru-le și că numai ei se încăpățînau, în mod absurd, să supraviețuiască. Să supraviețuiască la ce ?

Gestapo-ul puse capăt absurdului. Urmări fata murdară și urîtă, urîtă și murdară. O prinse la ușa cămăruței, asupra faptului. A faptului foamei, a

faptului fricii, a faptului gunoaielor — la intrarea vizuinei în care cele două cadavre uitate scăpaseră de toate bătăile, de toate pogromurile, de toate deportările.

Nu l-am mai văzut pe domnul Koehler, care fusese un bancher puternic, patriarh al lui Israel, senator al Franței, și care mi-a lăsat amintirea unui biet bătrîn doborît de mizerie ce tremura de spaimă atunci cînd ceata de *schupo* i-au asaltat ascunzătoarea și l-au aruncat cu lovituri de picior pe scară în jos, în strada noroioasă, unde se poticni și căzu, pentru că uitase pînă și să meargă ! Nu l-am mai văzut. Pentru că pe soția lui o aștepta altă soartă. Nici n-a avut timp să-și ia rămas bun de la soț. Cînd și-a venit în fire, el fusese deja ridicat și plecase, poticnindu-se. Dar își luase ea oare rămas bun de la fii, dispăruți unul cîte unul, își luase rămas bun de la nepoți ? Era oare vreo nevoie de rămas bun pentru ca războiul să continue, pentru ca masacrele să nu contenească, pentru ca oamenii să coboare, rostind vorbe sonore despre generozitate, despre purificare și răscumpărare, pînă în străfundul ticăloșiilor ?

Biata bătrînă nevolnică, biata bătrînă îndobitocită, care visa la nepoți, care visa la copii, agățată de speranță pînă în ultima zi a nimicirii !

Am însoțit-o în lagărele de așteptare și în convoaie ce se mișcau încet, uitate pe linii moarte zile și nopți, fără nici o explicație. Am văzut cum au jefuit-o de tot ce avea, și de bancnotele elvețiene și, nu știu pentru ce, poate pentru că eram ascunsă într-o îndoitură a buzunarului, am scăpat de control și am rămas mai departe lipită de ea, în flanela murdară care-i încălzea oasele.

A fost dusă mai întîi la Compiègne, cu un grup de deportați, care se uni acolo cu alte grupuri. Bătrîna tremura, se poticnea și întreba mereu despre bărbatul ei. Era ca și cum ar fi întrebat apa mării dacă văzuse, ceva mai înainte, o frunză căzută și pierdută în rîu. Nimeni nu-și dădea osteneala să-i răspundă.

În momentul acela căpătasem deja conștiința că făceam parte din convoi. Plecam și eu în deportare, în lagărele de muncă, în Germania, știu eu unde ?

Am pornit, în gara Compiègne, cu un convoi care trebuia să ne ducă spre destinul nostru. (Acolo am cedat cusurului de a mă considera un personaj, de unde pînă acum nu fusesem decît o spectatoare sau o însoțitoare complet mută.)

Pe fiecare vagon de lemn era scris cu litere negre : „Oameni 40 — Cai 8“. Au înghesuit cîte șaizeci, optzeci de persoane în fiecare vagon. Micile ferestre, la înălțimea unui cap de vită, erau astupate cu plasă de sîrmă ghimpată. Am impresia că am dat mai multă atenție acestor mici amănunte decît i-am dat lui madame Koehler.

N-are rost să-mi pierd timpul povestind lunga, monotona călătorie, pentru că madame Koehler, chinuită cumplit de sete, a dormitat aproape tot timpul, lăsîndu-se să cadă cînd peste unul, cînd peste altul, și nu toți tovarășii ei aveau milostivirea sau răbdarea de a-i servi drept sprijin.

Îmi amintesc că, după ce am trecut prin Trèves, unde SS-iștii au dat jos toate vitele din vagoane pentru a le număra și identifica, au mai urmat două zile de călătorie, cu lungi așteptări prin gările lovite de bombardamentele aeriene.

Am ajutat-o pe madame Koehler să se instaleze în lagărul de la Ravensbruck. În ce chip am ajutat-o, răsucită cum eram în îndoitura pieptarului ei ? Făcînd parte din minusculul capital de speranță pe care-l păstra, în ciuda tuturor celor petrecute, în sufletul ascuns între zdrențele și oasele la care fusese redusă.

Matricola 85.729 — Ravensbruck. A fost matricola lui madame Koehler, a fost matricola mea. N-am s-o uit niciodată. Cum niciodată n-am să uit *Lager Strasse*, mărginită de blocurile bolnavilor, de blocul disciplinar, de morgă, de cantine și de birouri. Iar în fund cuptorul-crematoriu, camera de gazare, atelierul de pictură. De ce o fi fost pus atelierul de pictură lîngă camera de gazare ? Amănunte cărora madame Koehler nu le-a dat atenție.

Întrucît era mai mult decît evidentă incapacitatea de muncă și decăderea ei fizică, Herr Flaum a ordonat să fie dusă la infirmerie. Îi luaseră totul — nimicul pe care-l adusese cu ea. În ce mîini vor fi intrat splendidele bancnote elvețiene ? În acelea ale Marelui Reich German. Numai eu rămăsesem răsucită în căptușeala pieptarului, mai mult printr-o minune datorită murdăriei decît printr-o intervenție supranaturală.

Foarte slăbită, madame Koehler nu se mai gîndea acum atît de mult la soț, la copii, la nepoți și la micul său palat din Avenue Marceau, și la fericirea vieții trecute și la amărăciunile din ultimii patru ani. Nu-i mai rămăsese decît acel firicel de speranță pe care eu, lipită aproape de inima ei, o ajutam să-l mențină. Dar speranță în ce ?

Îmi amintesc de o doamnă, mademoiselle Tallé, care fusese directoarea unui colegiu de fete din Angers și care a fost pentru biata bătrînică un înger de caritate, dîndu-i sprijin în extrema ei slăbiciune și în mizeria-i degradantă. Dar, oricît de absurd ar părea, suferințele și foamea au ucis-o pe această sărmană doamnă, în decembrie 44, cînd zăpada acoperea lagărul, frigul înțepenea trupurile și moartea făcea colectă de suflete — suferințele și foamea au ucis-o, pe cînd madame Koehler tot mai rezista, agățată de un suflu stăruitor de viață pe care-o putea explica doar suferința strămoșească.

De la fereastra infirmeriei vedeam trecînd grupuri de prostituate — cehe, poloneze, franțuzoaice — care, după ce serviseră tuturor armatelor, atît învingătorilor cît și învinșilor — se duceau să se supună marii purificări în camera de gazare. Se duceau îngrozite, dar fără să știe precis spre ce destin. Winkelmann, arhanghelul Morții, și statul său major, le aleseseră în ziua aceea drept aliment pentru crematoriu.

Le vedeam trecînd și mă întrebam în sinea mea ce căutam eu acolo, mesageră a unei țări îndepărtate și cuminți, care refuzase să ia parte la dansul tragic, care respinsese ispita înșelătoare a eroismului — a acelui eroism care se bălăcea în toate lașitățile ? Oare acesta va fi și destinul meu ? Camera de gazare sau crematoriul ?

De la fereastra cu cîteva geamuri sparte, de lîngă patul lui madame Koehler, vedeam înălțîndu-se, în celălalt capăt al lagărului, coloana albăstruie de fum, deasupra crematoriului. Îmi aminteam de primele zile ale existenței mele, cînd de la fereastra Băncii engleze vedeam cum se urcă spre cer, pe deasupra acoperișului Băncii Portugaliei, fumul de la cuptorul unde se ardeau bancnotele,

fum care, îndată după naştere, îmi fusese anunţat drept punct terminus al destinului meu. Şi, îngrozită la gîndul că în curînd avea să se împlinească tragicul soroc, o părăseam pe madame Koehler în voia gîndurilor sale şi mă scufundam în ale mele. Ea se gîndea la nepoţi — pe copii îi părăsise acum în zonele nelămurite ale înţelegerii — iar eu mă gîndeam la Deolinda, care era şi ea prostituată, dar nu fusese mînată din urmă ca o vită ca să servească armatelor şi să se supună marii purificări ; şi mă gîndeam la Sofia Blumenthal, care cumpărase numele bărbierului ca să nu fie înmatriculată la Ravensbruck şi să nu moară de foame, ca mademoiselle Tallé şi ca miile de muribunzi din jurul meu. Şi-mi aminteam de Filomena, logodnica lui Avelino, şi de negustorul de vin de Porto, şi de vapoare, a căror soartă era să fie scufundate în mare ; şi aproape că regretam Cazinoul din Póvoa şi galantarul agentului de schimb de la Paris ; şi-mi aminteam de soldaţii blonzi, cu privirea angelică, promiţătoare de masacre.

Şi acolo tot ei erau cei care, disciplinaţi şi disciplinînd în acelaşi timp, conduceau grupul de prostituate, luau toate măsurile necesare, în vasta tabără a bolilor, a murdăriei şi a mizeriei. Acum va fi sfîrşitul. Fumul albăstriu va împrăştia în curînd esenţa mea în atmosfera cu mirosuri greţoase. Mă revoltam contra pasivităţii şi indiferenţei lui madame Koehler. Nu-şi dădea ea seama, nu înţelegea că ne sunase aproape ceasul din urmă ?

Nu. Speranţa n-o părăsise. Acum era aproape unica ei hrană. Trăia cu nepoţii în grădina umbroasă din Avenue Marceau. Avea picioarele numai o rană şi şoldurile numai puroi. Contribuia şi ea,

cu partea ei, la mirosul acela greţos. Dar iluzia şi speranţa sălăşluiau încă în pieptul ei imaculat, pe care o crustă de murdărie îl apăra de cruda şi pestilenţiala realitate. Şi totul se petrecu, în cele din urmă, altfel de cum mă temusem.

Asta a fost într-o zi cînd soseau în lagăr contingente proaspete de deţinuţi veniţi de la Auschwitz, de la Lauben, de la Kottbuss. Părea că toate închisorile Germaniei îşi deşertau canalele în Ravensbruck. A trebuit ca infirmeria să fie dată noilor veniţi şi pentru aceasta a trebuit să fie evacuată de vechii ocupanţi. Era vorba de o hotărîre cu caracter general, care n-a căutat s-o atingă în mod special pe madame Koehler. Astfel că ea n-a fost victima vreunei măsuri discriminatorii, să fim drepţi cu gazdele sale... A fost luată de vîrtejul marelui joc de dislocare şi de eliminare a maselor umane, pe care Marele Reich îl considera drept parte integrantă a misiunii sale.

Înaintarea ruşilor pe frontul de răsărit, despre care toată populaţia lagărului avea cunoştinţă, în ciuda măsurilor de păstrare a secretului impuse de temniceri, explica anunţata evacuare în altă localitate. Aceasta a fost speranţa cu care voiau să se hrănească încă bolnavii şi muribunzii siliţi să părăsească infirmeria. Alcătuiau un cortegiu grotesc în camioanele care-i duceau spre noul lor destin. Apropierea camerei de gazare n-a avut, asupra sufletelor acelora, efectul înfricoşător pe care l-a avut asupra mea. SS-iştii vorbeau de necesitatea unei băi generale şi de schimbarea hainelor înainte de a porni la drum spre noul, şi încă nedestăinuitul destin. Iar credulitatea omenească nu are alt hotar decît acela pe care-l stabileşte impostura, ca pe o favoare.

Bolnavii din infirmerie au trebuit să cedeze rîndul, în baia purificatoare, polonezelor din blocul nr. 10. Şi aşteptau, răbdători, în ploaie, în camioanele descoperite, sorbind picăturile de apă căzută din cer ca pe nişte ultime lacrimi de milă. M-am simţit inundată şi înţepenită, lipită de pieptul lui madame Koehler. Atît de prăpădită era, că nici nu mai avea puterea să se mişte. Atît de puţintică la trup că acuma nu mai ocupa nici un loc în lume.

SS-istul, blond şi cu ochii foarte candizi, o ajută să coboare din camion, să urce treptele de la intrarea clădirii din care nu mai era ieşire. Madame Koehler, totuşi, nu se temea decît de răceala băii anunţate ; dar şi această teamă fu alinată de speranţa că hainele noi îi vor da mai multă căldură decît zdrenţele care nici n-o mai acopereau aproape. Se lăsă dezbrăcată fără împotrivire. SS-istul a fost amabil pînă la sfîrşit. Ea, amintindu-şi poate că mă lăsa în căptuşeala pieptarului, după ce acesta îi fusese luat, făcu un gest ca să-l ia înapoi. Rosti şi cîteva cuvinte ca să-l ceară. SS-istul îi făgădui că i-l va da după baie. Astfel fu prevenit că bucata murdară de flanelă conţinea desigur ceva, aşa că cerea un control amănunţit.

Înainte ca SS-istul să mă pună în buzunar, cu peticul de flanelă care fusese pieptarul lui madame Koehler, am mai putut-o vedea, pentru ultima dată, şi pentru prima dată goală, complet goală, la acel capăt al drumului, al vieţii, al ruşinii ei. Tremura de frig şi poate că şi de frică acum. Era un sărman şi micuţ mănunchi de oase şi de piele zbîrcită, rănită şi murdară. Îi străluceau încă ochii în faţa pe care groaza o redusese la proporţiile

unei jumătăţi de palmă. SS-istul o îndreptă, fără violenţă, spre o cisternă în care văzui multe trupuri goale zbătîndu-se într-o groază subită de naufragiu. Trupul lui madame Koehler se amestecă imediat cu celelalte trupuri : bărbaţi, femei, bătrîni, copii, toţi păreau că ridică braţele spre cerul care acum nu-i mai acoperea. Am zărit numai o pădure de braţe sub placa joasă de ciment care era tavanul acelei mari camere mortuare. Uşa se închise şi un strigăt prelung de disperare răsună în auzul indiferent al SS-istului, care fusese aşa de amabil.

Cu briceagul, el tăie buzunarul de flanelă şi mă scoase din ascunzătoarea în care madame Koehler mă păstra ca să fiu de faţă şi s-o ajut în ziua eliberării. Mă mîngîia cu degetele lui aproape trandafirii, în timp ce din coşul marelui crematoriu se înălţa la cer coloana albastră de fum, de a cărei groază eu scăpasem acum, în pacea milostivă care urmase coşmarului.

Viziunea pădurii de trunchiuri goale şi de braţe agitate lăsă loc acelei imagini senine de fum străveziu care se risipea în atmosferă. Ploaia încetase şi sufletul lui madame Koehler, şi toate sufletele eliberate din corpurile acelea nenorocite, se urcau liniştit la cer, unde Dumnezeul lui Abraham, Dumnezeul lui Isaac, Dumnezeul lui Iacov va face fără îndoială o discriminare, arătînd o milostivă favoare vechiului popor iudeu, faţă de prostituatele poloneze şi de toate fantomele de la Ravensbruck.

Înaintarea rusă spărsese frontul la graniţele Poloniei, Sileziei şi Prusiei Orientale. La rîndul său, neîntrerupta şi eficienta muncă a camerei de gazare făcuse să scadă populaţia lagărului de concentrare

la cifre rezonabile. Nu mai era acum nevoie de atîţia bărbaţi valizi pentru a supraveghea gloata inutilă a muribunzilor. Noul meu posesor fu trimis pe front, unde curajul său militar era mult mai preţios. Mă pusese, ca pe un obiect de mare preţ, în portofelul din piele de crocodil, lîngă portretul logodnicei şi al părinţilor şi fraţilor săi. Mă simţeam reconfortată în societatea acelei bune familii germane. Şi am simţit o mare uşurare plecînd din Ravensbruck, din care mai păstram doar amintirea mirosului pestilenţial al unei sub-omeniri pline de răni, îndobitocită de foame.

Şi m-am bucurat văzîndu-mă atît de preţuită şi de stimată. Posesorul meu consultă mai multe numere din *Das Reich* pentru a studia, în coloana schimburilor, cota escudo-ului şi a evalua la cît se urca moştenirea rămasă de la madame Koehler. Eu mă gîndeam la surorile mele de sînge, care se despărţiseră de mine ca să urmeze soarta unui fost bancher, a unui ex-senator, a unui deportat. Tot atît de fericite ca mine, or fi scăpat ele de crematoriu ? — pentru că el cu siguranţă nu scăpase.

Wilhelm era numele noului meu posesor. Scria scrisori foarte lungi logodnicei, muncitoare mobilizată la o fabrică de muniţii. Cu ocoluri precaute, îşi arăta bucuria de a fi plecat din lagăr şi se prefăcea că e mîndru că se duce pe frontul de luptă. În realitate nu dorea decît să se întoarcă în satul lui, şi despre aceasta şi despre problemele lor ţărăneşti vorbea mai ales în plictisitoarele răvaşe cu care umplea golul lungilor ore de aşteptare. Avea, ascunsă în el, groaza de război, care nu-i oferea decît chipul fricii — în faţa bombardamentelor aeriene — şi al insensibilităţii — în faţa camerelor de gazare. Nu-i mai rămînea, în sufletu-i obosit, nici un loc pentru eroism. Nici măcar nu se ducea spre front, pentru că se mărginea să se lase transportat în camioane grele. Cînd deschidea portofelul şi contempla portretul logodnicei, mă privea şi pe mine cu o figură aproape înduioşată. Visa cum o să mă vîndă, îndată ce va fi demobilizat, ca să acopere cheltuielile voiajului de nuntă. Ţăran bavarez, idealiza în gînd minunăţiile din München şi dulceaţa unei luni de miere lîngă lacul Constanţa. Iar eu îl ajutam să-şi încropească visurile pe care le opunea realităţii războiului, stupidităţii războiului, deznădăjduitoarei inutilităţi a războiului. Şi aproape că l-am îndrăgit, pe el care fusese, în definitiv, călăul sărmanei madame Koehler. Dar avea el măcar conştiinţa că fusese călău, că în doi ani de serviciu la Ravensbruck ajutase să fie duse la camera de gazare 67.194 de fiinţe omeneşti, ale căror cadavre ajutase să fie aruncate, apoi, în crematoriu ? 67.194 număraţi bine de el, căci nota numărul total al tuturor loturilor şi aduna cifrele zi după zi, cu meticulozitate germanică şi candoare bavareză. Atît de blond, cu o privire atît de albastră, atît de credincios amintirii logodnicei, atît de înţelept faţă de camarazii săi, atît de respectuos faţă de superiori, el nu era nici înger nici monstru. Era o piesă servilă a unui angrenaj ce semăna în jurul lui moarte. Şi Moartea l-a atins imediat ce lupta a devenit neegală, cînd nu mai dispunea de strecurătoarea din lagărul de concentrare şi de bătrînele evreice care-i satisfăceau lăcomia. Şi, nemaiavînd pe cine da în locul lui, se dădu pe sine.

A rămas întins pe o stradă din Stettin, a cărei apărare Führerul o socotea de o importanţă vitală. Ca şi cum ceva ar mai fi avut importanţă în prăbuşirea aceea !

Eu am rămas, cuprinsă de frică, lipită strîns de numeroasa familie bavareză şi de sînii tari ai logodnicei lui Wilhelm, aşteptînd ca ruşii să mă confişte. În timpul celor aproape trei ani de existenţă, îmi fusese mereu strecurată în suflet groaza de ruşi. Iar acum eram acolo, în portofelul unui soldat mort, cu totul la cheremul lor. În ce Siberii mă vor deporta ? Şi absurditatea soartei mele, biată monedă portugheză, speriată şi prudentă, tîrîtă în ţări cărora le vedeam doar ruinele, amestecată într-un război care nu-mi inspira nici un respect — absurditatea soartei mele mi se părea nedreaptă şi crudă ! De ce nu rămăsesem eu în casa Băncii engleze, să văd cum trec femeile pe promenada din strada Aurului, şi tramvaiele galbene şi încete ? E ca şi cum ai spune timpului să se oprească şi pămîntului să înceteze de-a se mai învîrti ! Nu există fugă posibilă din faţa destinului.

Dar, spre surprinderea mea, n-am căzut în mîinile ruşilor. Germanii au mai avut un rest de energie pentru a-şi strînge răniţii şi, printre ei, din greşeală, şi cîţiva morţi. Wilhelm a fost înmormîntat cu onoruri militare, n-a rămas hrană vulturilor, şi a împărţit cu 294 camarazi de eroism (bietul Wilhelm, numai eu ştiu ce frică-l chinuia !) o groapă comună, de dimensiuni rezonabile, în care n-a trebuit să se zbată, cum se zbătuseră evreii şi polonezele în marea cisternă de la Ravensbruck.

Am fost predată Serviciilor Administraţiei Militare a Diviziei a douăzecea al celui de al patrusprezecelea Corp de Armată. Nu mai exista, fireşte, nici Divizie nici Corp de armată, dar Serviciile Administraţiei Militare m-au închis într-o ladă de tablă, şi pentru mine a început o lungă perioadă de închisoare, de întuneric şi de deplasări necunoscute. Cît a durat asta ? Nu ştiu precis. Am aflat, după aceea, că în timpul încarcerării mele războiul se terminase. Ziariştii invadaseră Ravensbruck-ul şi fotografiaseră toate locurile acelea, atît de bine cunoscute mie. Din camera de gazare şi din crematoriu n-a rămas nici o piatră. Un gazon verde şi gingaş acoperea locul blocurilor şi al infirmeriilor, ascundea generaţiilor viitoare tot ce le-ar fi putut servi drept amintire supărătoare, aşa încît oamenii să poată reîncepe mîine, cu o deplină puritate, munca la care se întorc totdeauna şi căreia minunile tehnicii îi vor da de fiecare dată o perfectibilitate tot mai mare.

Am aflat că războiul se sfîrşise şi că, în ultima sa zi, un geniu, mult mai eficient decît maşina de ucis de la Ravensbruck, exterminase, într-o frîntură de secundă, un număr mai mare de fiinţe omeneşti decît eliminaseră blîndul meu Wilhelm, şeful său Herr Flaum şi dr. Winkelmann în ani întregi de muncă conştiincioasă. Toate acestea, şi alte ştiri încă, îmi soseau din lumea din afară, aduse de tovarăşe de cele mai diferite origini, care se alăturau sihăstriei mele, strînse de nu ştiu ce mîini, în nu ştiu care localităţi. Mi se mai alăturară şi diverse monede de metal sunător. Toate, bancnote şi monede, aparţineau prăzii din războaiele pierdute şi, în timp ce am fi putut veni în ajutorul celor înfometaţi, în plină circulaţie, rămîneam întemniţate aşteptînd ca învingătorii să termine cearta pentru

posesiunea noastră. Se pare că a fost o foarte lungă ceartă, din care nu ne ajungeau decît ecouri, cînd se deschidea capacul celulei şi noi tovarăşe veneau să ni se alăture.

Pînă cînd într-o zi bancnotele care, în schimbarea universală, îşi pierduseră valoarea de schimb, n-au mai fost lăsate în societatea noastră. Era clar că aveau să fie, pur şi simplu, distruse. Dacă un fior de spaimă omenească poate străbate suprafaţa unei bancnote acel fior l-am simţit eu, aducîndu-mi aminte de cuptorul de la Ravensbruck şi de flacăra care avea să le mistuie pe acele surori ale mele. Au plecat de lîngă noi biletele pe care germanii le fabricaseră pentru Ucraina, şi cele pe care Ante Pavelici le emisese ca să le distribuie supuşilor săi croaţi, şi acelea pe care Republica Socială Italiană le pusese în circulaţie în nordul Italiei, şi altele încă, a căror societate incomoda vădit respectabilele bancnote de cinci lire şi seducătoarele bancnote de un dolar.

În marea ladă de tablă, am rămas doar monedele din cel mai bun aliaj metalic şi bancnotele cu un prestigiu nedezminţit. Eu eram unicul exemplar de bancnotă lusitană în acea adunare de valori mondiale. Mă simţeam stimată de lire, de dolari, deşi francii elveţieni mă priveau de sus şi cu o anumită aroganţă. Dar, pe măsură ce închisoarea se prelungea, începui să mă întristez. Mă rodea nostalgia legăturilor cu oamenii, pentru care fusesem creată ; şi simţeam că-mi lipseşte lumina soarelui şi aproape simţeam şi lipsa ploii care mă înţepenise în camionul de „vite“ de la Ravensbruck. Ştiam că viaţa unei bancnote nu era fără sfîrşit şi eram deznădăjduită că stăteam şi-mi iroseam

zilele numărate, într-o ladă închisă cu lacăt, fără să servesc la ceva, nici la bine, nici la rău.

Cît timp a durat întemniţarea mea ? Nu ştiu sigur, dar oricum, mai mult de doi ani. Iar calculul mi-l întemeiez pe faptul următor : cînd, în sfîrşit, un om grav, cu guler tare şi cu ochelari, a deschis iar lacătul, a ridicat capacul celulei mele şi a întins bancnotele şi monedele pe o masă mare de lemn ca să procedeze la un inventar amănunţit, m-a scos din grupul pestriţ şi, cu lăudabilă metodă, m-a adăugat unui teanc de bancnote compatriote ale mele ; iar acestea făceau parte dintr-o emisiune din 1947. Era lesne de înţeles bucuria mea de a mă întîlni cu surori din acelaşi neam lusiad. Dar ele n-au ştiut să-mi povestească sau să-mi spună ceva ; puse în circulaţie de Banca Portugaliei, fuseseră apoi reexpediate, printr-un joc capricios de schimburi, în oraşul unde fuseseră fabricate. Şi, aproape fără să fi făcut ochi, veniseră să cadă acolo, în tezaurul Băncii Angliei. Deci acolo mă aflam eu, în greoiul templu al finanţei, în plin City, ca proprietate a guvernului Majestăţii Sale Britanice, căruia i s-a dat, la împărţeală, cutia cu prăzi ce-mi servea drept închisoare şi aproape şi de mormînt.

Banca Angliei trebuie să fi confirmat valoarea mea în contul curent pe care-l are cu guvernul Majestăţii Sale. După ce s-a făcut această operaţie, a dispus de mine, cum avea şi dreptul, ca de un lucru al ei. Şi m-a dat, împreună cu surorile mele lipsite de experienţă, unui bancher din Bishopsgate, tot între hotarele City-ului, din a cărui bogăţie, putere şi opulenţă am ajuns să fiu o orgolioasă părticică. Lîngă marile clădiri de piatră cenuşie care păreau, prin masa lor impunătoare, că păzesc toată bogăţia pă-

mîntului, se întindeau ruinele edificiilor distruse de bombardamentele germane, marile spaţii de pămînt negru, mormane de murdărie şi de lemn ars, ce constituiau bubele marelui corp pe care temnicerul de la Ravensbruck nu reuşise să-l doboare.

Transportată cu surorile mele în serviete de piele, de nişte curieri pompoşi în uniforme albastre şi cu medalii venerabile cîştigate în două războaie, am străbătut pe jos drumurile din City, încrucişîndu-ne cu autobuze stacojii, cu bancheri cu gambetă, cu pastori în haine negre, surprinsă de lumea aceea atît de deosebită de toţi cei pe care-i cunoscusem pînă atunci. Ce mult i-ar fi plăcut lui monsieur Koehler să-şi exercite profesiunea de bancher într-un mediu atît de respectabil ! Cît de diferită i-ar fi fost soarta dacă apele unui Canal şi o haină neagră, simbolică şi lucitoare, l-ar fi apărat de Gestapo !

IV

ÎN CELE DIN URMĂ m-a cumpărat, pe mine şi micul grup de colege de aceeaşi valoare, un funcţionar comercial, cu gîndul să se ducă să-şi petreacă vacanţa în Portugalia. Reîntoarcerea în patrie era dorinţa mea cea mai arzătoare. Eram sătulă de exil şi de a nu auzi vorbindu-se decît limbi străine. Şi mai aveam o dorinţă, mai modestă, dar care s-a dovedit pînă la urmă nerealizabilă : aş fi vrut să fiu dusă în biroul şi, mai ales, în atelierul lui Bradbury, Wilkinson et Co., fabricanţii mei ; acolo, în oraşul în care mă născusem, aş fi dorit să vizitez locul unde venisem pe lume şi să observ procesul miraculos al

fabricaţiei noastre ; fusesem deja de faţă, la Ravensbruck, la rînd cu fiinţele omeneşti, la procesul morţii şi al exterminării : voiam să merg la origine şi să asist la începuturi. Prodigioasa mea existenţă se întindea între un proces şi celălalt şi, dacă aflasem deja, spre amărăciunea mea, cum se va termina totul, de ce să nu descopăr, spre bucuria mea, secretul minunat al genezei ?

Dar, într-un oraş cu milioane de fiinţe, întins cît o ţară, cu o populaţie cît o naţiune, cine să se preocupe de dorinţa, neexprimată, a unei biete bancnote ?

Domnul Smith, care m-a cumpărat în vederea cheltuielilor ce avea să le facă în Portugalia, era un bătrîn simpatic, cu părul alb presărat cu şuviţe aurii, care-şi făcuse de mult timp planul unei excursii în patria vinului de Porto. După cum mahomedanii nu doresc să moară fără să fi vizitat Meca, la fel şi el nu voia să închidă ochii înainte de a fi contemplat podgoriile de pe Douro, cramele din Gaia şi dealurile, înclinate spre rîu, ale vestitului „Oporto". Am trăit săptămîni întregi în portofelul său, dîndu-i, odată cu conştiinţa posesiunii mele, curaj pentru călătorie, şi aspirînd mireasma de tutun de pipă care făcea parte integrantă din persoana lui.

Pe timpul acela, într-o Europă încă nerefăcută după război, turismul popular nu revărsa, în fiecare an, din ţară în ţară, milioanele de fiinţe care astăzi se deplasează spre tulburarea vechilor monumente şi bucuria guvernelor lacome de devize străine. Domnul Smith, într-o existenţă deja lungă, nu trecuse Canalul şi avea despre continentul european o idee plină de dispreţ, care nu se deosebea mult de aceea pe care şi-o formase despre Nigeria sau Camerun.

S-a dus de cîteva ori în Regent Street, la un birou portughez de turism, să ia informații în privința planului pe care-l pregătea cu precauții și migală de bun contabil. În biroul acela am auzit iar, după atîția ani, limba dulce cu care Deolinda, și Rodrigues, și Avelino bărbierul, și Filomena, logodnica lui, legănaseră primele, îndepărtatele zile ale vieții mele, și am ascultat cu bucurie unele expresii pe care aproape le uitasem, fraze foarte banale, care răsunau însă în auzul meu ca o limbă cerească.

Domnul Smith era burlac și virgin. Roșea cînd colegii de birou abordau, în prezența lui, subiecte mai puțin respectuoase. Citea „Times" cu liniște somnolentă, în orele pe care nu le consacra contabilității casei Sloane et Richardson, Ltd., patronii săi. În timpul orelor de lucru bea ceai, cu foarte puțin lapte. Cînd se întorcea acasă, își îngrijea grădina și bea vin de Porto. Se uita cu ceasurile cu ziarul pe genunchi, sorbind cu beatitudine fumul pipei. Aroma acră a tutunului invada atmosfera și-mi pătrundea în pori. Nici nu mi-aș fi dorit altă viață — așa de plăcută era aceea —, nici altă vecinătate — atît de binevoitor și curtenitor era domnul Smith —, dacă nu m-ar fi îmboldit dorința, pe care el o trezise în mine, de a mă întoarce în patrie.

Dar era scris ca bunul meu posesor să nu vadă pămîntul de origine al nectarului care-l hrănea ; după cum nici eu nu vizitasem atelierul lui Bradbury, Wilkinson et Co., părinții mei. Noi toți, fie că ne numim Smith sau sîntem niște bancnote mute, avem întotdeauna în fața noastră, și dincolo de destinul nostru, o Meca la care nu putem ajunge. Și ce s-ar întîmpla, dacă n-am avea o Meca spre care să aspirăm !

A trebuit ca Smith să se îmbolnăvească, pentru că un teribil atac de gută, grozav de dureros, l-a țintuit pe patul de metal galben, foarte strălucitor. Sora lui, care era menajera unui episcop, veni de la Bradford ca să-l îngrijească. Dar nu avu grijă de grădină, unde florile se vestejiseră și unde crescură buruienile. Conform hotărîrii doctorului, sclav al formulelor și necunoscător al condiției umane, ea îndepărtă din preajma bolnavului sticlele de Port Wine. Așa încît și el, în patul său de suferință, începu să se ofilească, ca și trandafirii părăsiți din grădina sa, cărora toamna le scutura petalele.

Deoarece avea nevoie de bani pentru medicamente, iar bancnotele portugheze nu-i erau de nici un folos în situația de față, mister Smith i-a cerut surorii sale să ne ducă la bancă și să ne vîndă. S-a despărțit de noi cu acea delicatețe extremă, care era caracteristica cea mai de seamă a personalității sale ingenui, și cu o tristețe pe care n-o arăta, dar pe care am simțit cît de adîncă e și pe care mi-a transmis-o și mie. N-am mai aflat niciodată dacă mister Smith a reușit să se vindece după acel teribil atac de gută. Nici dacă, după ce și-a îndeplinit datoria de severă asistentă, sora lui s-a reîntors în serviciul episcopului.

De la sucursala lui National Provincial Bank, unde ne-a negociat sora lui mister Smith, nu după mult timp noi, cele opt bancnote de cîte cinci sute de escudos care fusesem proprietatea credinciosului adorator al vinului de Porto, ne-am mutat în birourile lui Thomas Cook et Son, lîngă Piccadilly. Și din nou mi se întări sufletul de speranța întoarcerii la căminul nostru. Afișe țipătoare proclamau : „Holi-

day in Portugal". Erau şi altele care recomandau drept loc de vacanţă : Sicilia, insulele Mării Egee, Tirolul şi Coasta de Azur. Toată fervoarea mea era însă închinată afişelor care prezentau vederi din Buçaco şi de pe plaja Estoril, cu un *chalet* absurd, imitaţie de castel, într-un prim plan îngrozitor. „Holiday in Portugal." Şi făgăduinţa cerului albastru, veşnic albastru, a plajelor cu nisip moale, cald şi moale, se revărsa din afişele colorate, pentru mulţimea ce se îmbulzea la Agenţia Cook, hotărîtă să schimbe ceaţa şi funinginea pentru jungla unui continent ce fusese aşezat de Creator alături de Marea Britanie pentru ca supuşii Majestăţii Sale să poată avea acolo, în cele cincisprezece zile de concediu, peisaje şi oameni pitoreşti la dispoziţia lor.

Am dorit să fiu cumpărată de una din acele *misses* a căror necontenită defilare mă despăgubea de vederea atîtor matroane urîte şi de amintirea menajerei episcopului, care rămăsese singură pe poziţie, ca să-l tiranizeze pe bietul mister Smith. Cînd intrau ele, în grupuri gălăgioase sau una cîte una, să ceară vreo informaţie, pînă şi vastul şi luminatul salon al lui Thomas Cook devenea mai luminos, de parcă lumina cerului ar fi coborît din ochii catifelaţi, cu gene lungi, ale acelor blonde şi zvelte femei, şi ar fi hotărît, cu o tulburătoare mîngîiere, în safeul în care aşteptam, noul meu destin.

Lipită, timp de atîtea luni, de pieptul descărnat al lui madame Koehler, înmormîntată, după aceea, pentru un timp îndelungat, într-o închisoare lugubră, păstram, relativ la femei, amintirea dulce a Deolindei şi a Sofiei Blumenthal. Cu cea dintîi descoperisem secretul tulbure al dragostei. Şi cu un gest de tandreţe dezbrăcam pe acele creaturi angelice, în

a căror expresie suavă vedeam făgăduinţa tuturor viciilor.

Dar soarta şi-a bătut încă o dată joc de mine. Slăbisem deja în safeul dur, eram disperată de soarta mea monotonă, zilelor lungi de vară le urmaseră nopţile nesfîrşite ale lui decembrie, publicului mai tînăr al Verii, dornic de vacanţă, îi şi urmase, la agenţia de voiaj, fauna beteagă a Iernii, care voia să fugă de geruri şi de reumatisme ; deja, uitată în nemişcare, simţeam aproape simptomele gutei care-l paralizase pe bietul mister Smith — cînd un diplomat american, de limbă spaniolă, hotărît să se ducă să viziteze Peninsula Iberică, mă cumpără, împreună cu un grup numeros de surori, la ghişeul pe care-l părăsiseră apariţiile ispititoare.

Mîinile sale groase, încărcate de inele, mă luară, sigure de ele, mă puseră în portofel, iar pe acesta în buzunarul din spate al pantalonilor, lîngă fesele rotunde şi mari ca două luni. Diplomatul mă duse în clădirea ambasadei, un mic palat trist de lîngă Regent Park, înghesuit între alte clădiri asemănătoare, toate spoite într-un galben ars şi urît.

Am aflat că posesorul meu era ambasadorul unei îndepărtate republici, de prin părţile istmului Panama şi ale Mării Caraibilor, fiindcă, alături de mine, stătea cartea sa de vizită.

DON PEDRO GONZÁLEZ MORENO
Ambasador al Republicii San Cristóbal

Nu stăteam nici lîngă inima, nici lîngă pieptul său, pentru că locul pe care mi-l rezervase mă ţinea într-o poziţie retrasă. Dar, cu toate acestea, l-am putut însoţi de aproape, şi într-un fel aproape înţelegător, în faza vieţii sale care urma să se desfăşoare,

atît de diferită de aceea pe care o plănuise şi pentru care fusesem cumpărată.

Prima mea surpriză a fost să constat că ambasadorul acreditat pe lîngă guvernul britanic nu ştia nici o boabă englezeşte. Se înţelegea cu colaboratorii, cu personalul de serviciu şi cu vizitatorii prin intermediul unui secretar slugarnic, care-i tăia capetele ţigărilor de foi, îi ghicea gîndurile şi-i suporta grosolăniile.

În acel oraş cumpătat, ambasadorul se plictisea de moarte. Dar strîngea lire, pe spatele nenorociţilor contribuabili din San Cristóbal, şi-şi satisfăcea vanitatea care-l ridicase din răscoalele Americii Centrale pînă la Curtea de la Saint James. Îl ajutase să ajungă la putere — la instabila putere din San Cristóbal — pe şeful statului care, drept răsplată, făcuse din el plenipotenţiarul său. Şi părea să fie de o fidelitate oarbă faţă de despot, succesorul şi precursorul altor despoţi. În realitate însă nu ştiam nimic despre felul de a gîndi şi despre metodele de guvernare ale acelui om de stat, iar din conversaţiile lui Don Pedro cu secretarul său nu putem trage cine ştie ce concluzii în favoarea eticii guvernamentale a şefului şi a partidului său. Ziarele din San Cristóbal, pe care Don Pedro le citea cu lăcomie, vorbeau despre crime revoltătoare, ce erau totdeauna opera opoziţiei, şi despre expediţii de pedepsire, în care forţele de ordine se vedeau obligate — după cum se deducea uşor — să se întreacă în cruzime cu banditii opoziţionişti.

Ambasadorul, supusul secretar şi cei doi, trei compatrioţi care-l înconjurau, închişi în micul palat mohorît din Regent Park, trăiau, de la distanţă, toate pasiunile ce sfîşiau mica republică, şi care le

chinuiau viaţa. Banii şi vieţile păreau să fie puse acolo sub semnul egalităţii ; să se afle în aceeaşi devalorizare. Atît banii cît şi vieţile se mistuiau într-un vîrtej, ale cărui ecouri ajungeau în clădirea misiunii diplomatice, în termeni care erau, de fapt, barometrul demn de încredere al furtunilor ce bîntuiau neliniştita naţiune.

Iar în oraşul prietenos şi ceţos, dar cu mai multă populaţie, în hotarele sale nelimitate, cît toată republica San Cristóbal, în oraşul cu voci domoale şi gesturi chibzuite, pe care începusem să-l iubesc şi în al cărui ritm lent nu mi-ar fi displăcut să-mi duc viaţa dacă nu m-ar fi ros dorul de patrie — în oraşul în care nici o pasiune nu se exteriorizează şi în care pînă şi zgomotul e tăcut, imprecaţiile lui Don Pedro şi invectivele pe care le arunca de la distanţă opozanţilor sunau ciudat ; şi toată atmosfera aceea de conspiraţie şi de violenţă ibero-americană mi se părea grotescă, mie, care trăisem în atmosfera senină a biroului lui mister Smith, privind cum se scurge timpul între mirosul plăcut de pipă şi ceştile de ceai îndoit cu lapte.

Spre mîngîierea mea însă, (deoarece corectitudinea sentimentelor posesorilor mei era pentru mine un motiv de orgoliu) un lucru reieşea, limpede, din pasiunea cu care îndepărtatele evenimente erau discutate şi comentate ; fidelitatea lui Don Pedro faţă de Şeful glorios al statului, căruia îi fusese tovarăş de luptă şi ale cărui idei le împărtăşea.

De altfel, Don Pedro nu-şi făcea nici un fel de griji în privinţa stabilităţii regimului care-l acreditase pe lîngă Curte şi Foreign Office. Regreta numai că expediţiile de pedepsire nu aveau asprimea pe care le-o imprimase el, cînd fusese, în slujba ţării, minis-

tru de Interne şi Justiţie. Observam cum îl rodea dorul de putere şi, după părerea lui, lucrurile ar fi mers mult mai bine în San Cristóbal dacă el ar fi acolo în persoană. Totuşi, după cîte am constatat, nu-l chinuia nici un fel de îngrijorare. Şi dovada cea mai bună era că se pregătea să se ducă în Spania şi în Portugalia, cu gîndul emoţionant de a cunoaşte leagănul îndepărtaţilor săi strămoşi, plecaţi din Sevilla, în aventura care a dat lumii atîtea noi patrii. În drumul său, se va duce şi la Fátima [1], nu dintr-o cerinţă deosebită a spiritului său religios, ci pentru că faptul acesta, anunţat de agenţia telegrafică finanţată de guvernul său, ar avea în San Cristóbal o repercursiune favorabilă la care el, om de stat, era foarte sensibil. Nu mă cumpărase decît în scopul excursiei anunţate în valea aceea pustie din care Sfînta Fecioară făcuse un loc al miracolelor. Va trece Canalul Mînecii cu vaporul şi-şi va continua drumul în automobilul ambasadei, cu şoferul şi cu credinciosul lui secretar. N-am ştiut niciodată cît de strînse erau legăturile care-l uneau de acesta din urmă pentru că, adevărul mă obligă s-o spun, n-am constatat nimic suspect. Dar Don Pedro, într-un fel aproape bolnăvicios, nu se lipsea niciodată de prezenţa lui şi părea că e răsplătit cu un devotament fierbinte.

Cînd totul era gata — paşapoartele în regulă, automobilul pus la punct, hotelurile rezervate — au apărut în presa londoneză ştiri alarmante despre situaţia internă din San Cristóbal. Vîntul libertăţii, care colindase lumea la sfîrşitul războiului, şi contagiunea ideilor noi şi a aspiraţiilor arzătoare, ajunsese

[1] Celebru loc de pelerinaj în Portugalia.

şi la hotarele micii republici şi invadase cîmpia insalubră şi oraşele cu pecete spaniolă şi moliciune tropicală.

Ziariştii alergară la ambasadă, cu dorinţa firească de a cunoaşte punctul de vedere autorizat al guvernului ameninţat şi animaţi de acel zel cu care presa engleză, în slujba celui mai stabil din toate regimurile încercară, neobosit, să doboare regimurile străine. Dar se întoarseră decepţionaţi la redacţiile respective. Ambasadorul a fost categoric în declaraţiile pe care le-a făcut şi pe care secretarul le-a tradus : regimul se bucura de o popularitate indiscutabilă. Şeful statului era la apogeul puterii sale, zvonurile nu aveau nici cel mai mic temei, fiind opera unor răuvoitori, a unor trădători de ţară, pe care tribunalele îi vor pedepsi cu severitatea cuvenită.

Şi, vorbind despre tribunale, ex-ministrul de Justiţie se gîndea, în sinea lui, la judecăţile sumare şi la execuţiile pe care, dacă ar fi el acolo, le-ar ordona neapărat.

Ziarele au rezervat două rînduri scurte dezminţirii faptelor pe care le anunţaseră în două coloane compacte. Şi adevărul este că, în ciuda siguranţei declaraţiilor sale, Don Pedro îşi pierdu liniştea şi-şi amînă călătoria la leagănul strămoşilor (dinspre tată şi îndepărtaţi, întrucît o mare cantitate de sînge indian şi ceva sînge negru contribuiseră de asemenea să dea justificare numelui său — *Moreno* [1]) — la leagănul strămoşilor şi la făclia credinţei reîntărite.

În timp ce eu socoteam iminentă reîntoarcerea în patrie, evenimentele de care eram străină, într-o emisferă pe care n-o cunoşteam, veneau să încurce,

[1] Brun, oacheş.

încă o dată, cursul capricios al destinului meu. N-avea însă nici un rost să mă revolt, dată fiind neputința condiției mele. Și lîngă fesa grasă a lui Don Pedro Gonzáles Moreno am așteptat în tăcere desfășurarea evenimentelor. În mod practic, posesorul meu nu ieșea din ambasadă ; asculta traducerea ziarelor și a telegramelor și tutela, cu o ardoare aproape sîngeroasă, cumpărarea de material de război pe care fabricile de armament îl livrau guvernului din San Cristóbal, pentru ca ordinea să nu se prăbușească în fața ofensivei dușmanilor săi neîmpăcați, mai numeroși, la urma urmei, decît puținii rebeli, despre care ambasadorul le vorbea ziariștilor.

Am lîncezit în casa aceea tristă timp de săptămîni de melancolie, în acea casă locuită doar de bărbați, asistînd la cifrarea și descifrarea telegramelor, ascultînd nesfîrșite conversații în limba sonoră a lui Cervantes și observînd de la distanță, în ciuda optimismului lui Don Pedro, înrăutățirea situației din republica din a cărei reprezentanță londoneză făceam parte.

Cînd ziariștii, în fața unui nou val de zvonuri, pe care le transmiteau agențiile telegrafice, reveniră să-l asedieze, Don Pedro rosti cîteva fraze mai ponderate și nu mai vorbi acum despre rebeli, nici nu se mai gîndi la execuții capitale. Mărinimosul Șef de stat, a cărui viață era în întregime consacrată prosperității republicii San Cristóbal, se gîndea mereu la suferințele și aspirațiile poporului său ; aveau să fie luate toate măsurile pentru a atenua acea suferință și pentru a veni în întîmpinarea acelor aspirații. Nu se va petrece nimic grav, pentru că obiectivele guvernului și ale opoziției erau aceleași : libertate, dreptate și progres social. Dificultățile interne ale

țării nu trebuiau exagerate în străinătate de informațiile ziarelor, și el, ca ambasador, va fi totdeauna la dispoziția reporterilor pentru lămuririle și elucidările de care aveau nevoie.

Secretarul traduse fidel ponderatele cuvinte ; ziariștii amestecară și sintetizară în ziarele lor afirmațiile diplomatului în așa fel încît păreau să reprezinte o dublă lovitură pentru mărinimosul Șef de stat : „Ambasadorul aduce omagii revendicărilor opoziției", „Reprezentantul republicii San Cristóbal recomandă concilierea între guvern și adversari", acestea erau titlurile, cu litere negre, pe care ziariștii le puneau în fruntea declarațiilor diplomatului și a relatării evenimentelor. Acestea evoluau cu repeziciune pe scena politică din San Cristóbal, într-o formă rapidă, dar nu chiar neprevăzută. Ambasadorul, gîndindu-se la viitor, suspendă livrările de material de război pentru despotul „luminat", a cărui cauză, totuși, continua s-o susțină. Acea măsură, dictată de cel mai pur sentiment creștinesc (secretarii îl auzea condamnînd orice recurgere la violență, și eu îl ascultam de asemenea), i-au creat dificultăți mărinimosului Șef de stat, nu numai de ordin practic, prin slăbirea la care-l condamna, în timp ce adversarii se întăreau, dar și de ordin politic, prin speculațiile la care dădu loc în mod inevitabil.

Antrenată de acel joc pasionant al politicii ibero-americane, sedusă de importanța pe care presa londoneză o dădea evenimentelor îndepărtatei și minusculei națiuni — asimilate fiind de către criteriile ziaristice moderne cele mai mari puteri cu statele cele mai neînsemnate, — ceea ce îmi reținea încă atenția era sforțarea vădită a lui Don Pedro Gonzáles Moreno de a nu se lăsa depășit de evoluția acce-

lerată a evenimentelor, şi de a se menţine, ca o stîncă, credincios sie-însuşi şi liniei permanente şi limpezi a intereselor sale.

Îl auzeam criticînd cu severitate erorile succesive de care despotul, rău sfătuit, era responsabil, şi am ascultat cu simpatie cuvintele sale de înţelegere creştinească pentru agonica zvîrcolire şi pentru plîngerile care se ridicau din cîmpiile mlăştinoase din San Cristóbal pînă la austerul palat din Regent Park.

Se înţelege că Don Pedro formula aceste critici numai în cercul restrîns al secretarilor şi al emisarilor opoziţiei care, dintr-o parte şi din cealaltă, dădeau fuga la Londra pentru a lua contact cu puternicul ambasador. Faţă de colegii din corpul diplomatic de limbă spaniolă — şi erau atîţia încît îi ajungeau pentru a avea o societate umană, scutindu-l de dificultăţile imposibilei mînuiri a altei limbi — Don Pedro păstra o rezervă demnă de toată lauda.

În capitala îndepărtată, Şeful de stat care se clătina îşi imagina, cu toate acestea, şi nu fără oarecare temei, că avea motive să se plîngă de plenipotenţiarul care se ferea să mai negocieze armament şi care, prin declaraţii făcute presei europene, deschisese prima breşă importantă în edificiul prestigiului său extern. Dar, nevoind să arate că există vrajbă în oştile sale, şi mai ales în primele lor rînduri, nu-i retrăsese încă lui Don Pedro încrederea care, de altfel, pentru diplomat începea să fie mai curînd incomodă decît avantajoasă. Interesele patriei, care cereau înnoirea cadrelor de conducere pe plan intern — nu era în cauză utila permanenţă a reprezentanţilor diplomatici — se împăcau cu acelea ale ambasadorului, aşa că nu mă mir că Don Pedro vădise

faţă de emisarii opoziţiei o atitudine înţelegătoare pentru patrioticele planuri, a căror exclusivitate aceştia o revendicau.

Cu toate acestea, numai faţă de secretarul său particular îşi deschidea mai sincer sufletul posesorul meu. Eu ascultam convorbirile, în care ştiinţa de a manevra a bătrînului conducător latino-american, oricît de mare era, nu întrecea capacitatea de înţelegere şi de linguşire a devotatului funcţionar. Pe drumul pe care se angajase, Don Pedro avea întreaga aprobare şi adeziunea ferventă a celui care părea un complement inseparabil al personalităţii sale. Şi forţa pe care diplomatul o găsea în această aprobare îi permitea să înfrunte dificultăţile care se iveau zi de zi.

Fără acest secretar şi interpret, vocea lui s-ar fi pierdut în oraşul imens în care, din nenorocire, nu se vorbea spaniola. Şi mai era acesta şi unicul element de absolută încredere care-i cifra şi descifra telegramele ce-l ţineau în legătură cu evenimentele şi cu intenţia îndepărtatei cancelarii.

Ataşată de Don Pedro din pricina acestui defect sentimental care m-a făcut să fiu totdeauna slabă printre oameni, şi încă şi mai slabă printre femei, îmi extindeam afecţiunea şi asupra acelui colaborator devotat, exemplu pur de modestie şi de devotament. Izquierdo, cu numele său întreg Don Santiago Izquierdo de Escobar y Iglesias, era un tînăr de douăzeci şi opt de ani, căruia slujba în serviciul binefăcătorului şi şefului său părea că-i umple în întregime viaţa. El îi sugerase ambasadorului ca, ducîndu-se în Spania, să nu cumva să nu meargă să viziteze Sanctuarul de la Fátima, şi o idee atît de delicată mă mişcase în măsura în care măgulea zelul

meu cucernic și portughez. Împrejurările impuseseră amînarea călătoriei care m-ar fi adus din nou în patrie, dar continuam să fiu sigură că mă voi întoarce acolo, dusă de posesorul meu și de fidelul Don Santiago. Pentru aceasta ar trebui numai ca situația politică din San Cristóbal să se clarifice, și așa se explică pasiunea cu care urmăream evenimentele pe care *Times* le considera decisive pentru evoluția democratică a Americii Latine.

În adevăr, un foc de curată și arzătoare credință democratică insuflețea spiritul lui Don Pedro în ceasul acela în care puterea ex-mărinimosului Șef de stat, a despotului, care acum încetase definitiv de a mai fi luminat, se prăbuși ca un castel de cărți de joc și bătrînul dictator se văzu părăsit de toți partizanii săi.

Cînd ziariștii invadară în grabă ambasada, de îndată ce sosi la redacție prima veste a căderii tiranului — presa britanică nu avu alt epitet ca să-l arunce guvernantului cu care Board of Trade și Foreign Office semnaseră, de altfel, avantajoase tratate comerciale —, Don Pedro Gonzáles Moreno, conștient de ceea ce datora, mai presus de orice, convingerilor sale și, prin urmare, patriei zguduite și eliberate, fu clar și dur în ceea ce, prin intermediul inseparabilului Izquierdo, declară presei și, prin ea, opiniei publice mondiale : De mult timp națiunea dorea victoria mișcării eliberatoare care să pună capăt regimului de cruzime și de corupție prin care tiranul, acum destituit, robise poporul de atîta amar de ani. Țara întreagă saluta, în noii guvernanți, pe patrioții curajoși care, înfruntînd toate riscurile, sfărîmaseră lanțurile unei dictaturi abominabile.

Întrebat despre poziția lui personală în fața noii stări de lucruri, Don Pedro îi informă pe cei ce-l întrebau că și telegrafiase noului ministru al Afacerilor Străine, în numele său și al întregului personal al ambasadei, dîndu-și adeziunea la noul regim și oferindu-și serviciile patriotice într-un moment în care experiența sa și prestigiul de care se bucura în capitala britanică puteau fi de mare folos regimului în fașă.

Întrebat și asupra soartei despotului căzut, Don Pedro nu putu fi decît sever în considerațiile sale : „După informațiile pe care le posed, n-a reușit să scape. Noile autorități l-au apărat cu noblețe de legitima furie populară. Dar va fi neapărat judecat pentru nenumăratele sale crime, pentru felul în care a violat Constituția și pentru disprețul pe care l-a arătat libertăților democratice."

În timp ce-și pregătea răspunsurile, înainte ca ele să fie traduse, ambasadorul cerea pentru cuvintele sale aprobarea indispensabilului Izquierdo. Această aprobare nu-i lipsea și am putut să mă conving că fidelul secretar traducea cu cea mai mare exactitate declarațiile eminentului său șef. Presa engleză n-a avut — din lipsă de subtilitate poate — înțelegerea cuvenită atitudinii patriotice și altruiste a ambasadorului. Titlurile pe care le-a dat, în diverse ziare, reportajului privind interviul cu diplomatul, l-au mîhnit pe bună dreptate pe reprezentantul statului San Cristóbal, și au întărit în mintea sa ideea, pe care și-o formase de mult, despre totala lipsă de înțelegere a minților anglo-saxone pentru fenomenele mondiale, pentru idiosincrazia celorlalte popoare, pentru tot ce nu este specific și jalnic britanic. Aceste titluri înglobau în aceeași severitate pe dicta-

torul căzut şi pe diplomatul care-l părăsea. Erau expresive în laconismul lor : „Tiranul renegat de locotenentul său" ; „Ambasadorul nu-şi recunoaşte responsabilitatea în crimele dictatorului" ; „Ex-bossul din San Cristóbal condamnat de complicele său". Expresii caracteristic engleze ; afişe ale unei prese lipsite de respect pentru imunităţile diplomatice, astfel le-a socotit Don Pedro, care dădu dispoziţii fidelului secretar să se deplaseze, fără întîrziere, la Foreign Office, ca să prezinte protestul său împotriva lipsei de respect şi nedreptăţii a cărei victimă era reprezentantul acreditat al unei naţiuni prietene a Marii Britanii.

Izquierdo profită de această vizită la Whitehall ca să se intereseze dacă Foreign Office-ul era deja la curent cu ridicarea sa la rangul de Însărcinat cu Afaceri al republicii San Cristóbal ; primise, prin cifrul ambasadei, confirmarea acestei numiri, încununarea firească a discretei dar merituoasei activităţi pe care de mult timp o desfăşura în favoarea forţelor opoziţioniste, alături de aceea pe care o ducea în mod public în serviciul guvernamentalilor.

Prima lui sarcină ca Însărcinat cu Afaceri era, după instrucţiunile primite, să ceară extrădarea ambasadorului demis şi acuzat de tot atîtea crime de cîte se făcea vinovat regimul căzut.

Ambasadorul Majestăţii Sale Britanice în frămîntata republică transmisese deja, de fapt, la Londra, hotărîrea noului guvern : Izquierdo era omul de încredere al noului guvern şi ca atare i se cuveneau recunoaşterea oficială şi respectul deosebit al autorităţilor engleze. Întărit prin această recunoaştere, ex-secretarul uită cu desăvîrşire misiunea care-l adusese acolo, protestul diplomatic al ambasadorului ofensat, şi execută instrucţiunile secrete pe care le primise : noul guvern din San Cristóbal (legitimităţii căruia Majestatea Sa Britanică se pregătea să-i dea, neîntîrziat, recunoaşterea, aşa încît să nu se lase surprinsă de o recunoaştere intempestivă a Washingtonului sau, şi mai rău, a Moscovei — cîte mai află o bancnotă de-a lungul vieţii sale !) — noul guvern din San Cristóbal dorea să pregătească procesul de extrădare a ex-ambasadorului Don Pedro Gonzáles Moreno, despre ale cărui crime se prezenta o notă amănunţită guvernului englez şi cerea ca acesta să nu lase, între timp, ca răufăcătorul să fugă în altă ţară.

N-am asistat la conferinţa în care Izquierdo a dezbătut la Foreign Office o problemă atît de delicată. Stăteam, retrasă şi modestă, în portofelul lui Don Pedro şi eram martora zelului patriotic cu care el dorea să slujească în continuare la Londra patria îndepărtată şi suferindă. Dispoziţiile în care se afla faţă de noii guvernanţi îl şi indicau în mod evident ; nu-l nelinişteau decît dispoziţiile noilor guvernanţi faţă de el. Suspendarea oportună a livrărilor de material de război pentru guvernul tiranic, declaraţiile publice de condamnare a dictatorului, contactele pe care le stabilise la timp potrivit cu cei ce asaltau puterea, toate acestea trebuiau să atîrne acum în favoarea sa, în balanţa nesigură a justiţiei politice. Dar neliniştea îl rodea şi, în lipsa fidelului său Izquierdo, Don Pedro, în ciuda staturii sale voluminoase, părea o fiinţă firavă şi timorată. Era deci foarte uşor de înţeles nerăbdarea cu care îl aştepta în Regent Park pe inseparabilul său colaborator.

N-am asistat, după cum am mai spus, la conferinţa în care acesta a prezentat cererea de extrădare

a diplomatului pe care, ani la rînd, îl slujise cu nedezminţit devotament. Dar am reconstituit-o perfect. Şi chiar văd zîmbetul incolor şi aud cuvintele evazive ale imperturbabilului funcţionar britanic : guvernul Majestăţii Sale îşi face o cinste din a da sprijinul său încrezător noului regim, întrucît propăşirea Republicii San Cristóbal era una din preocupările sale constante ; dar era la fel de mîndru să acorde azil politic diplomatului cu care menţinuse, timp de cîţiva ani, relaţii atît de cordiale. Don Santiago cunoştea generoasa tradiţie britanică, şi nu trebuia să-şi înceapă funcţia sa de Însărcinat cu Afaceri cerînd Majestăţii Sale ceea ce Majestatea Sa nu-i putea acorda.

Însărcinatul cu Afaceri se întoarse la ambasadă mulţumit de ceea ce obţinuse : recunoaşterea noului guvern şi ceea ce era şi mai important, aceea a noii sale poziţii, gîndindu-se în acelaşi timp la felul cum va trebui să-l expulzeze din clădire pe cel ce-şi pierduse toate titlurile care-i dădeau dreptul s-o ocupe, ca să se instaleze acuma el.

Lucrurile se petrecură cu mult mai puţină violenţă de cît se temuse el. Ştiu bine că, pentru a o evita, se asigurase de prealabila adeziune a compatrioţilor care alcătuiau personalul diplomatic şi de serviciu al ambasadei ; puse mîna pe armele de care Don Pedro, într-un eventual acces de furie, s-ar fi putut servi ; şi folosi cel mai prudent şi subtil limbaj la îndemîna unei fiinţe omeneşti care vrea să fie delicată şi scrupuloasă.

Căci Don Santiago era o fiinţă delicată. În ultimele, nesfîrşitele luni, îl trădase cu o perfectă îndemînare pe binefăcătorul său ; îl condusese pe terenul pe care se găsea el, simulînd o concordanţă respectuoasă cu actele pe care, de fapt, le inspira şi le sugera. Iar între timp fusese stăpînul cifrului şi al banilor ambasadei, agentul prompt al forţelor conspiratoare. Îi rămînea doar să se răzbune pentru anii îndelungaţi de supunere şi de servilism, de grosolăniile suportate şi de darurile primite, de îndoirea permanentă a spinării şi de prietenia obsesivă, pe care pînă acum o putuse plăti numai cu dovezi de recunoştinţă respectuoasă.

Fiind aproape, în buzunarul ambasadorului, am fost martoră a stupoarei, indignării şi, apoi, a deznădejdii sale. Dacă, în loc să fiu o biată bancnotă, aş fi fost un scriitor, ca unii pe care i-am cunoscut la Ravensbruck şi care au ispăşit în camera de gazare prostia de a se fi servit de cuvîntul scris pentru a-şi exprima gîndul, aş fi avut mijloace să descriu scena în care sentimentele mele s-au împărţit între admiraţia pentru neasemuitul Izquierdo şi mila pentru frica celui pe care mă obişnuisem să-l consider puternic printre cei puternici.

Don Santiago, cu o firească curtoazie şi cu calcul inteligent, îl scuti pe ambasador de ştirea că se cerea extrădarea sa. Dimpotrivă, tot efortul său se concentra în a arăta că singura lui preocupare era siguranţa prietenului a cărui generoasă protecţie părea să şi-o asume. Îi notifică demiterea, arătînd nişte telegrame, printre care una foarte limpede, adresată lui, lui Don Pedro, şi notificarea Foreign Office-ului de recunoaştere a noului guvern, adresată însărcinatului cu Afaceri. Violenţa diplomatului, destituit şi urmărit, contrasta cu glaciala seninătate a ex-supusului secretar. Don Pedro strigă, proferă ameninţări, gesticulă, se zbătu. Pe faţa lui Izquierdo nu se mişca nici un muşchi ; doar la insulte şi la acuzaţia de

mişelească trădare răspunse, cu demnitate, că respectul pentru funcţia sa de reprezentant legitim al republicii San Cristóbal nu-i îngăduia să asculte astfel de injurii, în acel teritoriu naţional care era clădirea ambasadei, şi se vedea silit să-i ceară lui Don Pedro s-o părăsească fără întîrziere.

Omul puternic, care fusese zbir şi călău în San Cristóbal înainte de a fi plenipotenţiar la Saint James, l-ar fi nimicit, doar strîngîndu-l între degete, pe firavul, pe timidul Don Santiago. Dar gesturile de violenţă nu avură nici un efect. Şi Izquierdo, a cărui seninătate mă încînta, nu cedă nici un centimetru din poziţia pe care o ocupase, chiar acolo, sub nasul roşu şi umflat al lui Don Pedro Gonzáles Moreno.

După ce se frînse impetuozitatea diplomatului căzut în dizgraţie, al cărui apel la ceilalţi colaboratori rămăsese fără rezultat, convingîndu-l cît de singur rămăsese, îi fu frică să mai rămînă acolo, pare-se printre duşmani. Casa mare şi mohorîtă, cu acoperiş foarte înalt, cu lemnărie de culoare închisă şi cu portretele în ulei ale unor lorzi decapitaţi, i se păru un mormînt sau o pivniţă. Şi atunci Izquierdo îl sfătui să se refugieze în anonimat, ca să se pună la adăpost de setea de răzbunare care-l putea ajunge. Ura înăbuşită se transformă în torent, şi el, Santiago, nu avea alt gînd decît liniştea şi salvarea ex-protectorului său.

Această linişte nu avea să vină din bunăstarea pe care Don Pedro şi-o pregătise pentru zile albe şi pentru zile negre. După confiscarea bunurilor din San Cristóbal (şi erau multe, moştenite de la victime şi sechestrate de la opozanţi), diplomatului trebuiau să-i ajungă depozitele londoneze, numeroase

şi substanţiale. Dar nu în zadar îi acordase Don Pedro secretarului cea mai oarbă şi totală încredere. Iar acesta nu se specializase numai în mînuirea cifrului ; se ocupase şi cu conturile din bănci ; acestea însă nu mai existau, după cum a putut constata Don Pedro cînd, doborît de soartă, vru să pună în ordine hîrtiile şi banii înainte de plecare. Am fost cuprinsă de o profundă compătimire pentru el şi, dacă aş fi putut s-o fac, i-aş fi spus că cel puţin eu, o biată bancnotă de cinci sute de escudos, şi cîteva surori ale mele, nu-l părăsisem. Mai presus de orice însă, am admirat imperturbabilitatea lui Don Santiago şi fermitatea cu care demonstră fostului şi bogatului său patron că împrejurările se schimbaseră şi că, din nefericire, nu-i putea da nici un ajutor.

Mi-am dat seama că Izquierdo fusese de fapt pînă atunci plămînul, vocea, privirea şi gîndul lui Don Pedro González. Datorită lui şi prin intermediul său exclusiv locuise la Londra, respirase, contemplase femeile cu piele albă a căror vedere mă delecta, comunicase cu lumea, trăise...

Acum, fără plămîn, fără glas, fără privire şi fără gîndire, care i se refuzau cu răceală, acel domn puternic din San Cristóbal era o fiinţă jalnică, a cărei violenţă de limbaj Izquierdo n-o îngăduia şi de a cărei prezenţă dorea să se vadă scăpat fără întîrziere.

Nu mai era nimic de făcut. Don Pedro ameninţă că se va duce să se plîngă la poliţie şi la Foreign Office. Izquierdo îl sfătui să nu se transforme într-un refugiat incomod, care să oblige ambasada Republicii San Cristóbal să protesteze împotriva prezenţei sale în Marea Britanie unde, mai mult

decît pe Continent, ar fi la adăpost de vreun gest violent de răzbunare.

Îl însoţii pe Don Pedro în primii săi paşi de refugiat politic. Se mutase, cu taxiul, într-un hotel modest, lîngă gara King's Cross. Descifra greu ziarele londoneze, pe care pînă atunci i le tradusese Izquierdo ; nu înţelegea o iotă din toate catastrofele din lume, pe care le anunţa zilnic la radio crainicul de la B.B.C. Făcea rost, printre ziarele de la Piccadilly Circus, de cîte unul în limba castiliană care să-l lămurească asupra mersului evenimentelor din San Cristóbal. Şi, ca un hoţ care se teme să nu fie văzut, intră într-una din zile în sucursala unei bănci, din apropierea hotelului său, şi schimbă pe lirele de care ducea lipsă pentru subsistenţa-i modestă bancnotele portugheze şi cecurile de turism cu care plănuise să călătorească pînă în Peninsulă, să aibă întrevederi cu Generalisimul şi să se roage, lîngă Fecioara din Fátima, pentru sufletele tuturor celor pe care-i trimisese în lumea drepţilor sau în adîncurile iadului, oarecum înainte de termenul stabilit de către Domnul tuturor destinelor.

Aşa m-am despărţit, cu un pic de regret, trebuie s-o mărturisesc, de crudul, sîngerosul, inofensivul, prăpăditul de Don Pedro Gonzáles Moreno. Dar omul despre care am păstrat o amintire neştearsă, pentru care am un regret adînc, este Izquierdo, blîndul, inefabilul Don Santiago. Şi nu i-am iertat că a sustras, cu o nemaipomenită îndemînare, capitalurile lui Don Pedro şi că m-a uitat în portofelul moale al bietului om fără să mă fi descoperit, pe mine, care-l admiram în extaz şi mi-aş fi dat ani din viaţă numai ca să-l însoţesc în prodigioasa-i carieră, care l-a urcat desigur pe culmile meritatei celebrităţi în San Cristóbal, în cele trei Americi, în lume...

V

AM PIERDUT DIN NOU noţiunea timpului, expediată, cu diferit alt numerar, de la sucursala băncii în care Don Pedro se despărţise de mine la sediul aceleiaşi instituţii de credit, într-o stradă îngustă şi urîtă, din City, şi uitată acolo — săptămîni, luni — în sertarul metalic al casei de bani, unde m-am întîlnit cu cîteva surori de-ale mele, expatriate ca şi mine şi tot aşa de nostalgice.

Mă topeam gîndindu-mă în ce fel s-ar fi putut rupe ciclul exilului ; dar, fără putinţa de a modifica în vreun fel oarecare destinul pe care oamenii înţelegeau să mi-l rezerve, deocamdată lîncezeam în întuneric şi tăcere.

Ce operaţiuni bancare vor fi dispus de mine pentru a mă face să sar, în cele din urmă, din safeul băncii, unde mă credeam uitată de-a binelea, la ghişeul unui modest agent de voiaj care, în spaţiul strîmt al biroului său, cuprindea toată lumea, oglindită acolo în nenumărate afişe şi fotografii încîntătoare, şi care expedia în cele patru părţi ale globului, cu optimism şi încredere, turişti creduli mistuiţi de febra călătoriilor şi pe care entuziasmul său îi întărea ?

Am ajuns să-l îndrăgesc pe acest mister Paton, ce nu părăsise niciodată Londra şi vorbea de lumea

întreagă ca despre o proprietate a sa, pe care o colindase şi o explorase iarna şi vara.

Clienţii, în general, aveau o încredere oarbă în informaţiile sale. Vapoarele, avioanele, hotelurile, caravanele, totul şi toate îi erau familiare. Prin telefon se asigura de traversări, de rezervarea camerelor, îşi introducea clienţii, unul cîte unul, în circuitul marilor excursii organizate de Cook şi American Expres Company, şi vorbea, cu telefonistele şi cu funcţionarele din întreaga Londră cu o familiaritate încîntătoare, folosind diminutivele cele mai afectuase pentru nişte fiinţe pe care nu le văzuse niciodată, dar care, la celălalt capăt al firului, constituiau în ultimă instanţă cadrul invizibil al celor mai fideli interlocutori ai săi. Printre picături, vindea bilete de teatru şi oferea clientelei sale o părere autorizată asupra unor comedii şi drame, pe care de asemenea nu le văzuse niciodată. Era împotriva unor piese, recomanda altele, cu aceeaşi siguranţă cu care-şi expedia clienţii în fiordurile Norvegiei sau în insulele Dodecanezului. Blestema clima londoneză dar, de îndată ce se oprea ploaia, proclama, plin de convingere :

— Astăzi este o zi frumoasă !

Stăpîn al întregii lumi, pe care o oferea cu mîinile amîndouă, comun şi comunicativ, domnul Paton era poate un om nepotrivit pentru oraşul acela grav, dar era un om fericit. Cînd avea oare să trimită vreun client în Portugalia ?

De altfel, acestor împrejurări se datorează faptul că am învăţat, prin intermediul lui, toată geografia globului, locul marilor hoteluri, al celor mai celebre centre de distracţie, şi de a fi reţinut nume care

lăsau cu totul în umbră pe acela al Estorilului[1] — pe care de altfel nu-l cunoşteam încă — sau al Cazinoului din Póvoa. Şi în punga lui miss Rowse, care trecuse pe acolo şi văzuse marile afişe ce căptuşeau de sus pînă jos odaia lui mister Paton (minunata poziţie a agenţiei, lîngă Haymarket, compensa lipsa le spaţiu), în punga lui miss Rowse m-am reîntors în sfîrşit, şi cu cîtă ciudată emoţie, pe pămîntul de care de mulţi ani — cîţi ? — mă despărţisem, în dulcele oraş al Deolindei, al lui Gaspar şi al lui Avelino.

Miss Rowse a călătorit cu clasa turistică a vaporului „Andes". S-a dus la Southampton ca să se îmbarce. Vasul a făcut escală la Cherboug, un oraş trist, cu bastioanele sale inutile ce aminteau secole de războaie trecute şi care erau inofensive în lumina a ceea ce eu învăţasem acum în materie de război. Apoi plecă spre Biscaia, unde pe miss Rowse o aştepta cel mai supărător rău de mare, ca să-i strice bucuria excursiei şi să-i clintească încrederea în promisiunile lui mister Paton. Dar „Andes" se îndreptă spre Tejo pe o mare senină şi liniştită, într-o dimineaţă luminoasă, care-mi făgăduia, mie, noi înseninări. Soarele strălucea pe un cer foarte albastru, a cărui amintire o pierdusem. Ţărmul galben, albul clădirilor tiveau verdele mării. Iar pe colina din fund, în faţa noastră, geometric şi alb, un palat regal servea drept baliză pentru navigaţie.

Vaporul acostă la cheiul Alcantara, unde bătrînii cărăuşi, fetele oacheşe, hamalii asudaţi şi prost bărbieriţi o speriară un pic pe mica miss Rowse,

[1] Plajă la modă în apropiere de Lisabona.

dar pe mine mă molipsiră de acea patriotică bucurie pe care o justifica din plin exilul şi deportarea şi închisoarea şi toată nostalgia păstrată în suflet.

Cusurul de a mă ataşa, sentimental, de întîmplătorii mei posesori mă făcu să tremur la gîndul că miss Rowse, după ce va pune piciorul pe uscat, m-ar putea schimba pe nişte bancnote de mai mică valoare cu care să facă faţă cheltuielilor curente ale debarcării. Mă duse însă cu sine la York House, o pensiune cu tradiţie britanică de pe strada Janelas Verdes. Acolo locuiau prietenele care o chemaseră în Portugalia, două funcţionare ale unei puternice firme engleze, tinere ca şi ea, dar nu tot aşa de drăguţe. Din toate trei, cu faţa ei albă, cu ochii căprui şi părul blond, foarte des, miss Rowse era, negreşit, cea mai frumoasă. Şi stînd în poşeta ei o simţeam apropiată, în primii paşi ai reîntoarcerii, cînd totul mi se părea minunat.

Cartierul, cu pavaje în pantă, străzi pietruite şi clădiri vechi, care-şi întindeau peste drum toată intimitatea rufelor puse la uscat şi flecăreala vînzătoarelor ambulante de peşte, îmi era deja cunoscut din vremurile îndepărtate, cînd dormisem aici prin sertarele prăvăliilor sau prin pungile gospodinelor. Din vremea aceea nu păstrasem vreo impresie durabilă sau vreo simpatie pentru aceste locuri, mult prea modeste pentru o bancnotă mare, de cinci sute. Acum însă era altceva : în casa retrasă, ce se vedea înaltă, în dosul zidurilor, mă simţeam bine în tovărăşia micilor englezoaice şi nu ceream soartei decît să nu mă smulgă de acolo.

Miss Rowse începu să dea lecţii de engleză şi în tovărăşia ei observam afluxul discipolilor : în puţine

săptămîni erau atît de mulţi încît a trebuit să refuze cîţiva elevi, iar eu mă bucuram de dorinţa portughezilor de a învăţa limba pe care don Pedro Gonzáles Moreno nu ajunsese niciodată s-o înţeleagă. Ea mă purta în poşetă, cu pachetul de ţigări, cu portţigaretul şi cu paşaportul ; ştiam că nu voi rămîne la nesfîrşit acolo ; dar atîta timp cît ea nu avea nevoie de mine, îmi plăcea viaţa aceea, prin case diferite şi unele de o certă distincţie, dînd lecţii unor copii leneşi, cîtorva studenţi şi viitori diplomaţi.

Şi în camera sa din strada Janelas Verdes miss Rowse primea un număr restrîns de studenţi. Îşi cruţa astfel oboseala de a colinda oraşul şi economisea timpul pe care-l consacra altor lecţii. Era o fată conştiincioasă, mai puţin spălată decît lăsa să se bănuiască albeaţa feţei. Cu toate acestea, în nestatornicia mea, am început curînd să mă plictisesc de monotonia acelui fel de viaţă — că doar ea nu venise să mă deranjeze în prăvălia lui Mr. Patron ca să asist la meditarea unor copii — cînd unul din viitorii diplomaţi se îndrăgosti de ea şi începu, cu o prostie tipic lusitană, să încerce a o seduce. N-am ajuns să văd ultimele consecinţe ale încercării, dar am avut cel puţin parte de escapadele care au marcat această nouă fază a existenţei studentului şi a profesoarei. *Boîtes,* localuri prost famate, plimbări la Estoril, care se oferiră în cele din urmă curiozităţii mele contrariate, alternau cu lecţiile în timpul cărora profesoara se apăra de înflăcărarea elevului.

În felul acesta miss Rowse trăi, bucurîndu-se din plin de tinereţe şi de atracţiile profesiunii pe care

şi-o alesese, pentru a-şi prelungi şederea în ţara mea. Iar eu aş fi ajuns, poate, să mă conving că nu era altă ocupaţie mai plăcută decît aceea de profesoară de limbi străine, dacă soarta mea, capricioasă, nu m-ar fi dus din punga veselă a lui miss Rowes în acea a altei compatrioate a ei, beneficiara unei subscripţii printre doamnele de aceeaşi profesiune. Nu pentru că miss Rowse ar fi contribuit, pentru acest act caritabil, cu valoarea mea integrală, cinci sute de escudos, într-un gest de mărinimie ce-ar fi fost excesiv pentru posibilităţile sale. Nu. A primit în schimb patru sute cincizeci de escudos. Dar eu m-am despărţit de ea cu inima sfîşiată, dacă se poate admite că o bancnotă ar putea să aibă inima sfîşiată.

Şi am căzut în punga tristă a lui miss Taylor, care, cu mai bine de o jumătate de veac în urmă, începuse, ca şi miss Rowse, să dea lecţii la copii şi la adulţi, plină de entuziasm, şi tot aşa de sensibilă fără îndoială la galanteriile vreunui elev mai îndrăzneţ.

Acum eram în fundul pungii sale uzate, amestecată cu hîrtii fără folos şi chiar cu bucăţi de cozonac uscat. Subscripţia adusese opt sute douăzeci şi şapte de escudos, ceea ce n-ar fi acoperit nici măcar preţul drumului de reîntoarcere în insula ceţoasă de unde miss Teylor plecase la nouăsprezece ani şi în care, de mult, pe timpul cînd o călătorie de la Tejo la Tamisa nu era încă un salt rapid cu avionul, se întorsese doar de trei ori. Nu ajungea pentru intrarea într-un azil, nici pentru altceva, ci doar pentru a continua să înşele, pentru

cîteva săptămîni încă, agonia unei profesoare ce fusese atît de stimată şi de populară în cercurile înalte din Lisabona, printre copiii de familie bună, printre mamele educate care nu se lipseau, pentru copiii lor, de tovărăşia unei *miss* şi de pronunţia perfectă a limbii engleze.

În cîte case bogate locuise miss Taylor, cîte generaţii învăţase, cîte familii cunoscuse în intimitatea lor cotidiană ? De cîţi copii se ataşase ? — şi pentru ce ? Ajunşi oameni mari, îşi aminteau de ea şi de maniile ei : „Pe timpul meu era deja bătrînă. Să mă ferească sfîntul de ea pentru copiii mei !“

Timp de o jumătate de secol urcase scările din Lisabona, bătuse pavelele, urcase şi coborîse străzile în pantă, se consumase, îmbătrînise în lupta monotonă, repetată zi şi noapte, noapte şi zi. Vara, iarna, iarna, vara, fără vacanţă, pentru că tocmai în vacanţă elevii erau mai liberi ca să înveţe limbile străine. Cei mai frumoşi ani şi-i petrecuse la Sintra, într-o casă bogată, dînd lecţii copiilor unui nobil. Copiii, scăpaţi de tutela ei, deveniseră bărbaţi, dar ea plecase cu mult timp înainte, pentru că soarta ei era să dea lecţii, iar acolo nu mai avea ce face. Şi orgoliul său ascuns nu-i permitea să se simtă inutilă.

Motolită în poşeta ei, ascultam monologul interminabil cu care-şi umplea golul orelor nesfîrşite de inactivitate. Era un monolog interior în care amintirile vieţii trecute, a generaţiilor succesive de elevi, amestecaţi în ceaţa în care memoria se pierdea, se uneau cu frazele rostite mecanic şi repetate fără ca urechile să le mai asculte măcar :

Charles gave his daughter a ticket.
Who gave ?
Charles. Charles therefore is the subject
I saw her. I gave her the ticket.
She saw me. She gave me the ticket.[1]

De ce mă ţinea în fundul pungii, de ce se încăpăţîna să mă păstreze ca pe un lucru al ei, ca pe o comoară, deşi i-aş fi putut servi pentru un timp ca să-şi potolească foamea care, ăsta-i adevărul, se adăuga bătrîneţei, şi să-i dea acel aer de viaţă ce se stinge, legată printr-un fir de obligaţia zilnică :

I saw her. I gave her the ticket.
She saw me. She gave me the ticket ?

Însă o doamnă engleză nu suferă de foame ; nu-i dă voie orgoliul. Nu. Miss Taylor era doar cumpătată în alimentaţie şi nu admitea nici o discuţie în această privinţă. Nu era vina ei dacă nu se obişnuise niciodată cu mîncarea portugheză.

Acum nu-i mai rămăseseră decît doi elevi : o studentă de la limbile germanice, care voia să se perfecţioneze în pronunţia englezească, şi un funcţionar comercial care spera să obţină, prin învăţarea acestei limbi, o avansare. În timpul lecţiei vedeam că miss Taylor moţăia ; dar nu eram singura care băgasem de seamă ; observau şi elevii, după somnolenţa în care se cufunda profesoara. Studenta de la limbile germanice o trezea brutal :

---

[1] Charles i-a dat fiicei sale un bilet. / Cine a dat ? / Charles. Charles este prin urmare subiectul. / Am văzut-o I-am dat biletul. / Ea m-a văzut. Ea mi-a dat biletul (engl.).

— Atunci, miss Taylor, continuăm sau întrerupem ?

Nu angaja altă profesoară din cauza preţului foarte mic (englezoaica scăzuse pînă la limită tariful pentru a atrage pe elevii care n-o solicitau) şi n-avea altceva de făcut decît s-o suporte pe bătrînă.

Funcţionarul comercial era mai politicos şi ridica glasul, în conversaţie sau lectură, cu intenţia delicată ca miss Taylor să se întoarcă, din ţinuturile nebuloase în care rătăcea spiritul ei, în camera friguroasă şi neconfortabilă de la „Home International", care pentru ea era şi ultimul adăpost posibil.

Îmi plăcea s-o însoţesc şi să urmăresc în acele ţinuturi nebuloase, cufundată în negura timpului, urma slabă a memoriei ei. Îi veneau în minte crîmpeie de vis vechi şi chipuri blonde de copii, feţe brune de băieţi.

— Miss Taylor, rămîneţi la masă.

— Miss Taylor, Alberto are acum mult de învăţat la liceu, nu mai poate continua lecţiile, clasa a cincea e foarte grea.

Şi, din casă în casă, din scară în scară, toată viaţa, dedicîndu-se unora, ataşîndu-se de alţii, dar fără a-şi arăta vreodată sentimentele, preferinţele, pentru că timiditatea n-o lăsa să-şi deschidă sufletul faţă de nimeni, şi o doamnă engleză nu admite să fie ridiculizată sau să nu i se arate respect.

Marele război, al doilea mare război, atîtea războaie ! A dat lecţii şi ofiţerilor din armată şi chiar şi unui amiral şi pînă şi unui ministru !

The play begins at eight
The meeting ended at ten
The train passed. [1]

Funcţionarul comercial repetă : „the trai passed". Ea se trezeşte şi-l obligă să repete : „the train passed". Nu vrea ca el să observe că adormise. O doamnă engleză nu adoarme în faţa unui domn ; şi dacă acesta observă că a adormit în timpul lecţiilor, se poate lipsi de serviciile ei, iar ea are nevoie de acei ultimi escudos ca să mănînce ultimele felii de pîine cu ceai, pentru că nu are nevoie de mai mult pentru mesele sale.

Funcţionarul comercial şi studenta de la germanistică nu se cunoşteau. Sfîrşitul lecţiilor unuia nu coincidea cu începutul lecţiilor celeilalte. Nici nu ştiau măcar unul de existenţa celuilalt, pentru că amîndurora miss Taylor le vorbeşte despre nenumăraţii săi elevi şi de greutatea de a fixa noi lecţii, ca şi cum ar fi fost încă profesoara cea mai căutată din Lisabona, şi timpul gol n-ar fi fost astăzi cel mai fidel tovarăş al ei.

El pleacă şi ea rămîne singură, în camera rece. Femeia de serviciu, din milă, vine din cînd în cînd s-o întrebe dacă nu are nevoie de ceva. Ea nu are niciodată nevoie de nimic, căci, dintr-un principiu sever şi pe care nu l-a părăsit nicicînd, nu acceptă nici o dependenţă. S-a recurs la nenumărate subterfugii şi a trebuit să se născocească povestea unei loterii organizate de doamnele engleze, în care ea cîştigase, pentru a o face să accepte cei opt sute douăzeci şi şapte de escudos din care eu, în ceea

[1] Piesa începe la opt / Mitingul s-a terminat la zece / Trenul a trecut (engl.).

ce mă priveşte, eram partea principală. Eram partea principală şi obiectul tuturor grijilor noii mele posesoare. Cărui scop mă rezerva ea, lipsită de toate şi agăţată de mine ca de ultima garanţie a independenţei sale ? Ce puteri îmi atribuia, de ce miracole mă socotea în stare ?

Uneori, în singurătatea zilelor ce se scurgeau încet, mă scotea din pungă, mă contempla îndelung şi mă punea din nou în străfundul sacului jegos. Eu eram rezerva, unicul sprijin, ultima raţiune a încrederii sale. În tristeţea acelei vieţi, în camera friguroasă de la „Home International", înlănţuită de atîta mizerie, mă mistuia dorul după miss Rowse şi-mi închipuiam, cu experienţa pe care-o căpătasem din convieţuirea cu Deolinda, evoluţia amorului ei cu viitorul diplomat. Numai această închipuire îmi încălzea sufletul şi trupul meu fragil de hîrtie. Căci totul era rece în juru-mi şi nici chiar din sufletul lui miss Taylor, tăbăcit de timp, nu mai emana nici un firicel de căldură.

Ceai, felii de pîine cu un uşor, aproape imperceptibil, strat de unt. *The train passed...* Trecuseră ani, jumătăţi de deceniu, decenii. Şi ajunsese, de fapt, la capătul monotonului ei drum. Stînd lîngă măsuţa de lemn scump, cu ceaiul răcit în ceşcuţă, cu ochelarii de lucru uitaţi în poală, miss Taylor nu se mişca. M-am mirat de nemişcarea ei. Dar ce puteam face eu pentru a-i veni în ajutor ? Am aşteptat, am aşteptat ore nenumărate. Nu frigul o înţepenise, căci de multă vreme frigul era singura ei căldură ; nu foamea o doborîse, căci de mulţi ani foamea era cea mai bună hrană a ei. Frigul, foamea şi orgoliul, cei mai buni tovarăşi ai ei. Nu pomenea niciodată de frig, de foame şi nici de or-

goliu. Sînt lucruri despre care o doamnă engleză, o adevărată doamnă engleză, nu vorbeşte niciodată. Şi nici că avea să moară. Şi de fapt murise.

I-am vegheat cadavrul ore întregi. Pentru că mi-am dat seama că murise. Nici un somn natural nu semăna cu somnul acela. Şi, pe cînd trăia, nu lăsase niciodată să i se răcească ceaiul.

Cînd am fost sigură că moartea o răpise, m-a cuprins o frică nemaipomenită. Eu fusesem fabricată ca să aparţin viilor, nu morţilor. Faptul de a mă fi aflat în punga unui cadavru — blîndul meu Wilhelm, temnicer şi călău al evreilor, al prostituatelor şi al eroilor — îmi adusese deja ani lungi de detenţie, de parcă eu aş fi fost răspunzătoare de moartea lui, de toate morţile. Ce nouă închisoare mă aştepta şi ce învinuiri îmi vor fi aduse pentru că lăsasem să moară de inaniţie pe cineva care s-ar fi putut folosi de mine ca să capete ceva mai consistent şi mai hrănitor decît speranţa cu care se hrănise în ultimele sale zile ? Ultimele ore pe care le-am trăit lîngă miss Taylor au fost ore de durere, pîndindu-i imobilitatea din fundul poşetei în care-mi ascundeam privirea lucidă. Însă, condamnată la o pasivitate absolută, nu puteam face altceva decît să aştept ca vreo fiinţă vie să se apropie de ea şi să observe rigiditatea îngheţată şi liniştea ei definitivă.

Funcţionarul comercial intră, ca de obicei, pentru lecţia de vineri de la sfîrşitul după-amiezii şi o găsi imobilizată de moarte. Chemă menajera. N-au fost nici lacrimi, nici cuvinte de compătimire. A fost multă reţinere. Nici ea n-ar fi dorit altceva. Consulul britanic a trimis un funcţionar subaltern ca să asiste la înmormîntare. Am fost dată funcţionarului agenţiei de pompe funebre şi am putut, în felul acesta,

s-o însoţesc pînă la lăcaşul din urmă. O palmă de pămînt în cimitirul protestant, în spatele Liceului Pedro Nunes, la care învăţaseră atîţia dintre elevii săi şi unde, chiar în vara aceea, copiii repetau, poate, pentru profesorul de engleză :

The pley begins at eight
The meeting ended at ten
The train passed...

Pentru prima dată am văzut-o pe studenta de la germanistică alături de funcţionarul comercial. Nu ştiu însă dacă au ajuns măcar să se cunoască. Aş fi vrut să-i prezint, să-i prind cu un fir de emoţie lîngă groapa bietei miss Taylor. Dar aceasta nu-mi stătea în putere. Funcţionarul agenţiei de pompe funebre era grăbit, grăbit să termine. Miss Taylor era grăbită, grăbită să se odihnească, în pămîntul întunecos, la umbra blîndă a marilor chiparoşi.

Numai patru persoane au însoţit-o : funcţionarul Consulatului, ultimii doi elevi şi menajera. Am aşteptat zadarnic să apară miss Rowse. Aproape pînă la sfîrşit am păstrat speranţa c-am s-o văd din nou, pe ea, englezoaică mică şi dulce care mă readusese în ţara copilăriei mele. Dar la ora aceea ea avea lecţii de engleză, toate profesoarele aveau lecţii de engleză. Nu se poate întrerupe o lecţie numai pentru că o profesoară foarte în vîrstă a ajuns la capătul drumului şi a adormit definitiv la masa de lucru. Scena continuă.

The play begins at eight.
The train passed....

Cu greu mi-aş fi putut închipui că aveam să rămîn atîta timp la agenţia de pompe funebre. Sau, mai exact : în portofelul harnicului funcţionar

care era elementul cel mai merituos din marele birou de comerţ cu morţii. Cîte scări am urcat ? La cîte funeralii am luat parte, însoţind pe omul în doliu, respectuos, operativ, cînd era vorba de înmormîntarea unor oameni cu vază, iar plăţile se făceau în bancnote mari ; dar grăbit, dar nerăbdător, cînd mortul era de clasa a treia, sicriul de brad şi familia alcătuită din nişte pîrliţi cu care, de fapt, nu merita să-şi piardă mult timp...

Din catalogarea morţilor am învăţat să-i diferenţiez pe cei vii şi am priceput infinitatea de trepte pe care se aşează ei pentru a se preface că nu sînt toţi egali. Am însoţit la locul din urmă bancheri gravi şi miniştri ; doamne distinse, în jurul sicriului cărora familiile se certau deja pentru averea lăsată, şi biete femei, atît de copleşite de treburi că aproape nici nu avuseseră timp să moară. Am colindat toate cartierele din Lisabona, pentru că Moartea le vizita pe toate şi după aceea apărea cioclul cu darul lui aproape divinatoriu pentru a-şi oferi serviciile de care era nevoie.

Şi eu, ascunsă în portofelul său, mă distram (să mi se ierte funebra distracţie) văzîndu-l cum întindea, cu grijă, pînzele negre cu ceaprazuri aurite, cum aşeza formularele pentru semnat condoleanţele, cum aprindea lumînările sau măsura morţii, cu mîhnire sau cu indiferenţă, după gradul de importanţă, de modestie sau de mizerie pe care aceştia îl atinseseră şi de care el ţinea scrupulos seama la atribuirea onorurilor funerare.

Domnul Isolino nu avusese nici o altă îndeletnicire în viaţă decît aceea de a se îngriji de morţi. O moştenise de la tatăl său, care fusese, timp de o jumătate de secol, omul de încredere, specialistul

experimentat al vechii şi reputatei agenţii. Din această cauză, era mîndru, şi pe bună dreptate, de slujba ce fusese transmisă din tată în fiu şi pe care spera, în mod firesc, s-o transmită într-o zi vlăstarului său, care şi începuse să se intereseze de pasionanta meserie de funcţionar la pompele funebre. Să-şi cucerească o poziţie bună la firmă şi s-o lase, cînd îi va sosi ceasul, fiului pregătit de el pentru profesiunea respectivă, aceasta era cea mai arzătoare dorinţă a sufletului său de tată şi de cioclu.

Dragostea fără margini pentru copil răscumpăra în ochii mei (eu fixam lucrurile şi oamenii cu privirea lui Damião de Goes, senina şi pătrunzătoarea privire tipărită pe suprafaţa verde a fiinţei mele) — îl răscumpăra pentru nepăsarea cu care expedia morţii, fie că erau prisosul unor vieţi inutile sau încheierea unor existenţe preţioase. Şi această dragoste era atît de molipsitoare încît o împărtăşeam pînă şi eu.

Trebuie să spun că băiatul o merita din plin : era o fiinţă adorabilă, afectuos şi inteligent, firav si delicat. Părul mătăsos, de un castaniu foarte cald, îi încadra faţa graţioasă şi ochii limpezi şi scînteietori ; un zîmbet larg, de o ingenuă simpatie, îi lumina chipul, chipul unui copil de nouă ani şi al unui băieţel precoce, cu spiritul îndreptat spre toate curiozităţile, dintre care cea mai mică nu era aceea pentru comerţul căruia îl hărăzea tatăl său, comerţul pe care nici o criză nu-l atinge şi pentru care nu va lipsi niciodată materia primă.

De la îndeletnicirea cu morţii pînă la interesul pentru enigma existenţei şi misterul tulburător al sfîrşitului ei, se întindea un cîmp de cercetări în care mintea lui Pedrinho părea, absurd aproape,

că vrea să pătrundă. Ca și cum toată vulgaritatea, tot prozaismul conduitei profesionale a tatălui său, cu sensibilitatea tocită de îndelunga practică a meseriei, ar fi fost compensate de acea nedefinită dar arzătoare spiritualitate care mistuia sufletul unui copil de nouă ani. Iar domnul Isolino părea să aibă conștiința ascunsă a acestui fapt, în cvasi-venerația ce i-o închina fiului, obiect al tuturor speranțelor sale celor mai tainice și mai luminoase.

Mama lui Pedrinho era o biată femeie veștedă, care se obișnuise dintotdeauna ca soțul s-o părăsească pentru morții, cu a căror odihnă se însărcina, și pentru viii cu care trebuia să stabilească condițiile exacte ale acestei odihne. Se numea Carolina și nu făcea, în dragostea ei de mamă, nici o deosebire între acea ființă privilegiată căreia îi dăduse viață într-un ceas de unică iluminare, și o fată, care era, cum nici nu putea să fie altfel, tot al lui Isolino al ei, dar care rămăsese proastă și înapoiată și-și tîra, prin casă și-n viața care-i va fi lungă fără îndoială, demența precoce și iremediabilă.

Într-o singură privință doamna Carolina, dona Carolina pentru unele relații mai recente și ceremonioase, într-o singură privință nu era de acord cu soțul ei și îndrăznea să-și exprime punctul de vedere cu curajul pe care i-l dădea dragostea de mamă : nu voia ca fiul ei să fie cioclu și nutrea dorința arzătoare să facă din el doctor. Doctor în ce ? Medic, avocat, profesor de liceu ? Nu știa sigur, dar doctor și nu cioclu care, în opinia ei intimă, nu era o profesiune atît de distinsă și de atrăgătoare cum credea Isolino.

Soțul, jignit în mîndria profesională, nu voia să admită ideea ca fiul să nu calce pe urmele lui

și pîndea la acesta toate semnele vocației pe care voia să i-o trezească. Îl știa înzestrat cu o rară inteligență și se mîndrea cu ea ca de propria-i operă ; dar înțelegea că această calitate ar avea în comerțul cu morții un vast cîmp de aplicație. Nu era nevoie să-și piardă fără folos anii într-o școală superioară cineva care avea înainte o profesiune sigură, un cîștig garantat și o existență îmbelșugată, asigurată de legea implacabilă care nu admite pauză în activitatea în care viii și morții nu pot renunța la o mutuală colaborare.

Eu asistam la desfășurarea surdă a acelei unice divergențe care anima viața insipidă a căminului. Și-l observam pe Pedrinho, al cărui viitor, înlănțuit de voința paternă de negoț cu morții, sau împins, de dragostea clarvăzătoare a mamei, spre un destin mai înalt, era obiectul speculației mele interesate. Și mă durea gîndul că peste puțin timp — aceasta era soarta mea — voi trece în altă pungă, alta decît aceea a domnului Isolino, și voi înceta să mai fiu tovarășa acelei vieți promițătoare, care mi-ar fi părut, de fapt, foarte prost folosită dacă s-ar fi mărginit la negoțul cu defuncții. În această privință, esențială în definitiv pentru destinul lui Petrinho, eu eram cu sufletul și cu inima de partea doamnei Carolina și regretam, fără să pot face ceva pentru a îndrepta lucrurile, încăpățînarea oarbă a posesorului meu. Mă gîndeam, totuși, că timpul avea să-și spună cuvîntul și să lase ca pasiunea pentru studiu a băiatului să se afirme într-un fel care să-l convingă și să-l facă pe tatăl îndărătnic să se încline. Eram sigură că așa avea să se întîmple, numai că eu n-aș mai fi fost acolo ca să văd. Și în dragostea pentru Pedrinho, pe care am

împărţit-o cu părinţii săi, cu duioşie şi nădejde, condiţia mea mi s-a arătat şi mai absurdă : nestatornică, eram dată tuturor şi nimănui. Proprietate a unora, proprietate a altora, îmbătrîneam treptat, fără o dragoste statornică, fără legături trainice, fără a avea măcar dreptul de a lua parte la durerile şi bucuriile posesorilor mei întîmplători. Păstrată în portofelul domnului Isolino, eu ştiam despre el totul, iar el nu ştia despre mine nimic. Dacă şi-ar fi închipuit că mila lui pentru fiica nebună era şi mila mea, că adoraţia lui pentru Pedrinho era şi adoraţia mea, că intenţia sa de a mă păstra, neatinsă, ca să mă depună, la aniversarea băiatului, ca dar de ziua lui, în contul acestuia de la Bancă, era pentru mine o ameninţare aproape tot aşa de crudă ca şi aceea care, la vederea crematoriului din lagărul de la Ravensbruck, atîrna asupra existenţei mele, asupra bietei mele spaime !

Dacă şi-ar fi închipuit ! S-ar fi folosit de alte surori de ale mele ca să facă plăţile cuvenite la Agenţia pe care o servea. Era un om ordonat. Şi mă păstrase cu asemenea intenţie de a cărei îndeplinire mă temeam.

Cum, totuşi, aniversarea lui Pedrinho era departe, am avut timp berechet pentru a mă iniţia în secretele comerţului funerar, pentru a ierarhiza înmormîntările, a veghea morţii, a spiona pe cei vii şi a-i asculta vorbind despre toate în jurul celor răposaţi, în afară de cei care acum nu-i mai puteau auzi. Am avut totuşi şi răgazul de a observa viaţa tihnită din căminul modest al lui Isolino, unicul în care, în acea etapă a vieţii mele, nu intrasem chemată de vreo înmormîntare. Acolo el se odihnea, şi mă odihneam şi eu, de truda acelei existenţe

împărţite între camerele mortuare şi aleile cimitirului.

Mă înşelam pe mine însămi cu nădejdea că mă va da, în realitate, ca dar de aniversare, lui Pedrinho, şi că acesta mă va păstra în odaia, în caseta, în portofelul său, în loc să mă ducă la Bancă, în anonimatul unui destin de care eram sătulă pînă peste cap. Mă agăţam de această speranţă, şi a fi tovarăşa acelei vieţi care promitea, pe drumul pe care i-l rezerva mama, era visul meu, secret şi sentimental. Lîngă morţi, în camerele funerare, mă gîndeam la Pedrinho, la viaţa lui care abia îmbobocise. Aş fi vrut să-i şoptesc lui Isolino :

— Hai, grăbeşte-te, să ne întoarcem lîngă fiul tău.

El însă era sclavul datoriei şi cînd ne întorceam acasă Pedrinho dormea deja, iar eu nu ajungeam să cunosc nimic din întîmplările plăcute sau neplăcute de la colegiu, pe care el, în absenţa noastră, i le povestise desigur mamei.

În cele din urmă, totul se petrecu altfel de cum mă temusem eu.

Altfel, dar cu mult mai rău. Într-un fel în care eu, obişnuită acum cu prezenţa morţilor, nu mi l-aş fi închipuit totuşi niciodată. Nu eu m-am despărţit de Pedrinho. El s-a despărţit de viaţa pe care o lumina cu atîta voioşie prin prezenţa-i radioasă şi cu limpezimea dulce a ochilor săi inteligenţi. Nu ştiu bine cum s-au petrecut lucrurile. Am auzit povestindu-se totul într-un amestec de bocete şi de strigăte. Bănuiesc că fugise, în joacă, de un coleg, la ieşirea de la şcoală. A coborît scările, într-o fugă. A trecut, vesel, pe poartă. Nu s-a oprit pe trotuar. Un camion

care cobora strada, rapid şi greu, se năpusti peste sărmanul trup delicat. Nu l-a aruncat departe, ceea ce ar mai fi dat oarecare speranţă de salvare. Ci l-a zdrobit sub roţile lui oarbe. A rămas lipit de pavaj, cu sîngele ţîşnindu-i pe gură şi cu oasele sfărîmate care-i ieşeau prin carnea zdrobită de greutatea aceea brută. Pedrinho n-a avut nici măcar timp să sufere. A trecut din extrema veselie la tăcerea extremă. Şi toate visurile tatălui, care voia să-l facă cioclu, şi ale mamei, care-l voia „domn doctor", toate s-au risipit în băltoaca aceea de sînge şi de carne zdrobită. Am suferit peste măsură de mult pentru Pedrinho ; a fost cea mai adîncă din toate durerile pe care le încercasem pînă atunci şi pe care le-am încercat de atunci încoace. N-a fost alta la fel în lunga mea existenţă. Toată drăgălăşenia, speranţa, lumina pe care viaţa oamenilor le poate oferi, toate le văzusem la el, toate le aşteptam de la el. A fost o dragoste absurdă. Eu nu fusesem creată pentru legături sentimentale, nici pentru a lua parte la bucuriile şi durerile oamenilor. Eram un instrument de cumpărare şi nimic altceva. De ce luasem partea doamnei Carolina împotriva lui Isolino ? Doar ca să fiu şi mai zguduită de durerea de nedescris a bietului om care, avînd atîta de-a face cu moartea, o socotise un simplu atribut al profesiunii sale şi deodată, uluit, o descoperea, în realitatea ei crudă, în toată puterea de distrugere a ceea ce e bun, a ceea ce e rău, a ceea ce e caduc sau promiţător, fără alegere şi fără criteriu ?

Domnul Isolino, apreciat agent funerar, n-a descoperit moartea decît în acel început de după-amiază cînd a fost chemat la morgă ca să identifice cadavrul lui Pedrinho. L-am însoţit, alarmată de

această veste îngrozitoare, de bocetele doamnei Carolina, de strigătele răguşite ale fetei idioate. După cum l-am urmat şi la cimitirul din Benfica, unde obţinuse un colţişor de pămînt pentru a acoperi oasele frînte, trupul zdrobit, veselia curmată, speranţa ucisă, durerea abia născută.

Aşa tristă cum eram, tot mi-a fost milă de el, de nonsensul cazului său : moartea încetase, pentru prima dată, să mai fie negoţ, cu preţuri tocmite, cu deconturi de favoare sau cu facturi supraîncărcate de exigenţele mondene ale morţilor de lux. Moartea, obiect practic de comerţ, cu contribuţii la Secţia de Finanţe, cu licenţe de la Consiliul Municipal şi cu ordonanţe pentru protecţia familiilor, cu contabilitate perfectă, cu fotografii şi cruci negre în anunţurile din paginile ziarelor, moartea de douăzeci şi şapte de contos (înmormîntare de lux), de optsprezece (funeralii de clasa întîi), de opt contos (aşa şi aşa), de trei (groapă şi sicriu de pin), pentru o singură dată moartea nu a avut preţ. Şefii agenţiei au fost delicaţi şi n-au admis ca domnul Isolino să plătească înmormîntarea lui Pedrinho. Pentru prima dată nu s-au dat bani pentru a plăti o viaţă şi nici nu avea vreun sens ca să se aplice criteriul obişnuit al negoţului la acest caz particular, la descoperirea morţii de către acel ce niciodată nu făcuse altceva decît să aibă de-a face cu ea fără s-o cunoască. În această privinţă, patronii domnului Isolino s-au purtat ca nişte filosofi, în respectul lor pentru metafizică şi pentru tot ceea ce prezidează, imponderabil, la existenţa şi la transformarea vieţii.

În cursul destinului meu ulterior am putut constata că, în anii din urmă, în faţa porţilor clădirilor şcolare, fuseseră aşezate zăbrele de protecţie, roşii şi

albe, a căror unică şi meritorie funcţie este de a opri din goana lor nebună pe copiii care, scăpaţi din închisoarea claselor, se avîntă, veseli, spre libertate şi, imprudenţi, se aruncă sub roţile marilor camioane. Ori de cîte ori am văzut asemenea zăbrele, pe străzi vechi de oraş sau pe drumuri prăfuite de ţară, mi-am amintit de Pedrinho, de sărmanul şi nenorocitul meu Pedrinho. De ce nu erau zăbrele şi la porţile şcolii sale ? Şi de ce le-au pus cînd nu mai erau în stare să-i oprească goana ?

Unde l-ar fi dus această goană ? Şi ce drept are o bancnotă să se amestece în viaţa oamenilor, în viaţa şi în sfîrşitul ei, să pună întrebări, să se devoteze, să sufere ?

VI

ÎNTÎMPLAREA CU PEDRINHO m-a lăsat, pentru multă vreme într-o stare de totală nesimţire. Unica stare, de fapt, potrivită condiţiei mele. Am pierdut noţiunea timpului, ale cărui ravagii, totuşi, le simţeam pe suprafaţa subţire a fiinţei mele — căci mii de mîini o murdăriseră, lipsa de atenţie o încreţise, iar figurile începeau să se şteargă de frecarea cu atîtea degete aspre. Heruvimul, ale cărui mîini darnice împărţeau fructele abundenţei, pierduse strălucirea şi prospeţimea unei copilării care fusese şi a mea. Şi însuşi Damião de Goes, cu bicornul de catifea şi cu barba foarte îngrijită, îmbătrînea odată cu mine. Cînd nu eram prinsă de interese trecătoare — şi acesta era cazul în acea mizerabilă şi abulică fază în care eram scufundată — spre el mă îndreptam,

ca spre tovarăşul dintotdeauna, cu privirea scrutătoare care-mi străpungea carnea sau, ca să fiu mai puţin emfatică, materia din care eram făcută. Cine fusese el ? De ce-l aleseseră pentru a-l imprima, pe el, şi hainele sale anacronice, pe suprafaţa bancnotelor valoroase ? Cît aş da ca s-o ştiu ! Şi dorinţa de a descifra asemenea taină se transforma într-o idee obsedantă.

Dacă atîtea fiinţe omeneşti mi se ofereau năzuind să mă cucerească, dacă atîtea suflete se dezgoleau în faţa mea, dacă ascultasem atîtea spovedanii şi interceptasem atîtea priviri, de ce numai privirea aceea, fixă şi pătrunzătoare, dezvăluia ceva din fiinţa care era o parte din chipul meu, anume cea omenească, şi nu fantezia cărnoasă a heruvimului sau reproducerea rece a amvonului bisericii Santa Cruz din Coimbra ?

Dacă aş şti cine fusese el — chipul căruia îi cunoşteam doar numele —, în ce epocă trăise, ce fapte săvîrşise sau ce interese avusese, mi-aş putea potrivi gîndirea cu a sa, care trebuie să fi fost sigură — nefiind doar o simplă bătaie de joc sau o privire vicleană —, gîndirea mea înnebunită de nebunia oamenilor. Figura lui, confundată cu propria mea esenţă, părea să reflecte un noian de gînduri, o capacitate de judecată care, dacă le-aş fi atins, ar da existenţei mele scop şi semnificaţii diferite de trecerea aceea prostească din mînă în mînă, în slujba poftelor, a profiturilor, a unui vis sau a altuia şi a unei atît de mari josnicii. Şi pentru ce mi se refuza ceea ce făcea parte din mine, fiindu-mi atît de străin ? Pentru ce nu mi s-a dezvăluit niciodată acea privire enigmatică ?

A trebuit să continui, singură şi fără călăuză, noua şi învolburata fază a frămîntatei mele existenţe. Şi spun învolburată pentru că, din buzunar în buzunar, din prăvălie în prăvălie, din casă în casă, nu mă opream o clipă, şi în rătăcirile mele trebuia să fixez fizionomii, să ascult convorbiri, să ştiu unde mă aflu, la ce servesc. Obosită de vîrtejul acela, ajungeam să regret lungile întemniţări care mă umpluseră de atîta deznădejde. Am trecut prin buzunarele unor şoferi de taxiuri, m-am întors prin case de femei uşoare, am văzut cum se lumina de ziuă în forfota bîlciurilor populare, am întovărăşit plictiseala unor tineri cheflii în cluburi de noapte în care un fald lugubru de tristeţe acoperea falsa veselie a tuturor impostorilor. Îmi amintesc că am trăit trei zile şi trei nopţi întinsă pe o masă de bridge, într-un tripou de lîngă o cazarmă de poliţie, pe unde trecusem de asemenea şi care se numea Administraţia Civilă. Era un spectacol grotesc să vezi fiinţele acelea de o urîţenie de neînchipuit, cum rezistau, zi după zi, noapte după noapte, oboselii şi monotoniei unui joc cu combinaţii foarte savante şi cu lovituri bine chibzuite. Feţele trase de nesomn, privirile înceţoşate de fum, mîinile care repetau, la nesfîrşit, aceleaşi gesturi, păreau toţi, bărbaţi şi femei, nişte fiinţe naufragiate care fugiseră de o ruină lăuntrică. Niciodată, la priveghiul morţilor la care mă tîrîse Isolino, nu contemplasem fiinţe atît de descompuse şi grimase atît de spectrale. Un individ, din cei pe care lumea-i numea de moravuri dubioase, era pe atunci proprietarul meu întîmplător. Trebuie să spun că avea mare stimă pentru mine şi mă ţinea într-un portofel din piele de porc, căptuşit cu mătase. Unul din portofelele cele mai fine în care am intrat vreodată. El îl mîngîia cu degetele lui cu unghii foarte lustruite şi eu simţeam cum presiunea uşoară a acestor degete îmi transmitea mîngîieri în care el era maestru şi cărora eu le eram sclav. Aş fi dorit să rămîn lîngă el, ca să descopăr secretul unei vieţi de o senzualitate atît de diferită de aceea în care mă iniţiase Deolinda. Dar un asemenea spectacol nu cred să fi fost pe placul seriozităţii cu care Damião de Goes privea lumea şi oamenii. Proprietarul meu a căzut la învoială şi m-a trecut cu regret în alte mîini, şi anume cu prilejul atragerii în garsoniera lui (şi cu ce gust şi cu cîtă grijă era aranjată!) a unui tînăr ce căuta o slujbă şi se sprijinea pe influenţa şi prestigiul acestuia, fără să aibă o idee exactă de panta pe care aluneca.

Nici măcar nu-mi mai aduc aminte de mîinile în care am încăput. Dar cum pot să-mi amintesc de toate mîinile care m-au strîns, de toţi ochii care m-au jinduit? Din ameţeala goanei care mi-a fost dat să fie viaţa mea, vreau să mă opresc doar asupra cîtorva meleaguri, a cîtorva întîmplări, pentru că nici memoria nu mă ajută să recapitulez celelalte experienţe, nici timpul nu-mi ajunge ca să mă întind la nesfîrşit într-o povestire monotonă a ceea ce doar rareori se ridică deasupra unei banalităţi fără istorie.

Îmbătrîneam, astfel, supusă uzurii care a ros pe oameni şi cu atît mai mult materia fragilă, hîrtia moale. Căutam să mă apăr de mîinile aspre care mă maltratau pentru a-mi cruţa viaţa ce trecea mai repede decît aceea a fiinţelor omeneşti.

De fapt, după moartea lui Pedrinho, eu încetasem să mai fiu aceeaşi. Mă refugiasem într-un egoism defensiv, fără să mă amestec, fără să particip la sen-

timentele altora, fără să le întreţin pe ale mele. Mă acopeream cu înţeleapta imperturbabilitate a lui Damião de Goes. Nu trebuia să joc vreun alt rol în lume, şi numai din prostie mă lăsam atrasă în vîltoarea pasiunilor şi a tristeţilor.

În adevăr, eram sătulă de amărăciuni, de suferinţe şi mizerii. Aveam eu oare pe lumea asta vreun strop de veselie — nu aceea veselie zgomotoasă, pe care o văzusem cuprinzînd mulţimile pe stadioanele de fotbal, sau în staluri, la reviste, ci acea bucurie intimă care luminase copilăria lui Pedrinho şi pe care o distruseseră roţile unui camion ?

Avusesem bucurii ; şi la unele luasem parte personal. Dar cele trei, patru cazuri pe care mai vreau să le povestesc şi care mi s-au întipărit mai puternic în minte, între atîtea altele la care am fost părtaşă sau instrument, n-au avut nimic vesel sau fericit. Au fost cazuri izolate şi de aceea le desprind din trecutul şi din vîltorile în care am fost tîrîtă, pînă ce am ajuns la această reşedinţă care prevesteşte sfîrşitul.

Primul — insulă tîrzie al acelui iureş — a fost pierderea portofelului în care eram păstrată. Conducătorul unui autobuz a găsit portofelul sub băncile maşinii, cînd aceasta se retrăgea la garaj. L-a predat scrupulos, fără să-i privească măcar conţinutul, la secţia obiectelor pierdute de la Societatea de Tramvaie. De acolo am fost urcată deasupra ascensorului de la Santa Justa, unde se restituie numitele obiecte celor care dovedesc că sînt posesorii lor.

Din clădirea înaltă puteam domina estuarul larg al rîului Tejo şi murdarul cartier Baixa. Străini grăbiţi priveau în fugă tabloul citadin şi provinciali graşi se extaziau în faţa minunii vechii construcţii metalice care-i ridica acolo sus. Între două pieţe dreptunghiulare şi vaste, acoperişurile şi mansardele clădirilor de pe vremea lui Pombal[1], desenau traseul geometric al străzilor înguste şi triste. Şi pentru prima oară am zărit din nou, după mulţi ani, şi foarte de sus, coloana cenuşie pe care coşul de la Banca Portugaliei o arunca spre cerul unde fumul se pierde ca şi sufletele, şi materia, transformată în fum, a bancnotelor. N-o mai văzusem din îndepărtata mea copilărie şi de pe timpul scurtei treceri pe la Banca engleză. Acum, privind-o, cînd oboseala vieţii mă frînsese deja, mă trezea la realitatea sfîrşitului care mă aştepta. Şi se adăuga la tristeţea mea, aşa cum stăteam părăsită într-un portofel pierdut.

În vîrtejul soartei mele — dată unora, schimbată de alţii — nu reuşeam să-mi amintesc chipul celui care mă primise şi mă aşezase, bine îndoită, în una din despărţiturile portofelului. Nu e îndatorirea riguroasă a unei bancnote să dea atenţie tuturor fiinţelor care o mînuiesc. Şi puţine merită, de altfel, atenţia noastră.

Eram pierdută, cu portofelul, cu actele de identitate, cu fotografiile de familie, cu permisul de conducere, cu cîteva bancnote de mică valoare şi cu hîrtii de tot felul. Orgoliul meu a suferit, căci niciodată nu-mi trecuse prin minte ideea că valoarea înaltă pe care mi-o atribuiam mie însămi ar putea fi uitată, în felul acesta, sub banca unui autobuz. Şi de către cine ? Buletinul de identitate părea să lămurească totul : Aníbal Freitas Machado, originar

[1] Referire la S. J. de Carvalho și Mello, marchiz de Pombal (1699—1782), cunoscut om politic portughez, sub îndrumarea căruia s-a reclădit Lisabona după catastrofalul cutremur din 1755.

din Leiria ; data naşterii : 12 iunie 1921 ; profesiunea : comerciant ; starea civilă : căsătorit ; naţionalitatea : portugheză ; înălţimea : 1,74 m. ; ochii : căprui-deschis. În realitate însă, chiar cu aceste date, nici fotografia nu-mi era suficientă ca să-mi aducă în minte chipul individului care, într-un mod de neiertat, mă aruncase, prin neglijenţa sa, într-o nouă şi nedorită încarcerare.

Am rămas, prizonieră în depozitul Societăţii de Tramvaie, aşteptînd ca domnul Aníbal Freitas Machado să vină să caute, nu spun portofelul, banii şi documentele pierdute, ci buletinul de identitate — piesă care trebuia să fie fundamentală pentru existenţa lui — în cotlonul acela unde dormeau umbrelele, şi ghiozdanele de şcoală, şi pachetele cu cumpărături, şi portofelurile oamenilor uituci din Lisabona. Am aşteptat luni nesfîrşite ca domnul Freitas Machado să ne redescopere în acel ascunziş, cocoţat deasupra oraşului în care probabil că el se plimbă fără nici un act asupra lui.

În timpul zilei, treceau acolo pe lîngă mine, venind cu ascensorul de la Santa Justa, sau ieşind din el, feţe fără însemnătate, purtînd povara unei melancolii ancestrale. Cînd se auzeau din întîmplare glasuri tinereşti şi voioase pe străduţa pietruită, vecină cu carcera mea, părea că-mi revine bucuria şi că legitimul meu proprietar avea să apară, în sfîrşit, ca să mă elibereze.

Dar săptămînile se scurgeau, şi lunile, şi nimeni nu apărea ca să revendice posesiunea portofelului şi a buletinului de identitate şi a hîrtiilor personale şi a bancnotei de cinci sute.

Veneau băbuţe betege, foarte ţepene, să ceară umbrelele de ploaie, şi copii de şcoală, însoţiţi de mamele lor să-şi recapete ghiozdanele cu cărţile de şcoală. Şi femei modeste, ca să se intereseze de pachetele uitate, de micile broşe care căzuseră din bluze, căci numai în tramvai puteau să fi căzut.

Forfota se termina la căderea serii. Paznicul şi temnicerul nostru o lua spre casă. Cerul, un cer mai scund decît carcera mea, era sfîşiat de fulgerul agresiv al reclamelor luminoase care ascundeau, în modernitatea lor, vechimea acoperişurilor din Rossio[1]. Iar eu îmi petreceam noaptea, închisă în mine însămi, aşteptînd ca în ziua următoare domnul Aníbal Freitas Machado, unicul şi legitimul meu proprietar, fericit de revedere, să vină să mă elibereze.

Trecusem prin mii de mîini de oameni anonimi. Domnul Rodrigues, Deolinda, Sofia Blumenthal, Avelino bărbierul, madame Koehler, mister Smith, Don Pedro Gozález Moreno, miss Taylor, scumpul, nefericitul meu Pedrinho, şi alţii cîţiva fuseseră, pentru mine, excepţii ale acestui anonimat.

În mulţi ani, atît de mulţi că nici nu-i mai puteam număra, rareori fusesem preocupată de identitatea posesorilor mei. Acelora, despre care am povestit deja unele întîmplări din viaţă sau simple amănunte ale întîlnirii noastre, nu le cerusem niciodată — şi cum le-aş fi putut eu cere ? — acte de identitate. Acum, pentru prima oară, eram în posesia tuturor datelor biografice privind un anumit individ, posesorul meu. Vîrsta şi părinţii, caracterele fizice, numele şi profesiunea, semnătura, foarte citeaţă, fotografia şi amprentele digitale, aveam totul despre el ca să-l identific, cu certitudine, dintre milioane.

[1] Piaţa centrală a Lisabonei.

Dar numai el nu apărea, ca să pună capăt noii şi nedreptei mele captivităţi.

Aş fi vrut să-l întreb pe funcţionarul Societăţii de Tramvaie :

— Ei bine, nu se termină odată povestea asta ? De ce nu trimiteţi să-l cheme pe domnul Freitas Machado ?

Dar cum puteam eu s-o fac şi la ce ar fi servit ? Omul meu stătea toată ziua în ghereta lui unde soţia, înfăşurată într-un şal cu franjurile foarte uzate, îi aducea pe la unu un dejun sărăcăcios. El stătea de vorbă cu solicitanţii, mestecînd pîine şi peşte. Şi eu mai aveam pretenţia ca el să ştie ceva despre mine şi despre cel ce mă părăsise.

Chiar şi amintirea lui Pedrinho mi se ştersese aproape din minte în acea aşteptare îndelungată şi inutilă a domnului Freitas Machado. În recluziunea mea forţată, mă gîndeam la el, omul pe care la urma urmei nu voi ajunge niciodată să-l cunosc, la uşurinţa cu care mă pierduse, şi la actele de identitate şi la portofelul valoros, şi-mi imaginam cum va fi fost viaţa lui cu acea femeie frumoasă ale cărei trăsături mi le oferea fotografia „Iubitului meu Anibal de la a Lu" — prins de mari afaceri — era comerciant —, conducînd maşina, un automobil rapid, pe şoseaua din Leiria. Închipuirea mea l-a însoţit luni de-a rîndul. Şi astfel îmi umpleam timpul ce se scurgea atît de încet.

Acolo, în cotlonul obiectelor pierdute, îmi ajungea ecoul evenimentelor care frămîntau lumea : se terminase războiul din Coreea ; dar mai era un altul care nu se sfîrşise încă, în pădurile, în mlaştinele, în orezăriile din Indochina. Pentru mine războiul însemnase Ravensbruck, agonia sfîşietoare a lui madame Koehler, sfîrşitul jalnic al SS-istului Wilhelm, stăpînit pînă într-atîta de groaza morţii, încît ajutase, cu eficacitate şi metodă statistică, la uciderea a mii de fiinţe. Nu voiam să mi se mai vorbească de alte războaie, cînd era atît de dulce pacea şi atît de plăcută viaţa de care domnul Freitas Machado se bucura probabil în libertatea pe care mi-o furase mie.

Iar această dulceaţă a vieţii sale, această folosinţă nemeritată a libertăţii, în timp ce eu mă ofileam în depozitul Societăţii de Tramvaie, mă făcuseră să încep să-l urăsc, pe mine, care nu urîsem niciodată pe nimeni, nici pe călăii de la Ravensbruck. Dar de ce nu venea să mă caute, să revendice ceea ce era al său, de ce funcţionarii de la tramvaie nu făceau cercetări, cînd se vedea atît de limpede, în documentele găsite, numele proprietarului meu ? Aveam să rămîn tot restul vieţii acolo, în cabina ascensorului de la Santa Justa ?

Ura mă făcea să croiesc planuri pentru eliberarea mea. Toate duceau la acelaşi rezultat : moartea domnului Freitas Machado. De la decesul natural, la accidentul de automobil, la asasinat, la cererea sau la porunca mea, îmi imaginam totul în sălăşluşul prăfuit unde chiar şi propriul meu paznic mă uitase. Căutam complicitatea lui Damião de Goes, îndemnul său, dar el, atît de legat de mine, se afla tot prizonier acolo. Niciodată n-am văzut o figură atît de imperturbabilă, atît de enigmatică şi de senină. Unica scuză pe care o avea era că nu era altceva decît un chip de hîrtie, tot aşa de neputincios ca şi mine.

În realitate, neputinţa mea era jignitoare. Cînd eram folosită de oameni serveam la orice, cumpă-

ram totul, totul se supunea Domniei-mele. Părăsită de ei, în zadar mă lăudam cu această putere ; eram o bucată de hîrtie, nici măcar apărată de praf, de umezeală sau de căldură. Acolo eram un simplu obiect — şi acolo rămîneam.

Cînd pierdusem nădejdea că voi mai avea cîndva vreo altă soartă, am asistat la o consultare amănunţită a listei obiectelor găsite, făcută în prezenţa paznicului de la Societatea de Tramvaie, de către un funcţionar de la tribunal. Şi astfel, spre surprinderea şi spaima mea, am fost scoasă de acolo şi dusă la Limoeiro [1]. Proprietarul meu şi neglijentul purtător al buletinului de identitate care timp de aproape un an, poate şi mai mult (niciodată n-am putut să fac socoteala timpului cu absolută siguranţă), fusese tovarăşul meu de claustrare, nu se bucura de acea splendidă libertate pe care i-o atribuisem şi i-o invidiasem. Stătea la Limoeiro, în timp ce aştepta judecarea procesului care-l va condamna, poate, să-şi petreacă acolo, sau în închisori mai bine păzite, o mare parte a unei vieţi nu prea exemplare. Tocmai lipsa acestei vieţi exemplare făcea ca Justiţia, severă, să-i pregătească soarta pe care el, din neglijenţă, mi-o rezervase mie, părăsindu-mă sub banca tramvaiului şi lăsîndu-mă înmormîntată în depozitul Societăţii de Tramvaie.

Şi chiar faptului că-şi pierduse buletinul de identitate îi datora necazurile de care l-am găsit copleşit. M-am căit că-i dorisem moartea şi că — în neputinţa mea solitară — plănuisem chiar, la rece, asasinarea lui.

---

[1] Numele penitenciarului din Lisabona.

Am asistat la interogatoriul prilejuit de găsirea portofelului şi a actelor pierdute. Şi am ajuns la concluzia că numai pentru că ignorase posibilitatea de a căpăta iar, fără risc, buletinul de identitate din cămăruţa Societăţii de Tramvaie, ajunsese domnul Freitas Machado să-şi piardă propria şi preţioasa-i libertate. Neputînd, pentru bunul mers al afacerilor — şi se pare că erau multe, şi prospere, şi destul de încîlcite — să se lipsească de un astfel de document, a încercat să obţină un duplicat, ca un burghez paşnic care nu are nici un motiv să se teamă de contactul cu autorităţile. Dar, după cîte am înţeles, acestea nu fuseseră de aceeaşi părere. Şi cercetînd anumite documente găsiseră în ea multe lucruri care le vorbeau despre un trecut nu prea îndepărtat. Fiind înştiinţată poliţia, înainte de a i se încredinţa petiţionarului titlul care l-ar fi înlocuit pe acela care zăcea lîngă mine într-o uitare totală, aceasta scoase la iveală cu mult zel nişte reclamaţii a căror urmărire fusese paralizată pentru că nu se ştia unde locuieşte marele escroc.

Căci nu era altceva, în fond, acel om imprudent care mă lăsase în uitare, pe mine şi buletinul său de identitate, dintr-o greşeală de neiertat. Amprentele digitale, necesare pentru eliberarea unui nou act, îl trădaseră fără putinţă de tăgadă. El credea că trecutul fusese şters, că prezentul era fără pată şi viitorul limpede. Şi l-am întîlnit la Limoeiro, simpatic, comunicativ, primind, de trei ori pe săptămînă, vizita scumpei sale Lu, atît de departe de libertatea în care mi-l închipuiam, de automobilul rapid, de intimitatea caldă a femeiei, aşa cum trăise despărţit de

mine în tot acel timp, prizonieri şi el şi eu, numai că în locuri diferite.

Trebuie să mărturisesc că l-am îndrăgit pe domnul Freitas Machado, eu care-i dorisem moartea, care-i plănuisem asasinarea şi care, fiind încarcerată, îmi făcusem mii de planuri pentru a mă elibera. Am trecut dintr-o închisoare în alta mai mare. Nu eram totuşi închisă într-un sertar prăfuit, ci luînd iarăşi parte la viaţa atît de atrăgătoare a fiinţelor omeneşti. Buletinul de identitate şi celelalte acte scoase din portofel au rămas anexate la dosarul procesului. Eu, însă, prin hotărîrea judecătorului, am fost încredinţată avocatului domnului Freitas Machado, iar acesta a avut priceperea ca, încălcînd regulamentele închisorii, să smulgă de la apărătorul său modesta sumă destinată cheltuielilor procesului. De fapt, regulamentele nu-i permiteau să aibă asupra lui decît treizeci de escudos pentru tutun, dar el m-a păstrat, în portofelul care-l înlocuise pe cel pierdut, cu o grijă pe care nu mi-ar fi arătat-o dacă ar mai fi dispus de bunurile pe care le pierduse şi care-l pierduseră.

Am petrecut în felul acesta un lung răstimp în plăcuta lui tovărăşie. Limoeiro era o clădire mare, fără luxul hotelurilor pe care le frecventasem eu, dar cu o vedere frumoasă spre întinsul Tejo, spre străzile zgomotoase, spre Alfama [1] văruită în alb şi spre strada pe care tramvaiele treceau cu zgomot de lanţuri tîrîte. Am convieţuit acolo cu caracterele cele mai diferite şi cu unele spirite subtile, precum şi cu indivizi pe care jalnice metehne sau instincte josnice îi împinseseră la crimă. Ascultîndu-le discuţiile, puteam ajunge la concluzia că nicicînd nu se mai pomenise o adunare atît de mare de oameni cumsecade şi de victime ale unor mîrşave maşinaţii. Aproape toţi oaspeţii vechiului palat erau nişte nevinovaţi, ale căror strigăte nu erau ascultate de Justiţia oarbă. Erau unii cu mai multe condamnări dar, ascultîndu-i, mă înduioşam de puritatea vieţii, de gingăşia cuvintelor lor şi de cruzimea magistraţilor din ale căror gheare simpaticul meu posesor nu avea să scape. Uneori, plictiseala claustraţiei şi enervarea pricinuită de abstinenţă provocau scandaluri care aduceau brutal la suprafaţă toată violenţa, toată grosolănia unor indivizi care de obicei îşi ascundeau cu grijă instinctele. Iar eu sufeream descoperind cealaltă faţă a fiinţelor de a căror blîndeţe aproape că aş fi garantat.

[1] Unul din cele mai vechi cartiere ale Lisabonei.

Cel care nu m-a dezamăgit niciodată şi care nu mi-a cauzat nici cea mai mică neplăcere a fost, de fapt, domnul Aníbal Freitas Machado. Era un om blond şi frumuşel, cu vorbă convingătoare şi distincţie naturală. Şirul nesfîrşit de afaceri în care fusese antrenat de tînăr şi pe care le evoca în discuţii, cu o nostalgie lesne de înţeles, îl dusese în Argentina, în Brazilia, în Chile, în ţările Europei, pînă şi în Egipt. Era, aşadar, un om umblat, cu vederi largi asupra problemelor lumii şi a relaţiilor dintre oameni. Făcuse comerţ cu bijuterii şi avusese, din această cauză, unele neplăceri cu poliţia franceză şi cu justiţia spaniolă. Condusese la Lisabona o întreprindere modernă de investiţii de capitaluri, şi, din nefericire, s-a constatat că acestea au dispărut într-un timp cînd, din pricina vieţii ostentative pe care o ducea, ar fi putut să fie tras la răspundere pentru că apucase pe căi greşite —

pură coincidenţă. Unele dificultăţi, inevitabile pentru un om ce mînuia sume mari într-o ţară în care creditul rămîne rutinar — şi de cîte ori nu l-am auzit plîngîndu-se de aceasta ! — îl făcuseră să folosească cecuri şi să recurgă la semnături inspirate nu totdeauna de adevăratele reguli ale ortodoxiei bancare. Acumularea de reclamaţii la Poliţia judiciară îl împinsese la o tentativă îndrăzneaţă de înşelare a autorităţilor, a cărei nereuşită urmare, evident, nu i-a fost favorabilă. Ca să scape de ghinion şi de persecuţiile pe care le atribuia unor invidii meschine şi, de asemenea, unor duşmănii politice — şmecher cum era, trebuie să recunosc că niciodată nu l-am auzit spunînd vreo vorbă care să-l compromită din punct de vedere politic — s-a refugiat în dosul unor nume şi prenume ce nu-i aparţineau, dar pe care le-a folosit numai în fals, din cauza pierderilor pe care le suferise, în materie de credit sau de încredere, ca şi acelea cu care fusesem asociată în depozitul Societăţii de Tramvaie. A avut în felul acesta mari cîştiguri — nu a ascuns acest lucru — pînă cînd, într-o clipă de proastă inspiraţie, s-a hotărît să adauge, la celelalte buletine de identitate pe care le acumula, copia legală a aceluia pe care-l pierduse şi pe care nu s-a priceput să-l recapete. Cînd încercase să redobîndească, mînat de cea mai lăudabilă intenţie, personalitatea sa adevărată, a căzut în cursa poliţiei, pe care o chemaseră Serviciile de identitate. Iată cum un om nu poate fi stăpîn pe numele său ! Iar grozăvia acestui caz îl justifica pe domnul Freitas Machado, cînd îşi amintea plin de duioşie de drumurile lungi bătute de Júlio Maldonado da

Silva şi de Luís Pinto da Cruz, negustori respectaţi, eteronimicii săi.

Căci, spre surprinderea mea, am constatat, din cuvintele proprietarului meu, din ascultarea îndelungilor întrevederi secrete cu avocatul său, din numele cu care era chemat la vizite, şi care nu puteau fi în legătură cu rudenia, — am constatat cu groază că domnul Freitas Machado adunase, fără nici o dificultate, de-a lungul anilor, în decursul vieţii, actele a trei personalităţi diferite, care n-au reuşit să se întîlnească decît în palatul Limoeiro.

În portofelul în care m-a pus era şi o tăietură dintr-un ziar. În ea am găsit explicaţia completă a cazului, inedit pentru mine, deoarece, cu toată gama variată de întîmplări la care am asistat, nu m-aş fi gîndit niciodată că acelaşi individ ar putea colecţiona nume diferite, că s-ar dedubla în personalităţi distincte, că s-ar întrepătrunde de existenţe deosebite. Ziarul scria însă foarte lămurit, iar pentru mine cuvîntul tipărit a fost totdeauna literă de evanghelie : „Ieri a fost prins faimosul escroc Aníbal Freitas Machado, care se foloseşte şi de numele de Júlio Maldonado da Silva şi Luís Pinto da Cruz. Împotriva lui Freitas Machado existau la Poliţia judiciară numeroase plîngeri, şi Interpolul comunicase deja autorităţilor noastre cîteva mandate de arestare emise împotriva acestui individ, pe numele său sau pe numele presupuse, de către autorităţile chiliene, spaniole şi egiptene".

Informaţia era completată apoi cu povestirea nelegiuirilor săvîrşite de „faimosul escroc". Faimos era un termen pe care-l auzeam întrebuinţat pentru prima dată în viaţa mea şi al cărui sens exact mi-a fost dat să-l pricep numai în timpul şederii

mele la Limoeiro, întrucît acolo nu lipseau faimoşii reprezentanţi ai celor mai diverse şi ilicite activităţi. Băncile defraudate, particularii înşelaţi, negustorii păgubiţi, valorile sustrase de către cei trei indivizi care se întruneau în simpatica persoană a domnului Freitas Machado, alcătuiau o listă impresionantă pe care ziarul o pigmenta cu adjective ce lezau onoarea posesorului meu. Am înţeles, de fapt, că trei vieţi n-ar fi fost de ajuns pentru o activitate atît de înfrigurată şi de fantezistă. Şi în cazurile pomenite am găsit deplina justificare pentru dedublarea, reprimată de limitele codului civil, la care recurgea domnul Freitas Machado. Una dintre acuzaţii, pe lîngă acelea cu caracter financiar, privea viaţa intimă a „faimosului escroc". Şi menţin între ghilimele acest calificativ care i se dădea, pentru a arăta că eu nu eram de acord cu expresiile jignitoare ce i se aduceau celui ce nu făcuse decît să mă mîngîie şi care mi-a oferit, în tovărăşia sa, una din cele mai pasionante experienţe din cariera mea fiduciară. Această acuzaţie se referea la viaţa lui conjugală. Domnul Freitas Machado era bigam. Sub numele lui adevărat se căsătorise, la Porto, în 1946, cu Manuela Duarte Mascarenhas, iubita sa Lu, a cărei fotografie fusese martora melancoliei mele în lunile nesfîrşite de închisoare în depozitul Societăţii de Tramvaie. Iar sub numele lui Luís Pinto da Cruz se căsătorise la Lisabona cu o orfană, tînăra Eugénia Passos de Andrade, moştenitoarea unor bunuri considerabile, cărora el se îngriji să le dea o întrebuinţare rapidă şi lipsită de prejudecăţi, după cum singur spunea. Alte soţii nu mai avea căci, după cum se dovedea, domnul Júlio Maldonado da Silva era văduv.

Cînd lungul articol din „Secolul" mi se arată în toată claritatea sa, alături de inconfundabilul meu proprietar, cu data pusă, cu cerneală, pe marginea hîrtiei : 17 iulie 1954 (şi putui astfel să măsor cum se irosise timpul de la ultima dată pe care o văzusem) n-am fost cuprinsă de oroare pentru personajul căruia îi fusesem restituită, cum ar fi trebuit să se întîmple dacă alcătuirea morală hărăzită oamenilor ar fi fost alta, mai perfectă. A fost un fel de uluială.

Cum putea un om aşa de simpatic şi de politicos, de o corectitudine atît de desăvîrşită faţă de tovarăşii săi de închisoare şi faţă de gardieni, faţă de prieteni şi de familie, binevoitor cum nu se mai poate, generos cu cei daţi afară din slujbă, afectuos faţă de copiii care-l vizitau în tovărăşia iubitei sale Lu, cum se putea ca unei astfel de fiinţe desăvîrşite să i se pună în spate negrele învinuiri pe care „Secolul" i le aducea în mod calomnios ?

În ceea ce priveşte acuzaţia de bigamie, n-am putut să nu mă închin în faţa evidenţei. Manuela îl vizita pe prizonier în zilele cu soţ. În cele fără soţ, el primea vizitele donei Eugénia. Duminicile, cele două alternau, aşa fel ca să nu se întîlnească niciodată la gratiile vorbitorului. Amîndorura le arăta aceeaşi dragoste şi pe amîndouă le prezenta drept soţii rarilor prieteni care nu-l părăsiseră şi care reuşeau să forţeze uşa ce trebuia să se deschidă numai pentru membrii familiei. Dona Eugénia nu-i dăruise copii şi, despărţită de soţ, fără altă societate decît supărarea şi regretul, era, fără îndoială, cea mai nefericită din cele două consoarte. Dona Manuela îi dăruise o mică pereche, care îşi vizita tatăl de două ori pe lună, duminica. Ambele soţii îl iubeau

cu patimă. Se vedea cum dona Manuela trebuia să ascundă în dosul gratiilor vorbitorului şi în prezenţa celorlalţi deţinuţi şi a altor vizitatori care umpleau lugubra sală, — să înăbuşe toată exuberanţa dragostei senzuale care o stăpînea şi care o chinuia acum, în nopţile lungi de singurătate şi de dorinţă. Era o femeie frumoasă, voinică, dar nu din cale-afară, cu privire voluptuoasă şi cu buze cărnoase ce făgăduiau sărutări ameţitoare.

Dona Eugénia era numai spiritualitate. Am înţeles că, după moartea părinţilor, rămăsese de foarte tînără stăpînă pe atîtea bunuri că numai enumerarea lor fusese de ajuns ca să dea ameţeli proprietarului meu plin de imaginaţie. El începu prin a fi procuristul ei şi termină prin a-i fi soţ, legitim sau nu, nu are rost să discutăm.

Ca să se poată însura fără necazuri, domnul Aníbal Freitas Machado se dusese s-o instaleze pe dona Manuela şi pe copii la Porto, pretextînd nişte lungi călătorii pe care trebuia să le facă. Şi, de fapt, domnul Luís Pinto da Cruz plecă în luna de miere cu tînăra Eugénia în străinătate.

Ar fi putut, fiind stăpîn pe o substanţială avere, să-şi pună în ordine trecutul nesigur şi să-şi clădească, în siguranţă, un viitor frumos. Ar fi rămas delictul de bigamie, dar întrucît putea fi responsabil domnul Pinto da Cruz de trecutul domnului Freitas Machado ?

În loc să adopte conduita înţeleaptă pe care dona Eugenia avea dreptul s-o aştepte de la soţul ei, n-a existat afacere trăsnită în care el să nu se fi băgat. Din povestirile pe care le-am ascultat şi din întrebările avocatului, mi-am întărit convingerea că nu goana după îmbogăţire era obiectivul acelui spirit neastîmpărat. Structural, acest obiectiv era fie să-i înşele pe alţii, fie să se înşele chiar pe el însuşi. Avea aceasta în suflet şi în soartă. S-ar fi putut bucura, oarecum în pace, de marile capitaluri ale donei Eugénia. Dar le-a risipit, şi în aşa fel, încît aceasta a însemnat alţi paşi spre Limoeiro. Acum toţi trăiau din resturile averii pe care i-o încredinţase orfana, dăruindu-se cu trup, bunuri şi suflet. Tot aceste rămăşiţe serveau la plata întreţinerii celuilalt cămin şi la educaţia copiilor. Mereu sigur de sine, el veghea la toate acestea, de după gratiile mohorîte ale vorbitorului, unde soţiile alternau, în omagiul unei nespuse adoraţii. Iar eu mă mîndream că aparţin unui bărbat atît de iubit, de îndrăgit şi de disputat.

Toţi cei de la Limoeiro, paznici şi deţinuţi, ştiau că domnul Freitas Machado cumula soţii aşa cum mulţi, acolo, cumulau condamnări şi precum el însuşi acumula delicte care nu aveau să-i uşureze dialogul cu justiţia. Şi totuşi, numai justiţia ar fi putut să descurce această situaţie iar, între timp, cum cele două doamne se prezentau la intrare sigure de legitimitatea legăturilor care le uneau, respectiv cu Freitas Machado şi cu Pinto da Cruz, nimeni nu avea cruzimea să le oprească trecerea şi astfel, încarceratul n-a fost singur niciodată în orele de vizită. Convorbirile pe care acesta le avea cu vizitatoarele sale erau în parte identice. Se deosebeau numai recomandările : donei Manuela în legătură cu copiii, la a căror educaţie tatăl veghea cu o exemplară fervoare ; iar în sfaturile date donei Eugénia să nu se lase jefuită de bunurile ce-i mai rămăseseră, acum cînd soţul, din cauza lucrăturilor duşmanilor, nu putea să vegheze zi şi noapte asupra

gingaşei făpturi şi asupra capitalurilor sale. Credulitatea donei Eugénia nu era egalată decît de oarba devoţiune cu care voia să se lipească, printre gratiile nemiloase ale vorbitorului, de cel care-i dăruise o nemărginită fericire, de cel ce era făptaşul întregii sale nefericiri.

Deoarece cunoscusem, cu ani în urmă, nenorocirile din lagărul de la Ravensbruck şi, în cursul vieţii, alte nenorociri, dintre care multe nici măcar nu le-am povestit, nu vedeam în negru situaţia posesorului meu. Chiar şi optimismul său, de altfel, mă întărea. Mă distram, în acea atrăgătoare societate, şi analizam care dintre personaje merita mai mult interes : Freitas Machado, Pinto da Cruz sau Júlio Maldonado da Silva ? Trebuie să mărturisesc că pe acesta din urmă am reuşit să-l cunosc cel mai puţin. Din văduvia lui erau excluse acele dialoguri pe care le purtau primele două personaje, în zile deosebite, cu soţiile iubitoare şi fidele.

Această fidelitate, de care aş fi putut garanta, pentru toţi anii ce aveau să urmeze, după cum o dovedise dona Eugénia, fiinţa supusă. Dinspre partea asta nu aveam nici o grijă. Ea trebuia să aştepte, neţinînd seama de timp, chiar dacă justiţia, cum inevitabil mi se părea, ar fi sfîrşit prin a desface legătura ilicită de care ea se agăţa cu mîinile-i nervoase şi cu sufletul sfîşiat. Nu mi se părea însă de crezut că un animal de prăsilă, frumos şi clocotitor, ca dona Manuela, ca „Lu a mea“, s-ar fi putut păstra într-o castitate exasperată, în anii în care afabilul meu proprietar îşi va fi risipit optimismul şi vigoarea în închisoare şi pedeapsă. N-aveam cum să-i împărtăşesc domnului Freitas Machado preocupările mele. Şi era chiar bine că n-o

puteam face, pentru a nu-i nărui, pe bună dreptate, încrederea intimă. Şi-mi făcea plăcere să-l aud spunîndu-i în şoaptă lui Lu a sa, lui Lu a noastră, cuvintele înflăcărate care erau tot ce-i mai rămăsese din dulcea şi pierduta intimitate conjugală.

În cuvintele şoptite donei Eugénia, n-am desluşit niciodată vreo înflăcărare sau exaltare. Ea îi spunea Luís, sau, uneori, drăgăstos, Luisinho. Iar eu trebuia să fac o sforţare ca să uit că el era şi Aníbal. Domnul Luís Pinto da Cruz era un soţ vigilent ; şi-şi primea soţia, mai tînără cu doisprezece sau cincisprezece ani, cu o atitudine aproape paternă. Ochii Geninhei se umpleau de lacrămi strălucitoare. Îl întreba cu sfială despre copii, iar el, răspunzînd la întrebare, îi vorbea şi de Manuela căci, echilibrul înţelept al vieţii sale fiind tulburat de poliţie, nu mai avea nimic de ascuns nici uneia, nici celeilalte. Stabilise totuşi, cu mult tact, un program de vizite alternative, căci era un om delicat şi scrupulos şi nu voia să se işte cine ştie ce încurcături. În viaţa sa particulară era de asemenea un om prudent şi voia să evite scenele, oricînd posibile, dacă cele două femei s-ar fi aflat faţă în faţă.

Se întîlniră, cum era de aşteptat, în ziua cînd justiţia a procedat la confruntarea, pe care a crezut-o necesară, a celor trei componenţi ai neobişnuitei combinaţii matrimoniale. Dacă autorităţile voiau să se folosească de ignoranţa iniţială a donei Eugénia pentru a agrava vina presupusului soţ, nu şi-a atins scopul. Biata doamnă s-a arătat de un curaj exemplar, egalat doar de prudenţa cu care s-a ferit să rostească vreun cuvînt care l-ar fi compromis pe Luisinho al ei. La fel şi dona Manuela, care n-a avut altă grijă decît interesele, deja atît

de compromise, ale iubitului său Aníbal. Şi justiţia n-a avut cine ştie ce profit din confruntarea în care-şi pusese atîtea nădejdi.

Le-am văzut pe cele două doamne despărţindu-se de prizonier, ascultate de avocat, într-o atitudine care nu m-a surprins. Ceva le despărţea dar le şi unea : acea dragostea închinată omului lîngă care stăteam numai eu. Domnul Freitas-Machado le-a urmărit cu priviri înduioşate. Bigamia era pentru el o mîngîiere atît de mare în închisoare şi, la urma urmei, se dovedea atît de armonioasă în viaţă, încît am admis ca foarte posibil şi logic să doresc ca domnul Júlio Maldonado da Silva, cînd îşi va recăpăta libertatea, să renunţe la starea de văduvie pentru a se însura din nou, dacă alegerea avea să cadă asupra unei doamne ca dona Manuela, mamă iubitoare de copii, sau ca dona Eugénia, izvor senin de avere.

Dar domnul Júlio Maldonado da Silva avea preocupări de altă natură. Lecturile cu care se desfăta, în infirmeria liniştită în care se retrăgea ca să nu fie silit să stea în dormitorul mizerabil, aceste lecturi vădeau neastîmpărul gîndirii sale avide de hrană spirituală. Asista la liturghia prizonierilor, duminica dimineaţa, cu o fervoare mereu proaspătă. Şi în sinea lui a putut să îmbrăţişeze cu folos cîmpul vast al cugetărilor, către care avea înclinare.

Am observat şi am admirat, astfel, buna înţelegere dintre cele trei personaje, atît de diferite şi de caracteristice, în acelaşi individ. Greşeala fusese, de fapt, că trei vieţi atît de bogate se concentraseră într-una singură. Simpatia radioasă a domnului Freitas Machado nu-l absolvea de expedientele la care recursese, de lipsa de scrupule de care se folosise, de fraudele pe care le făcuse ca să stoarcă ceva bani, ca să fabrice bani, pentru a înfunda şi a tîrî cu sine complici şi victime. Acesta era personajul care avea cele mai multe socoteli de încheiat cu Justiţia. Domnul Luís Pinto da Cruz nu avea vină mai mare decît aceea de a fi înşelat o domnişoară, prezentîndu-i-se sub un nume fals, ca burlac fără pată ; şi de a fi risipit o avere pe care i-o adusese împreună cu fecioria şi cu o dragoste credulă. Aflat sub proasta influenţă a domnului Freitas Machado, soţul donei Eugénia a făcut praf pomenita avere numai din capriciu, nu şi din necinste. Se băga, fără să fie nevoie, în afaceri murdare, pentru că aceasta îi stătea în sîngele lui clocotitor. Dar chiar aşa fiind, contrarietatea înclinaţiilor înnăscute se arăta limpede : acolo unde Freitas Machado se dădea în vînt pentru a pune mîna pe bunul altuia, lacom de cîştig, Pinto da Cruz, generos, risipise ceea ce devenise al său şi nu era pomană pe care să n-o fi făcut, sărac pe care să nu-l fi ajutat, generozitate de care să nu fi dat dovadă.

Freitas Machado, deşi originar din Leiria, nu se socotea fericit decît la Lisabona, şi numai capitala i se potrivea drept cîmp al manevrelor pentru care justiţia, severă, îi cerea acum socoteală. Pinto da Cruz era călătorul incorigibil, care lăsase urma unor lovituri magistrale prin Europa şi America şi pînă şi-n valea Nilului. N-am reuşit să-i văd paşaportul, pe care şi-l însuşise Poliţia şi-l anexase la proces. Dar, după cîte spunea chiar el, acest act se transformase într-un album de timbre şi de vize tot atît de variate ca şi marea mîndrie a titularului pentru ele.

Nu atît de legat de peticul de pămînt lusitan ca Freitas Machado, nici călător pasionat ca Pinto da Cruz, nici hoţ de buzunare ca primul, nici mînă spartă ca cel de al doilea, domnul Júlio Maldonado da Silva era un om rezervat, fără să aibă nimic din clocotul celorlalţi, în gîndul căruia n-am reuşit să pătrund niciodată prea bine.

Şi lui îi fuseseră confiscate actele de identitate. Dar, după cum am înţeles, paşaportul, eliberat de Consulatul Portugaliei din Marsilia, trăda cîteva călătorii ale posesorului său, însă nimic nu s-ar fi putut compara cu lungile călătorii ale domnului Pinto da Cruz. Mi s-a părut a înţelege că tactica acestuia era să ceară ajutor lui Maldonado da Silva ori de cîte ori era necesară o ieşire grabnică din scenă, aşa încît să poată intra într-o penumbră discretă şi protectoare.

Poliţiştii, vameşii şi gărzile de la aeroporturi şi de la frontiere se găseau în faţa unui om liniştit, închis în sine, cu un *curriculum* exemplar, care-şi dădea prenumele Júlio şi numele Maldonado da Silva. Niciodată nu l-a incomodat cineva şi nici el n-a stingherit pe nimeni. În timpul călătoriilor citea şi medita. Iar cînd nu era nevoie de prezenţa şi de colaborarea sa şi putea reintra în anonimat şi în uitare, medita şi citea.

Toate cărţile pe care le-am găsit la căpătîiul posesorului meu închis şi care dovedeau preocupările sale spirituale şi setea sa de cultură, de la *Istoria Angliei* de domnul André Maurois (admirabilă colecţie de crime dinastice, demnă de acele clădiri în care mă îngropasem) la învechita *Viaţă a lui Isus* a domnului Ernest Renan şi pînă la un rezumat asupra existenţialismului, toate aceste vo-

lume purtau semnătura, foarte citeaţă şi apăsată, a lui Júlio Maldonado da Silva. Lui şi numai lui capelanul de la Limoeiro îi împrumuta cărţi cu un conţinut mai folositor şi mai religios decît cele mai sus amintite. Iar prizonierul n-a îngăduit niciodată ca binevoitorul sacerdot să-i spună altfel decît domnul Maldonado.

Nu ştiu ce durere adîncă ascundea văduvia acestui om exemplar. Dar sînt sigură că Júlio Maldonado da Silva rămînea cast în gîndurile sale, dat fiind că de fapt nu i se oferea altă alternativă, în aspra închisoare.

Dispusă să folosească pentru eliberarea soţului tot ce-i mai rămăsese din averea de altădată, dona Eugénia angajase pe unul din cei mai vestiţi avocaţi ai baroului din Lisabona. Am asistat la mai multe întrevederi între apărător şi clientul a cărui apărare, în realitate, nu era o treabă pentru oricine. Deşi se mîndrea cu procese celebre, jurisconsultul nu şi-a cruţat eforturile pentru a descurca plasa pe care o ţesuseră Freitas Machado şi Pinto da Cruz ca să pescuiască peşte mare, şi în ale cărei ochiuri căzuseră în cele din urmă, pentru că rămăseseră paralizaţi, tîrîndu-l în dezastru şi pe liniştitul Maldonado da Silva. Avocatul căuta să lămurească faptele fiecăruia, cu scopul de a uşura vina unicului făptaş pe care avea să-l însoţească la judecată. Dar deţinutul nu-i uşură sarcina. Îl pierdea vanitatea faptelor şi a şarlataniilor sale. Era un farsor înnăscut, un mincinos exemplar. Dacă m-aş folosi, în această povestire, căreia i-am consacrat ultimele mele zile, de o vorbă a poporului, pe care am auzit-o de atîtea ori în jurul meu, aş spune că e un şarlatan, epitet cu care jumătate din oameni califică

cealaltă jumătate. În realitate însă, Freitas Machado nu putea fi înglobat în nici una din aceste jumătăţi: era un caz *sui generis* şi justiţia, ca să fie dreaptă, n-ar fi putut să nu ţină seama de arta, de imaginaţia sa, de minunea unei vieţi în trei vieţi, bine împărţită în lume — şi fiecare, separat, umplea volume întregi în timpul instruirii procesului care avea să se judece la Boa Hora[1].

Pot vorbi despre Boa Hora pentru că l-am însoţit acolo de patru, cinci ori, în casa aceea mare şi mohorîtă, pe proprietarul meu. Se ducea cu taxiul, cu un gardian al închisorii şi cu ofiţerul anchetator. Acolo s-a procedat la amintita confruntare între dona Manuela şi dona Eugénia. Am văzut lacrimi în ochii doamnelor, dar am văzut şi în aceia ai lui Freitas Machado, cînd soţia legitimă, cu un ton patetic, a amintit de cei doi copii care nu aşteptau decît eliberarea tatălui lor. Dacă eu aş fi avut ochi, şi nu ochii reci, ficşi, ai lui Damião de Goes, s-ar fi umezit şi ei în faţa scenei de familie, care numai pe domnul judecător nu l-a mişcat. N-avea decît să-mi recomande prudenţă Damião de Goes şi să-mi dea drept exemplu imperturbabilitatea sa. Eu luasem o hotărîre. Trecusem de partea lui Freitas Machado împotriva justiţiei. Auzeam spunîndu-se că el jefuise sute de indivizi şi că numai în afacerea cu plasarea de capitaluri şi cu construcţiile de locuinţe ruinase văduve, orfani, pensionari ai statului, coloniali care-i încredinţaseră pînă la ultimul lor gologan. Dar remuşcarea nu răscumpără greşelile? Şi nu vedea justiţia cum Maldonado da Silva era atras de pro-

[1] Tribunalul din Lisabona.

blemele de credinţă şi de cazurile de conştiinţă şi cum asculta, în liniştea infirmeriei, cuvintele liniştitoare ale capelanului?

Nu era Freitas Machado un tată exemplar? Nu era Pinto da Cruz un soţ iubitor şi plin de atenţii conjugale? Mi se părea, în interesul meu plin de zel, că avocatul nu scotea la iveală toate acele fapte ale caracterului, fără îndoială deosebit, al proprietarului meu. Dar, trebuie să spun şi asta, acesta se compromitea în mod iremediabil în urzeala de minciuni, de fantezii, de visuri de mărire cu care căuta să înfrunte curiozitatea brutală a anchetatorilor. Poate că niciodată ca în cazul lui n-am regretat incurabila mea neputinţă, pasivitatea la care mă obliga condiţia mea. Aş fi dorit să-l apăr pe Freitas Machado de el însuşi. Şi mă durea văzînd cum îl înşela pe propriul lui avocat, încurcîndu-l în ilogismele lui, în şmecheriile pe care voia să-şi fundamenteze apărarea.

Îi mai rămînea puţin din resturile pe care dona Eugénia le scăpase de lăcomia justiţiei. Dar ademenea cu nişte bani închipuiţi şi lumea aceasta şi lumea cealaltă şi cumpăra cu promisiuni popularitatea de care se bucura la Limoeiro, pentru că, dacă n-ar fi fost aplaudat şi curtat, fie şi de puşcăriaşi, s-ar fi simţit părăsit şi nefericit.

Ce n-aş fi dat să fiu de faţă la procesul lui! Să resping capetele de acuzare şi să fac dovada că fiinţa cordială prin excelenţă, afectuoasă din fire, care mă ţinuse multe săptămîni în pungă, n-ar fi putut nicicînd dori, cu tot dinadinsul, să pricinuiască vreo pagubă cuiva! Ce n-aş fi dat ca să dovedesc cît de devotat îi era Freitas Machado, Manuelei, cît era de delicat Pinto da Cruz cu dona

Eugénia, cît de mult respecta Maldonado da Silva sfînta religie, care-i era mîngîiere şi refugiu în mocirla în care alţii se duceau la fund. Ce soţ, ce tată şi ce prizonier era! Cîtă generozitate în inima lui!

El nu m-a păstrat însă asupra lui pînă la începerea procesului. Ar fi fost şi greu, dată fiind complexitatea acestui proces şi proverbiala încetineală a justiţiei, şi ar fi trebuit să stau un lung răstimp paralizată în buzunarul său, ca să-l pot însoţi, cu discretă fidelitate, pînă în ziua aceea.

Era gata să mă dea donei Manuela, pentru ca să cumpere, în schimbul meu, un dar de preţ băiatului, a cărui aniversare voia ca ea s-o serbeze cu zgomot şi veselie. Soţia, înţeleaptă, s-a opus unei asemenea risipe, atît de nepotrivită cu precara lor situaţie financiară. Tatăl lui Anibalzinho n-a cedat uşor. Cum între timp însă conducea, de la Limoeiro, organizarea unei afaceri căreia luminile amăgitoare ale închisorii îi dădeau perspective atrăgătoare, m-a dat, cu entuziasm renăscut, unui specialist, tot faimos, care trebuia să se servească de mine drept model pentru o sigură şi promiţătoare falsificare de bancnote de cinci sute de escudos, din emisiunea 1942, cu efigia lui Damião de Goes.

N-am reuşit să aflu dacă răspunderea acestei afaceri îi revenea lui Freitas Machado sau lui Pinto da Cruz. Avocatul nu era informat despre acest lucru. Şi, bine înţeles, nici autorităţile de la Limoeiro. Şi mai pot garanta că domnul Júlio Maldonado da Silva, care nu se apleca, în închisoare, decît asupra unor cărţi exemplare, cu conţinut edificator, — pot jura că el ignora cu desăvîrşire recidiva în crimă care, în viaţă, nu-i adusese decît necazuri.

VII

CÎND LEANDRO a ieşit de la Limoeiro, după doi ani şi cîteva luni de închisoare, nu avea, de fapt, după cîte am putut constata, pe lîngă bancnota de cinci sute de escudos, nici un gînd de îndreptare. Nu era timpul potrivit pentru minuni, şi doar o minune răsunătoare ar fi schimbat spiritul acela, atît de înclinat spre hoţie şi atît de priceput la falsificări, dîndu-i virtuţile unui om cumsecade, ceea ce nu fusese şi nici nu avusese vreodată pretenţia să fie. Dacă justiţia, condamnîndu-l, urmărise să-l aducă pe drumul cel bun, uitînd cît de îmbîcsită de rele îi era pielea, nu putuse face un pas mai nepotrivit cu această intenţie decît acela de a-l menţine la Limoeiro, de unde şi cei mai nevinovaţi deţinuţi ar ieşi nişte răufăcători. În camerele comune unde se îngrămădeau cei ce-şi aşteptau procesul, suspecţi încă de o nevinovăţie posibilă, şi cei ce-şi ispăşeau pedeapsa pentru crime bine dovedite şi de tot soiul, autoritatea era menţinută de asasini unşi cu toate alifiile şi cu o fire păcătoasă, pe lîngă care Leandro, cu falsurile sale cuminţi, părea un miel într-o vizuină de tigri. Moartea şi violenţa îi făceau tot atîta silă pe cîtă preţuire dădea potlogăriilor ce nu făceau alt rău decît o mai intensă şi, într-un anumit fel, mai abuzivă deplasare de capitaluri. Dacă, în acest domeniu, ar fi avut ceva de învăţat în viaţă, ultima şi îndelungata şedere la Limoeiro, cu colocatarii pe care, în dosul gratiilor, ştiuse să-i aleagă, i-ar fi dat diploma de absolvire. În acel mediu exigent, el era specialistul cel mai apreciat în materie de fal-

sificări. Metodele de spargere, furtişagurile banale, erau pentru alţii. Tot pentru alţii erau şi furturile, şi abaterile obişnuite şi demne de milă. Pentru el era ocupaţia delicată, reglementată aproape de coduri, cu specializări trecute cu succes la examenul poliţienesc. Ar putea pune cu mîndrie pe buletinul de identitate: „De profesiune: falsificator". Dar, din modestie poate, nu ceruse aceasta.

Respectat, în mediul acesta, pentru isprăvile sale, se bucura în închisoare de consideraţia generală. Nici Malaquias, care-şi ucisese mama şi-şi trimisese tatăl pe lumea cealaltă, cînd acesta încercase să se opună expansivităţii filiale, şi care era, în cameră, omul de încredere al gardienilor — nici Malaquias n-ar fi îngăduit să fie adusă vreo insultă unui oaspete atît de apreciat şi de vrednic de stimă. Într-o asemenea ambianţă de respect Leandro, la rîndul său, putuse să-şi exercite cu succes vocaţia de profesor şi, în captivitatea aceea forţată, pregătise elevi dintre tinerii la care găsise cea mai evidentă vocaţie. Cînd şi-a recăpătat libertatea avea conştiinţa că-şi folosise bine timpul şi, mai presus de toate, satisfacţia de a fi convieţuit cu un om de valoarea, de distincţia domnului Aníbal Freitas Machado, a cărui conversaţie deschisese noi orizonturi spiritului său şi a cărui imaginaţie şi geniu constructiv avea să dea o întrebuinţare imediată şi lucrativă darurilor manuale şi vizuale care făcuse din el un artist reputat.

Pentru mine, după lunga recluziune de la Limoeiro, a fost o adevărată plăcere reîntoarcerea la libertatea lisaboneză. Nu puteam spera că Leandro să mă ducă în cartierele arătoase, în care începeau să se înalţe, aşezate pe nişte stîlpi foarte fini, ma-

rile clădiri de ciment ce dădeau oraşului o fizionomie foarte diferită de aceea pe care i-o cunoscusem cînd, pentru prima oară, — cîţi ani erau de atunci? — domnul Rodrigues mă luase la plimbare după ziua de lucru şi de rutină de la Banca engleză. Trebuie s-o spun însă deschis, nici nu credeam că mă voi muta în hruba aceea atît de infectă, în care soţia şi copiii îl aşteptau pe noul meu posesor. La drept vorbind, nu era vorba de o locuinţă al cărei aspect sau a cărei urîţenie aş fi putut măcar s-o critic. Nu era nevoie să mergi de-a lungul unei scări murdare, într-o clădire cu nenumăraţi chiriaşi, ca atîtea altele pe care le cunoscusem, nişte stupi de oameni fără istorie sau cu o istorie atît de încîlcită că m-aş pierde în povestirea ei. Nu. Familia lui Leandro, în vreme ce acesta era absent şi se războia cu justiţia — iar retragerile de felul acesta fuseseră deja frecvente şi prelungite în viaţa-i relativ scurtă încă (abia trecuse de patruzeci de ani) — familia se mutase în Bulevardul Ceuta pentru că, fără sprijinul bărbatului, condiţia sa decăzuse. Din lipsă de clădiri, pe un bulevard atît de mare şi de bine trasat, destinat să lege valea Alcântara cu Valea Campolide şi, mai departe, cu cea de la Benfica, locuitorii săi construiau barăci din lemn nefasonat şi din table ruginite şi delimitau curţile cu sîrmă ghimpată veche şi cu îngăduinţa generală.

Unii, mai norocoşi, dispuneau de mici hrube săpate în colina care, la apus, desena prima ondulaţie timidă a muntelui Monsanto.

Soţia lui Leandro, fără un acoperiş care să-i adăpostească familia, reuşise să capete tocmai la timp informaţia că urma să fie golită, prin moartea

iminentă a ocupantului, una din acele hrube săpate în zidul de sprijin al vechiului tîrg de la margine, care dispăruse. Stătuse zile în şir cu copiii, aşteptînd ca omul să se sfîrşească şi ea să poată spune că ceea ce rămăsese fără stăpîn e al ei.

Veniseră şi alţi candidaţi la rîvnita locuinţă: oameni săraci, oameni murdari, dar nu aşa de săraci, nici atît de murdari ca ea şi plozii ei. Nimeni nu avea mai multe drepturi ca ea, care stătea acolo de atîta amar de zile, aşteptînd ca omul să pornească spre groapa comună. Cum el se mai ţinea legat de viaţă doar printr-un firicel de suflare, ea începu să se instaleze fără să-i mai aştepte moartea, ca să nu vină alţii, mai îndrăzneţi, să profite de respectul pe care ea îl arăta muribundului şi să-i fure adăpostul pe care-l considera deja sigur. Copiii, zdrenţăroşi, o ajutau prea puţin la mutare. Cel mai mărişor, care era ajutor de dulgher cînd nu se ducea să hoinărească, începu să adune scînduri pentru a construi o baracă, fiindcă hruba ajungea numai pentru cel ce trăgea să moară, dar era neîncăpătoare pentru o familie întreagă. Veniră cîţiva ţigani din vecini şi dădură chiar o mînă de ajutor. Ceilalţi candidaţi la locuinţă renunţară în faţa celor care nu se clinteau din loc şi se duseră să se rostuiască prin alte părţi.

Nevasta îi povesti lui Leandro, cînd acesta se întoarse de la Limoeiro, tot ce se petrecuse, atunci şi mai tîrziu, şi astfel am aflat că ea trăise chiar acolo, cu muribundul, aproape o săptămînă, împărţind cu el singurul, strîmtul şi scîrnavul culcuş din locuinţă. Şi cum, încetul cu încetul, îndelungata ei mizerie pierduse orice pudoare, o auzii chiar mormăind, cu gura-i ştirbă:

— Dar nu mai era bun de nimic. Horcăia zi şi noapte, nici mort, nici viu, şi dacă nu m-aş fi dus să cer autorităţilor să vină să-l ia, ar fi fost în stare să rămînă şi să horcăie aici pînă-n veci vecilor.

Se vede ce putere de convingere avuseseră aceste cuvinte. Pentru că familia lui Leandro se instalase de cîteva luni pe Bulevardul Ceuta, luînd în proprietatea sa acel petic de pămînt al nimănui.

Copii aveau o droaie, şi vîrsta lor se situa la intervalele ce corespundeau cu termenele de condamnare ale tatălui. Cel mai mare muncea, cînd muncea, în construcţiile civile. Cea de-a doua fugise şi, deşi foarte crudă, se spunea că-şi făcuse intrarea în viaţă. N-am văzut-o decît o dată, în taxi, aducînd o pomană, că altceva nu era, pentru fraţii mai mici. Următoarea se apropia de cincisprezece ani şi avea grijă de baracă atunci cînd mama sa se ducea să lucreze, ca femeie cu ziua, prin casele din cartierul Campo de Ourique. Acesta era singurul cîştig, şi încă destul de nesigur, cu care trebuia să hrănească atîtea guri. Pîine şi noroi, căci plozii se tăvăleau toată ziulica în noroiul din curtea aceea mică, unde primul născut ridicase baraca ce le servea de locuinţă. În hrubă, de altfel mai adăpostită, dormeau mama şi cea de a doua fiică, ghemuite în culcuşul moştenit de la mort. În cea dintîi noapte după reîntoarcerea lui Leandro, mama o trimisese pe fată lîngă fraţii ei. Dar acolo, în ghimirlia minusculă şi supraaglomerată, nu era nici o palmă de loc, nici măcar pe jos, pe care să se poată aşeza. Şi ca să nu stea afară şi în ploaie, se întoarse înăuntrul vizuinei. Cam bănuia ea că tatăl şi mama ei făceau dragoste! Dar aceştia nu bănuiau nimic şi, odată cu întoarce-

rea şefului, intimitatea familiară deveni astfel mai strînsă.

Nevasta se numea Adelina. Fiica, cea care-o pornise prin lume, era Encarnaçao dar îşi luase, pentru *métier*, numele de Carmen, cu care o botezase o ţigancă ce locuia cu cîteva barăci mai încolo şi o îndrumase, cu un zel interesat, pe căi greşite. Cea de a doua, care se prefăcea că doarme ca să-şi spioneze părinţii, era Trindade. Avea zile de apatie şi altele de o înfrigurare pe care nimeni n-o înţelegea. Atunci îşi spăla toţi frăţiorii cu găleata de apă pe care o aducea de la cişmea. Se spăla apoi şi ea în apa murdară, savurînd spectacolul pe care-l dădea fraţilor şi golănimii care dădea fuga, atrasă de goliciunea ei.

Cu excepţia îndelungului coşmar de la Revensbruck, în care mi se oferiseră toate nenorocirile şi fusesem martoră la toate agoniile, niciodată, în lunga mea carieră, nu văzusem atîta sărăcie, atîta părăsire, nu asistasem niciodată la traiul acela de cocină al unor oameni pe care nici o amărăciune nu părea să-i înnegureze şi care, drept mulţumire, dădeau vieţii tot ceea ce ea le refuza.

Leandro mă păstrase, cu neţărmuită grijă, în portofelul lui jerpelit. Dar, pentru ca familia să nu-l creadă un falit, aşteptînd pîinea pe care soţia, muncind ziua, şi Carmen, servind noaptea, trebuiau să i-o dea, nu s-a putut stăpîni să nu mă arate ochilor Adelinei şi ai Trindadei, căci ochii plozilor nu contau în efectul pe care-l făcea această ostentaţie.

Se speriară că el putea să aducă atîţia bani acolo unde viaţa ar fi părut îmbelşugată chiar cu puţinii gologani aduşi de soţie, pentru tutun, în rarele lui zile de vizită. Şi, din pricina acestei spaime, eu am adus în cele din urmă tulburarea în familia aceea

care, în cumplita ei sărăcie, trăise mulţumită şi în pace.

— La ce naiba îţi trebuie atîţia bani ? îl întreba soţia, care nu era dispusă să susţină trîndăvia bărbatului cu sudoarea muncii sale.

Iar Viriato — aşa se numea primul născut — aflînd de la Trindade de grămada de bani pe care-o adusese tatăl, începu să-i arate un interes de care nu dăduse niciodată dovadă. Trindade însăşi, aşa de zdrenţăroasă şi de murdară, ocupată toată ziua să îngrijească de copii şi de zdrenţele pe care trebuia să le spele, şi de acel simulacru de locuinţă în care se înghesuiau aproape ca animalele, în timp ce mama freca podele în Campo de Ourique — chiar şi Trindade începu să viseze la rochiile pe care le-ar fi putut cumpăra cu bancnota de cinci sute de escudos. Se gîndi şi la cei mici, la goliciunea lor şi la foamea de dulciuri pe care nu le mîncau niciodată, şi chiar la foamea aceea simplă, care, de multe ori era ceea ce aveau mai sigur ca prînz sau ca cină.

Niciodată nu văzuse pînă atunci în viaţa ei o hîrtie de cinci sute şi prestigiul meu deveni în ochii ei mai mare decît acela al lui Dalai-Lama, dacă ar fi avut cumva despre existenţa acestuia noţiunea pe care eu o căpătasem deja.

Leandro ieşea şi mă lua cu el, iar ea îşi urmărea tatăl cu o privire mistuită de meschinăria unei vieţi cu orizont atît de larg şi cu o viaţă reală atît de îngustă. De fapt, nu putea fi mai larg orizontul decît acela al micii curţi şi al bordeiului pe care-l vedeau ochii săi. Fusese ceva providenţial faptul că marile mase de ciment ce se ridicau pînă sus, ca nişte panouri absurde, servind drept paravan, prin văile şi dealurile întinsului oraş, nu se iviseră şi aici, în valea

Alcântara, de o parte şi de alta a bulevardului larg şi modern pe care-l mărgineau numai viziuni şi bordeie. Săracii aceia nu aveau nimic, din tot ce oferea oraşul ca avere şi ostentaţie, decît priveliştea gratuită, pentru care însă Primăria nu le lua taxă, dar va veni şi ziua aceea. De la rîu, care strălucea în fund ca o panglică, pînă la viaductul gigantic al autostrăzii şi mai departe, la stampa delicată a vechiului viaduct, se întindea valea, bogată în mizerie şi în făgăduinţe. În partea aceea nu erau decît clădiri foarte dărăpănate şi mai apoi bordeie şi vizuini de lup folosite ca locuinţe ; şi verdele cîmpiilor ce se întindeau de sub viaduct pînă la Parcul Forestier. În partea cealaltă însă panorama era mai majestuoasă şi ruşinea cartierului de tinichea, care-şi răsfăţa murdăria pe coastă, nu-i răpea oraşului orgoliul, profilul trufaş şi culoarea. De la pata greoaie, de un roşu şters, a unui palat ce fusese regal, pînă la albeaţa cimitirului ce acoperea colina, întretăiată de verdele chiparoşilor paşnici, pînă la eleganta suburbie Campolide, oraşul se oferea, cu viii şi cu morţii săi, vederii celui ce n-avea alt spectacol sau alt drept în viaţă decît acela de a privi. Peste viaduct, treceau, în şir, automobile cu miile. Se întindeau pe autostradă ca un şarpe cu nenumărate inele şi-i purtau spre plajă, la Estoril — unde eu mă plictisisem — pe cei care nici nu visau măcar că privirea Trindadei, de acolo de jos, din fundul văii, îi urmărea cu o atît de mare stupoare încît nu-i mai rămînea nici revoltă şi nici dorinţă.

În barăcile viziunile din cartier, se credea, bineînţeles, că Leandro adusese o groază de bani de la Limoeiro şi că nu era vorba de un conto sau două. El pleca la treabă dis-de-dimineaţă şi mă lua cu

el. Niciodată nu mă îndepărta din preajma lui. Munca se desfăşura într-o pivniţă din strada Maria Pia, foarte departe de altfel de aşezarea familială. Acolo se întîlnea cu doi colegi de meserie, dintre care unul fusese oaspete la Limoeiro în acelaşi timp cu el şi ieşise de acolo cu cîteva zile mai înainte, instruit deja în ceea ce priveşte pregătirile ce le avea de făcut pentru mărirea, plănuită în taină, a circulaţiei fiduciare.

La început, a fost pentru mine un motiv de mîndrie gîndul că aveam să servesc ca model la mii de surori de ale mele, cu a căror fabricare se va însărcina Leandro, cu o perfecţiune fără seamăn. Presimţeam, totuşi, că era ceva în neregulă. Chiar şi precauţiile pe care le luau posesorul meu şi tovarăşii săi duceau la concluzia clandestinităţii afacerii. Îmi era însă greu să cred că o persoană atît de distinsă ca domnul Freitas Machado, un om cu preocupări atît de înalte şi atît de scrupulos ca domnul Júlio Maldonado da Silva — de care mi-era dor şi-i destăinuiam asta imperturbabilului meu tovarăş Damião de Goes — îmi venea greu să cred că un asemenea sau asemnea indivizi ar patrona o activitate reprobabilă şi susceptibilă să-l ducă din nou pe Leandro la Limoeiro.

Tot cîntărind în mine inconvenientele acestei afaceri, acestea reuşiră totuşi să se ridice deasupra orgoliului meu. Fără să cunosc din normele speciei umane altceva decît ceea ce aflasem din proprie experienţă, mă minunam totuşi că fusese nevoie să se mobilizeze nişte organizaţii puternice, ca aceea a fabricantului meu londonez, aceea a Băncii Portugaliei ca să mă lanseze pe piaţă, iar acum trei indivizi — nu mai mulţi — ascunşi într-o pivniţă de pe

o stradă murdară, puteau să făurească adevărate bogății numai cu imitația imaginilor pe care gravorul britanic le imprimase pe dubla mea față. Tot edificiul respectabilității mele amenința să se prăbușească acolo, în mîinile lui Leandro, neglijent și murdar, veșnic cu o barbă de trei, patru zile, și care-și maltrata nevasta, după ce trecuse primul entuziasm al libertății.

Aș fi dorit, prin miracolul multiplicării bancnotelor, s-o ajut pe Adelina, care muncea cu ziua, și pe Trindade, care nu avea cu ce să se îmbrace, și pe copii, care aveau puțin de mîncare, — mi-ar fi plăcut să le vin în ajutor și să schimb în bogăție sărăcia și zdrențele, care numai prin bucuria libertății se deosebeau de mizeria și de zdrențele lagărului de concentrare.

Dar n-aș fi vrut s-o fac cu prețul discreditării și înjosirii mele. Îmi dădeam acum seama, cu trecerea anilor, că dobîndisem noțiunea autenticității mele și, odată cu aceasta, respectul pentru mine însămi pe care, cu seninătatea lui, mi-l inspira necontenit însuși Damião de Goes. Iar Leandro se pregătea să profaneze această autenticitate. Complicii săi adunau în pivnița din strada Maria Pia materialul de fabricație, mașini și matrițe, care fuseseră ascunse, de teama poliției, într-o baracă din Terramotos, tot timpul în care lucrătorii aceștia atît de iscusiți au stat la Limoeiro. Acum Leandro își petrecea ore întregi, răbdător, ca să reproducă, cu o peniță foarte fină, desenele de pe fața și contrafața mea. Se perfecționa în imitarea semnăturilor și a chipului lui Damião de Goes.

Aș fi dorit să-l sfătuiesc să nu uite învățămintele trase din succesivele sale condamnări și să urmeze

un drum mai puțin spinos în viață. Dar, chiar dacă mi-ar fi stat în putere s-o fac, ce aveam eu să-i ofer în schimb ?

Adelina nu avea nici o îndoială că, de îndată ce-și va recăpăta libertatea, soțul ei va intra în alte încurcături. Nu-i cunoștea altă profesiune în afară de aceea de falsificator, și fiecare lucrează la ce poate și la ce știe. De altfel, dorința ei cea mare se învîrtea numai în jurul bancnotei de cinci sute de escudos pe care Leandro, într-un moment de expansiune, avusese imprudența să i-o arate. Așa subțire cum eram, valoram cît plata a cincizeci de zile întregi de frecat podele, cu copiii lăsați în voia soartei și cu Trindade gata s-o ia pe drumul pe care apucase sora ei. O, ce n-ar putea cumpăra ea cu acești cinci sute de escudos ! Și imaginația, săracă de obicei, se dilata, într-un vis inutil și absurd. Pentru că Leandro nu lăsa din mînă hîrtia de cinci sute nici pentru o clipă, și ea se silea să cîștige ceva pentru atîtea guri hămesite. Cînd își deschidea sufletul față de Trindade și de Viriato, pentru care munca la construcțiile civile era un exil și lenea înclinarea firească, Adelina discuta soarta celor cinci sute de escudos ca și cum de drept i-ar fi aparținut ei și nu nerușinatului de bărbat, care nu știa decît să aibă încurcături cu poliția. În mintea ei își făcea drum ideea că s-ar putea prea bine ca el să se întoarcă la Limoeiro și s-o lase liniștită cu cei cinci sute de escudos. Și stîrnea și lăcomia fetei :

— Ți-aș cumpăra o rochie la Alcântara...

Îl tulbura pe Viriato :

— Pentru ce naiba are el nevoie de bani ? N-ai putea să-l urmărești, să vezi pe unde tot umblă ?

Şi cînd Leandro se întorcea în bîrlogul de scînduri şi noroi, îi pîndea paşii, cele mai mici gesturi, cu un interes care-l scotea din fire pe bărbat :

— S-ar părea că n-ai mai văzut niciodată un bărbat. Te pomeneşti că nici nu erai obişnuită cu aşa ceva.

— Nici nu-mi pasă de bărbaţi. Nici nu-mi pasă de tine. Aş fi vrut să ştiu ce ai făcut cu bancnota. Ai cheltuit-o poate cu muierile ?

Leandro înţelese cît de mare era dorinţa nevestei şi, sub barba-i deasă, îi înflori un zîmbet pe care ea îl luă drept batjocură, pentru că nu ghicise ce însemna. Peste puţin timp nu numai una, ci multe bancnote vor ieşi din buzunarul lui. Vechiul vis era gata să se realizeze. Nu vor rămîne în bîrlogul acela, nici copiii nu se vor mai tăvăli în murdărie şi în noroi. Iar bătrîna (Adelina, după socotelile mele, avea vreo patruzeci de ani dar, ofilită de muncă, ştirbă, cu faţa împietrită, merita să i se spună aşa) va avea bani ca să-şi repare dantura şi va înceta să mai facă, la picioarele altora, trista figură pe care o avea. Trindade va fi fată bogată şi către ea se îndrepta, de fapt, sub asprimea lui, toată duioşia neexteriorizată de care mai era în stare.

Muncea ca un ocnaş — cu privirea atentă, cu urechea ciulită, ca nu cumva poliţia să-i ia urma — tocmai acum cînd avea să aibă ca sprijin ajutorul şi influenţa unui om de categoria domnului Aníbal Freitas Machado. Acesta, prin reţeaua sa de agenţi, se va însărcina să plaseze bancnotele. Şi, între timp, putea conta pe el pentru ca misiunea să se îndeplinească în linişte şi fără mare risipă de bani.

Mă întindea pe masa de lucru şi observa, cu lupa, cele mai mici secrete ale dublei mele feţe. Pentru

prima dată, în lunga mea existenţă, mă cuprinse senzaţia că sînt dezbrăcată şi chiar violată. La ora prînzului şi la sfîrşitul zilei mă punea din nou în portofelul lui jerpelit şi, sătulă de acea cercetare la care fusesem supusă ore în şir, tot nu ajungeam să am linişte, pentru că simţeam în jurul meu cum mă urmăreau lăcomia şi visurile. Îndîrjirii cu care mă păstra Leandro îi răspundea violenţa ascunsă cu care mă dorea nevasta. Pitită în buzunarul tatălui, hrăneam visul Trindadei : o rochie de la Alcântara, spectacole de cinema şi chiar un aparat de radio. Nu se gîndea la sporirea confortului ; îi era de ajuns aparatul de radio şi cinematograful, şi un băiat care să-i facă curte, nu numai pentru a face dragoste cu ea.

Hilário, care avea zece ani, şi care ştia şi el că tata adusese bani, visa la automobilele care treceau în goană peste viaduct, dar se mulţumea pentru început cu o bicicletă ca aceea a lui Evaristo, ţiganul.

Viriato se gîndea la chefuri, numai la chefuri. Pentru a fabrica bani, că doar asta era treaba lui, tata nu trebuia să păstreze bancnota, căci în scurtă vreme îi vor ieşi altele din mîini. Ţinînd-o la păstrare, ea nu servea la nimic, nici măcar să le astîmpere foamea sau să le îmbunătăţească locuinţa. Era mai bine s-o sufle el, înainte de-a prinde mucegai. Mamă-sa îl îmboldea, în loc să-l trimită la muncă :

— Trebuie să vezi cu ce-şi cheltuieşte taică-tău banii. Cine are o bancnotă, are fără îndoială douăzeci, treizeci. Numai noi rămînem tot în cocina asta.

Fără să pot îndrepta lucrurile, vedeam cum se pierd simţămintele curate ce fuseseră atributul acelei familii pînă în clipa intrării mele în scenă, angajată în proiectul al cărui executor trebuia să fie Leandro.

În sărăcia aceea cumplită domnise totdeauna pacea, o pace alcătuită din nepăsare, din murdărie, din necurmata trudă a Adelinei, din necurmata trîndăvie a lui Viriato, din lipsa de ocupaţie a Trindadei şi pînă din încăierările plozilor.

Acum, aceeaşi mizerie era sporită de lăcomia pe care eu o trezisem numai din cauza nechibzuinţei lui Leandro care mă arătase familiei, neobişnuită să vadă atît de mulţi bani.

— Şi tu crezi că nu are în buzunar decît hîrtia aceea ? încerca Adelina să stîrnească pornirea lui Viriato.

Colo sus treceau automobilele, pe viaduct, în goană nebună sau în şir nesfîrşit. Strălucitor, de la rîul mărginit de lunci, pînă la colina morţilor, pînă la cartierele celor vii, oraşul se oferea ca un spectacol acelor fiinţe tîrîte, ca atîtea altele, în fundul prăpastiei şi părăsite de toţi într-o înjosire fără seamăn. Dar nu-i făcea să se împărtăşească din nici o lumină.

Tocmai în acele zile veniră agenţii fiscali ai municipiului şi, cu vopsea neagră, însemnară toate barăcile cu nişte numere grozav de misterioase, ca o ameninţare iminentă. Numere foarte bine desenate, cu tipare de carton, pe scîndurile acelea nenorocite.

14.083 a fost numărul ce s-a dat barăcii Adelinei.

— Nu vreţi să puneţi număr şi găurii aceleia ? întrebă ea, ţipînd, arătînd spre vizuina săpată în pămînt, în care-şi avea culcuşul şi jumătate din gospodărie.

Ţiganii îşi alăturară strigătele ţipătului ei :

— Or să dea foc la toate barăcile !

— Nu se dă foc la nimic. Asta-i numai ca să ne silească să plătim impozite, căci comuna, sărăcuţa, are nevoie de bani, nu-i ajung banii bogaţilor.

Domnul agent fiscal n-a dat nici o explicaţie. Toate barăcile au rămas foarte bine numerotate, pentru ca ordinea publică şi eficienţa administrativă să se extindă, suverane, peste aceste cocine. Automobilele continuară să alerge, în mare viteză, peste viaduct. După ce s-a potolit zarva, Trindade a început să viseze din nou la rochia-i de stambă înflorată. Adelina, convinsă că Leandro, după ce trecuse primul elan după ieşirea din închisoare, se săturase acum de ea — credinţă de babă, oarbă şi absurdă, pot s-o jur, eu care stăteam ziua întreagă lîngă inima lui Leandro şi sub ochii lui, îndrăgostiţi numai de bancnote. Adelina găsea acum că ar fi fost mai potrivit ca fiica ei s-o ia pe urmele surorii mai mari în loc să stea acolo şi să nu facă nimic toată ziua. Şi trezea pizma şi lăcomia în Viriato :

— Noi o să rămînem fără adăpost, fără îndoială, şi el pentru ce vrea să aibă banii, poţi să-mi spui ?

Leandro, asorbit de proiectul său şi de munca legată de acesta, nu bănuia nimic. Nici ura nevestei, care creştea, nici invidia lui Viriato care, cu gîndul la banii tatălui şi la felul cum o să i-i ia, nu mai muncea deloc.

Totul s-a petrecut noaptea şi pe întuneric, fără să fie măcar timp să se aprindă vreun muc de lumînare, şi n-am putut să-mi dau seama cum s-au petrecut de fapt lucrurile. Bănuiesc că Viriato a şters-o repede din baracă şi a intrat pe furiş în hrubă, repezindu-se drept la haina tatălui. I-am simţit mîna pipăind portofelul în care Leandro mă păstra cu atîta dragoste. În surtucul atîrnat într-un cui, acolo

dormeam eu toată noaptea, pentru că hoţul nu intră niciodată în casa săracului. Totuşi a intrat. Trindade, care-şi aşezase aşternutul pe jos, s-a trezit brusc. Apoi Leandro, deşteptat de strigătul fetei, a sărit să apuce mîna ticălosului, al cărui chip se desluşea în lumina slabă ce venea de afară. Viriato, care ne luase deja, pe mine şi portofelul, în mîna-i grijulie, a avut unicul reflex pe măsura laşităţii şi a fricii lui de derbedeu ; a înfipt cuţitul în pîntecele tatălui. Apoi a şters-o repede, dar, în graba lui, ne-a lăsat să cădem pe pămîntul argilos pe care sîngele lui Leandro începea să-l îmbibe.

— Vai, mi-au omorît bărbatul ! striga Adelina.

Trindade avu un atac de nervi, copiii începură să scîncească, şi la strigătele lor dădură fuga vecinii din cartierul de bîrloguri şi de scînduri, unde chiar în seara precedentă domnii agenţi fiscali stabiliseră ordinea perfectă a numerelor negre şi misterioase.

O vecină, din întîmplare ţigancă, ne-a ridicat de jos. Mai cinstită decît Viriato, ne-a dat Adelinei, descîntîndu-ne îndelung. Şi Adelina a putut să se încredinţeze că omul ei nu avea altă avere decît o hîrtie de cinci sute de escudos, una singură, foarte grijuliu păstrată, foarte bine îndoită, lîngă fotografia fiicei prostituate. Nici un ban în plus. Nici nu mi-am dat osteneala să aflu dacă l-au dus pe Leandro direct la Morgă sau l-au dus mai întîi la spital.

După cum era şi firesc, acest incident m-a zguduit. Spun incident ca să nu dramatizez lucrurile. Oamenii au un termen anume pentru a defini acest fel de crime : paricid sau, dată fiind nesiguranţa mea în privinţa destinului ulterior al lui Leandro, tentativă de paricid. Sătulă însă de cazuri triste,

prefer să minimalizez întîmplarea, al cărei răsunet n-a fost cine ştie ce mare. Automobile au continuat să alerge, rapide, peste viaduct, şi, în afară de ţigănime şi de lumea umilă de pe Bulevardul Ceuta nimeni, în oraşul îmbuibat, nu s-a sinchisit de Leandro şi de agresiunea mişelească a cărei victimă a fost. Desigur, în închisoare, domnul Aníbal Freitas Machado a simţit prejudiciul pe care dispariţia, provizorie sau definitivă, a emeritului falsificator o pricinuise bine ticluitului său plan de creştere a circulaţiei fiduciare. Dar, din nefericire, eu eram departe de acest cavaler atît de distins şi n-am putut fi martoră a fireştii sale nemulţumiri.

Mi-a părut sincer rău de Leandro. Era un tip simpatic, duşman al violenţei, conştiincios în meseria lui, aşa cum am avut prilejul să constat ; şi am cunoscut de-a lungul vieţii mele mulţi oameni onorabili, cu o indiscutabilă reputaţie, ale căror sentimente intime nu le-aş fi schimbat pentru acelea ale paşnicului falsificator. Ideea, pe care am găsit-o generalizată, de a cataloga oamenii după criteriul codului penal, aşezînd în casta privilegiată şi aparte pe cei care nu l-au călcat niciodată, mi s-a părut totdeauna convenţională şi deformată. În această povestire autobiografică n-am menţionat, şi nici n-aş putea s-o fac, toate fiinţele care m-au avut în posesia lor — s-ar ridica la mii şi mii — ci numai pe acelea care m-au păstrat mai mult timp sau ale căror întîmplări, mai triste, le-am trăit cu toată intensitatea. Am cunoscut totuşi bogătaşi mult mai zgîrciţi cu banii lor decît Leandro cu banii altora. Şi atît de închişi în egoismul lor pe cît de deschis era Leandro spre visuri generoase, deşi greu de realizat.

VIII

MI S-A SPULBERAT DORINŢA de a vedea faţa surorilor apocrife pentru a căror fabricare serveam de model. Fără Leandro, fără mine, vor rămîne la jumătatea gestaţiei, ascunse în pivniţa din strada Maria Pia, şi nu vor ajunge niciodată să aibă soarta minunată a unei bancnote autentice, sau un simulacru măcar al variatului meu destin.

Acest destin m-a dus, timp îndelungat, după o mie şi unul de drumuri între Lisabona şi provincie, chiar într-o raită la Sevilla, cu *Feira*[1], tauri şi întîmplări ce mi-ar lua prea mult timp ca să le povestesc ; apoi capriciosul meu destin m-a aruncat în mîinile unui ofiţer din armată, cu grad de maior ; se numea Florival. Florival Antunes ducea din tinereţe existenţa tihnită a unui războinic împiedecat de soartă să lupte. Pacea, care acoperise timp de patruzeci de ani cu mantia sa caldă şi moale pămîntul portughez, avusese, pentru Florival Antunes, valoarea unei preţioase şi gratuite asigurări pe viaţă. După războiul din '14 — el era copil atunci — conflictul se întinsese, în salturi sîngeroase, în zonele cele mai opuse ale lumii. Se localizase în vecina Spanie (am aflat toate aceste din spusele surorilor mele mai vîrstnice şi mai cu experienţă), unde i se aduseseră tributuri de cruzime care ar lăsa cu totul în umbră gestul filial al lui Viriato de a-şi spinteca tatăl. Sărise din Peninsulă pe şesurile poloneze şi de acolo se răspîndise pe glob, pe pămînt, pe ape, în plin cer, ca şi cum oamenii, întorşi la originile lor canibale, nu acceptau altă soartă decît aceea de a se sfîşia între ei. Tocmai în timpul acesta am venit eu pe lume şi din acea epocă de conflict universal datează experienţa mea de neuitat de la Ravensbruck. Madame Koehler, pe care am însoţit-o pînă în pragul crematoriului, n-a fost totuşi ultima victimă a acestui exemplar masacru. Păstrată printre prăzile capturate de la învinşi, purtată apoi de colo, colo prin Londre monumentale şi prin Lisabone rîpoase, niciodată ignoranţa comodă nu m-a ferit de cunoaşterea faptului că războaiele nu se sfîrşiseră şi că în Indochina, în Coreea, în Algeria, în Tibet, în lumea întreagă, oamenii continuau să fie sclavii soartei pe care ştiinţa a ridicat-o pe culmile perfecţiunii, necunoscută de Viriato — posesor al unui simplu cuţit cu vîrf şi tăiş.

[1] Bîlci.

Am aflat — vai, trăncăneala bancnotelor, neobosite cînd e vorba de transmiterea veştilor şi de persiflarea oamenilor gravi care le mîngîie, a femeilor uşuratice care le risipesc, a celor ce-şi închipuie că, ajutate de ele corup, dar sînt corupţi ei venind în contact cu ele —, am aflat că o bombă nemaipomenită făcuse ca aceea care, în tinereţea mea, distrusese un oraş întreg, acolo în extremul insular şi oriental al lumii, să fie anacronică. Aceasta şi multe altele am aflat. Odată cu vîrsta, creştea şi scepticismul meu şi, de asemenea, în sinea mea, o oarecare amărăciune cînd ştiam pentru cît bine aş putea fi folosită — şi cînd vorbesc de mine mă gîndesc la noi toate — şi cînd vedeam la ce ne foloseau oamenii.

Războiul, războaiele au fost totdeauna fundalul existenţei mele. Dacă încercam să le uit, ziarele, pe care oamenii le citesc cu lăcomie, îmi repetau ulti-

mele şi sîngeroasele evenimente, cele mai recente şi eroice măceluri.

Florival Antunes totuşi, atît de ataşat de blînda moliciune a păcii lusitane, nu simţise niciodaă, am dedus acest lucru, prezenţa războaielor, realitatea acestora, iar mesagerii lor nu bătuseră nicicînd la poarta cazărmilor în care i se desfăşura, apatică şi tihnită, cariera militară.

S-a întîmplat că i-am căzut în mînă, odată cu solda lunii aprilie, în perioada pe care o pot considera decisivă în viaţa sa de ofiţer şi de maior. După ce trecuse prin toate garnizoanele din provincie, Florival zăcea în Ministerul Armatei, în fruntea Biroului al 7-lea al Direcţiei a V-a generale. Aici, darurile sale de birocrat îşi găsiseră împlinirea fără vreo sforţare deosebită şi cu evidentă plăcere. La orele 17,30 fix încuia hîrtiile în sertare, închidea corespondenţa, cobora scările turnului din timpul lui Pombal, care puncta vîrful patrulaterului trasat pe malul rîului Tejo, îşi continua drumul prin Arcada de la vest şi o lua pe strada Ouro, agale şi mulţumit. Mulţumit de viaţa aceea senină pe care nici o furtună n-o bîntuia şi nimic neprevăzut n-o surprindea. Mîngîierea unei exemplare cariere militare, parcursă într-o pace neîntreruptă, pînă la comoditatea Biroului al 7-lea al Direcţiunii a V-a generale. Plăcerea acelei plimbări pînă la masa de la Cafeneaua Naţională, la colţul străzii 1 Decembrie, unde toate problemele politice şi strategice îşi găseau comentariul pertinent şi soluţia eficace. Un drum pe care-l cunoşteam, căci îl făcusem de multe alte ori în tovărăşia posesorilor mei întîmplători, agenţi de Bursă, casieri de bancă, gospodine, funcţionari publici, atîta lume, atîta lume că nici un creier electronic n-ar putea-o ţine minte !

Treceam pe lîngă Banca engleză şi mă copleşea, da, mă copleşea amintirea primilor mei paşi, atît de vie, atît de reală, că mă durea aproape. Pe drumul acela nu cu maiorul Antunes mă duceam la cafenea. Mă conducea domnul Rodrigues, în susul străzii Ouro. Cînd ajungeam la Rossio, n-o luam la stînga pe 1 Decembrie. Mergeam ceva mai departe, pînă la Jardím do Regedor. Urcam scara la Eulalia. Şi, în prezenţa mea, el o invita pe Deolinda să se dezbrace, ca să-i sărute trupul slab şi cearcănele care-i brăzdau chipul trist.

De aceea, drumul acela zilnic de la Esplanada Palatului pînă la Cafeneaua Naţională avea pentru mine — acum cînd bătrîneţea începuse să mă apese — valoarea evocatoare a drumului lung şi întortocheat străbătut din seiful Băncii engleze pînă în buzunarul maiorului Antunes, în ani — atîţia ani ! cîţi oare ? — de iureş, uneori de lîncezeală, şi apoi iar de iureş. Biată bancnotă ce eram, biată bancnotă ce fusesem ! Cine-şi mai amintea de mine ! Şi de ce trebuia să strîng amintiri, dacă nu primeam nimic în schimb şi nu serveam decît pentru schimb ?

Maiorul Antunes nu ştia la ce cugetări mă duceau plimbările sale zilnice. El nu ieşise niciodată din ţară, iar eu umblasem prin Franţa şi prin Germania şi prin Londra, prin lume ! În cariera armelor el nu trăsese niciodată cu vreo armă, iar eu participasem la războaie şi suferisem bombardamente şi pătimisem în lagăre de concentrare şi fusesem luată ca pradă de război şi mă socotisem fericită că nu fusesem arsă la Ravensbruck sau judecată la Nürnberg ! Din viaţă, el cunoştea cotidianul monoton, munca minimă, discuţia îndelungată la masa cafenelelor. Iar eu cunoşteam închisorile şi spitalele şi sălile de

joc, ambasadele şi bordeiele săracilor — o fi supravieţuit Leandro loviturii laşe a fiului său ? —, agenţiile de pompe funebre, marile magazine, băncile puternice, casele atîtor Eulalii. Ce-mi mai rămînea de descoperit ? Şi oboseala anilor mă cuprindea cu dubla mea faţă de hîrtie uzată de nesfîrşita rosătură a atîtor degete — şi deja drumul scurt de la turnul de pe ţărmul lui Tejo pînă la Cafeneaua Naţională mi se părea lung şi obositor.

N-am stat mult în buzunarul maiorului Antunes. Dar, de fapt, au fost nişte zile decisive. Decisive pentru cariera sa, pentru supravieţuirea căminului său, pentru supravieţuirea fiinţei sale morale însăşi. Pentru că el nu suferise niciodată vreo zguduire, din acelea care pun la încercare tăria caracterelor. Şi soarta a vrut ca, la cincizeci şi şase de ani, cînd viaţa conjugală părea să intre pe o pantă lină, cînd fiul — mai avea puţin pînă la terminarea studiilor de medicină — îi aducea numai bucurii, cînd căminul îi oferea numai atracţii, soarta a vrut ca în această perioadă tihnită să se rupă echilibrul şi ca noile împrejurări să ceară de la el anumite hotărîri ce au meritat, de altfel, aprobarea mea mută. Şi am ajuns să-l stimez mai mult decît pînă atunci, cînd îl cunoşteam numai din trîndăveala birocratică şi din viaţa-i comodă.

Cum îi intrase nenorocirea în cămin, nenorocirea şi trădarea ? Soţia lui fusese totdeauna cinstită ; dacă aşteptase de la el, cînd era tînără, minuni — ceea ce nu cred — nu înseamnă că se adaptase mai puţin la traiul tihnit şi rutinar. El era un soţ şi un tată bun. Iar dona Elvira nu avea nici cel mai mic, nici cel mai neînsemnat motiv să se plîngă de soţul ei. Niciodată nu fusese prea pretenţioasă în ceea ce

priveşte dragostea trupească ; nu era însă nici frigidă. La acest capitol, interesele sale se aflau chiar bine apărate, în acel *quantum satis* [1] care nu îngăduie înflăcărări nelalocul lor şi nici gelozii dăunătoare... Pe de altă parte, spiritul său n-o făcea să caute derivative la cotidianul cenuşiu. Pe asemenea temelii matrimoniale îşi clădise Florival Antunes liniştea, în decursul anilor. Cînd am pătruns în casa lui, dona Elvira avea vreo cincizeci de ani. Din trecut n-am cunoscut decît ceea ce m-a făcut să ascult meditaţia mută a lui Florival, în acele zile de deznădejde. Despre prezent mi-am făcut o anumită idee cînd am văzut-o, conservată încă bine ca înfăţişare, fără să ia vreo măsură specială în materie de *toilette*, pentru a îndrepta urmele inevitabile ale vremii.

Mărturisesc că făcea mai multe parale, ca femeie, decît Florival, ca bărbat. Urît sau nu, el fusese însă bărbatul ei o viaţă întreagă şi nu acum, cînd trecea de jumătate de veac, îi descoperise ea chipul neplăcut. Şi de fapt aşa şi era. Sentimentele faţă de soţul său nu suferiseră nici o ştirbire şi nici cea mai mică schimbare. Numai că în ea se trezi un alt sentiment, care se împacă perfect cu primul, oricît de ciudat ar părea.

Fiul său, în al patrulea an de medicină, lucra cu un coleg, şi cu el îşi petrecea orele îndelungi de studiu, în studenţească frăţie. Medeiros avea, astfel, intrarea liberă în casa maiorului Antunes. Fie după-amiază, fie seara, fie uneori dimineaţa. Familia lui era din Ilha, iar el aproape că-şi făcuse din căminul modest al donei Elvira al doilea cămin al său. Prieten cu fiul, îşi puse ochii pe mamă. Şi n-a existat

[1] Atît cît e necesar, atît cît e nevoie. (Lat.)

scrupul sau mustrare de cuget care să-i împiedice pofta ticăloasă, fantezia de a poseda o femeie de două ori mai în vîrstă ca el, dar care era tot femeie.

Dîndu-i-se, aproape fără rezistenţă, într-o orbire care o scosese din minţi pentru moment, dona Elvira se simţi ca o mamă pentru copilul acela părăsit şi, în acelaşi timp, femeie întinerită şi măgulită. Curînd însă, ceea ce era de altfel de neînlăturat, Medeiros se sătură de mîngîierile care-l sufocau şi aproape-l compromiteau în ochii, legaţi încă, ai prietenului ; în scurt timp se sătură de carnea în care nu mai era proaspătă decît dorinţa. Încetă să mai vină pe acolo, aproape fără nici un pretext, şi ceea ce păstră dona Elvira din această aventură fu deznădejdea părăsirii şi remuşcarea, în realitate sinceră şi profundă. Începu să-l iubească pe Florival al ei mai mult decît pînă atunci. Pare poveste, dar acesta-i adevărul. Există suflete frumoase, care n-au fost făcute pentru făţărnicie şi trădare. Iar rătăcirea unui moment nu are nici o legătură cu sentimentele unei vieţi întregi.

Părea că tainica şi trecătoarea greşeală servise doar ca să întărească, la urma urmei, temeliile acelui cămin fericit — niciodată nu fusese dona Elvira atît de atentă cu soţul, atît de duioasă cu fiul, niciodată nu domnise o pace atît de caldă în acel al treilea etaj din strada Conceição da Glória — cînd concedierea, mai mult decît justificată a femeii de serviciu, grăbi denunţul şi drama. Dramă fără strigăte, fără gesturi, aproape fără vorbe, dar totuşi nu mai puţin crîncenă. Eu stăteam pe atunci în portofelul maiorului Antunes. N-am reuşit să-l cunosc pe Medeiros ; nu ştiu dacă era băiat frumos ; dar mare derbedeu a mai fost!

Iar Leocadia, care, din răzbunare, înainte de a pleca, concediată, se dusese să-i spună totul maiorului mi s-a părut şi ea o mizerabilă. O spurcăciune cum nu se mai poate.

Maiorul respinse acuzaţia calomnioasă cu toată fermitatea demnităţii militare. Nu i-a permis Leocadiei să-şi termine povestea. Şi ar fi dat crezare unei singure dezminţiri a soţiei, oricît de slab exprimată, numai să nu lase să se prăbuşească edificiul în care-şi adăpostise existenţa. Dona Elvira nu ştia însă să se prefacă şi era chinuită de remuşcări. Mărturisi totul : orbirea şi greşeala. Ele fuseseră trecătoare, şi nu demnitatea le pusese capăt, ci plecarea lui Medeiros. Nu s-a putut preface, ca să spună că hotărîrea pornise de la ea, că ruptura fusese provocată de ea. Mi-a fost tare milă de ea şi de umilinţa ei. Contemplîndu-i cărnurile căzute şi veştede, varicele ascunse, am înţeles de ce fugise Medeiros, fără să scuz totuşi fapta lui urîtă.

Dacă de ea mi-a fost milă, pe maior l-am admirat sincer. L-am admirat în seninătatea-i tristă, l-am respectat în tăcerile sale discrete. N-a rostit nici un cuvînt violent, nici o insultă. Doar o dată, cînd băiatul adusese vorba, în treacăt, despre colegul său, l-am auzit spunînd :

— Era un neruşinat !

Dar n-a mai atins niciodată, nici măcar cu un deget, trupul donei Elvira ; niciodată nu i-a mai adresat cuvîntul decît numai în caz de absolută nevoie, avînd pe de altă parte grija să nu dea nimic de bănuit fiului său. El îşi rumega gîndurile iar eu, lipită de pieptul lui, îi eram confidentă. În felul acesta i-am descoperit trecutul liniştit şi prezentul jalnic şi l-am însoţit în demersurile pentru a-şi croi

viitorul. A obţinut de la Ministerul Apărării şi de la cel al Teritoriilor de peste Mări un post în Guineea. Faţă de fiul său s-a prefăcut că e obligat să plece. Iar la masă, adresîndu-se — lucru rar — soţiei, spuse :

— Nu-l poţi părăsi pe Aníbal în timp ce-şi face studiile. Şi nici nu e o ţară pentru o femeie albă.

Ea îl privea cu ochii larg deschişi şi foarte blînzi. Şi nu pe Medeiros îl regreta — în definitiv, ea nu avea nimic dintr-o femeie pasionată şi exaltată, fusese atît de fericită cu acel *quantum satis* rezonabil ! — ci fericirea pierdută a căminului, tihna nopţilor cu mîna grea a maiorului întinsă şi inertă peste pieptul ei moale, propria sa dragoste, dăruită şi împărţită între tată şi fiu.

Nu era însă posibil dialogul acolo unde domnea mutismul aproape total al maiorului. Nici pretext pentru explicaţii, care n-ar fi reparat nimic şi n-ar fi adăugat nimic la ceea ce fusese atît de simplu şi atît de banal.

— Ţi-ai luat pasta de dinţi ?

— E în valiză.

Nu prea era altceva de spus. Un sfert de secol de viaţă în comun, în deplină înţelegere, lipsită de probleme, de ambiţii extravagante, de complexităţi psihologice sau de orice altă natură, se sfîrşea într-un gol unde pînă şi aerul pe care-l respirau părea să nu aibă nici un conţinut. Gol desăvîrşit. În el nu era nici măcar umbra lui Medeiros care s-o exalte pe femeie, sau să-l facă gelos pe bietul bărbat. Dacă n-aş fi cunoscut antecedentele, aş spune că Medeiros nici nu trecuse pe acolo, ca să dezonoreze o femeie cinstită şi să jignească un ofiţer demn de toată stima. (Sper că verbele, adjectivele, fără să fie exce-

sive, vor fi totuşi la înălţimea circumstanţelor. Am învăţat cu Mr. Smith să fiu sobră şi cu Miss Taylor să fiu exactă în expresiile mele ; un profit pentru care trebuie să salut influenţa britanică.) Era pur şi simplu o plecare în Guineea :

— Vreţi să-ţi ajut să-ţi faci bagajele ?

— Nu-i nevoie. Eu mă descurc mai bine cu lucrurile mele.

Eu mă descurc mai bine. O expresie perfectă, care sintetiza toată drama maiorului Antunes. Fiul l-a însoţit pe bordul vasului „Alferrarede". Maiorul a lăsat ceva bani acasă, pentru nevoile imediate, întrucît Ministerul avea să le achite în fiecare lună solda lui. N-am făcut parte dintre bancnotele rămase în strada Conceiçao da Glória. Aşa că n-am rămas în stăpînirea donei Elvira ; dar, după cît am observat-o pînă la plecare cu acest dar pe care mi l-a dat creatorul de a scruta sufletele şi de a citi în ele, ştiu cu siguranţă că ea n-a rămas să-l aştepte pe Medeiros să se întoarcă. N-a rămas să aştepte nimic, şi mie, cu firea mea neliniştită, lucrul acesta mi s-a părut îngrozitor.

Pe de altă parte, în faţa perspectivelor ce mi se ofereau şi a noilor drumuri pe care aveam să le descoperim, curiozitatea mea era mult mai mare decît aceea a maiorului Antunes.

Oceanul, pe care-l mai străbătusem pe bordul vaporului „Andes", în graţioasa pungă a lui Miss Rowse, mi se oferea din nou, în nemărginita lui imensitate. Mi se deschideau înainte continente necunoscute. Din nou aveam să plec, în voia soartei mele aventuroase. Dar nimic din ceea ce mă frămînta şi făcea să strălucească, aproape incandescentă, privirea pătrunzătoare a lui Damião de Goes, nimic, absolut

nimic nu atingea sufletul maiorului Antunes. El ducea, bine ascunsă în cutele sufletului şi în valiza sa de călătorie, mîhnirea profundă care-l făcuse să părăsească strada Conceição da Glória şi Cafeneaua Naţională. În rest, se ducea să-şi facă serviciul în Guineea şi nimic mai mult.

Pentru că nu sperase nimic, nu se bucura de nimic. Eu, pentru că sperasem mult, am avut parte de deziluzii şi dezamăgiri. Guineea, Africa, pădurile de nepătruns, aerul tropical, rîurile misterioase şi umflate, trupurile negre şi goale, o viaţă total deosebită de aceea pe care civilizaţia mi-o oferise şi pe care o cunoşteam numai din destăinuirile altor bancnote, speram să cuprind toată această lume nouă cu privirea pătrunzătoare a lui Damião de Goes. Dar pînă la urmă maiorul m-a lăsat, spre neputincioasa mea disperare, la jumătatea drumului, într-o insulă vulcanică şi pustie. Pentru ce m-a schimbat el acolo, la São Vicente de Cabo Verde, fără un motiv anume, fără neapărată nevoie, ci numai din capriciul de a se răzbuna în intimitatea unei mulatre — a unei mulatre de închiriat — pentru trădarea care-l ducea în Guineea ? Pentru că aceasta a fost prima dată, în douăzeci şi cinci de ani de căsnicie, cînd Florival Antunes s-a arătat lipsit de respect pentru mama fiului său.

Din penultima frază trebuie să elimin cuvîntul „capriciu". Căci, dacă a procedat astfel, date fiind cele ce se petrecuseră, n-a fost, de fapt, din simplu capriciu.

Maiorul şi-a continuat drumul pe „Alferrarede", iar eu am rămas pe insula plămădită din lavă, şi pustietate. Eram nemîngîiată la gîndul că fusesem —

cu înclinarea mea spre călătorii — cît pe ce să ajung pe pămînturile continentului african şi că nu-mi izbutise planul. Mă simţeam prizonieră pe micuţa insulă pe care cerul, dezolant de albastru, condamna la sete şi la secetă. Mulatra se gîndi să se ducă să mă schimbe la bancă fiindcă acolo, într-un ţinut sărac, bancnotele de calitatea mea nu aveau curs. Dar sfîrşi prin a mă da celui pe care-l iubea mai presus de orice, pentru a-şi cruţa osteneala.

Din mîinile mulatrei, foarte molîie şi sclifosită, înflăcărată doar în dragoste, am trecut — şi gesturile cu care eram dată, luată şi păstrată erau aproape de veneraţie — în mîinile Poetului, tînăr şi zvelt, visător. L-am întovărăşit săptămîni de-a rîndul, ajutîndu-l să-şi întreţină, cu valoarea pe care-o reprezentam, dorinţa de a evada departe de insula aceea înăbuşitoare în care-şi petrecuse toată viaţa.

Era o fiinţă delicată, tînărul Poet. Nu ştiu de ce, dar el îmi amintea — în mai mare, deja bărbat în toată firea — de Pedrinho, fiul lui Isolino de la Agenţia de pompe funebre, de băiatul acela pe care, cu ani în urmă, îl zdrobise un camion şi a cărui amintire dureroasă uzura banului — uzura vieţii mele — nu reuşise s-o stingă în mine.

Mulatra se pierdea de dragoste pentru el. Nu era singura, de altfel, căci multe tinere din Insulă ar fi dat totul pentru dînsul.

Poetul era copist la Finanţe. Era o poziţie stabilă, cu o amplă carieră de funcţionar deschisă înaintea lui, cu garanţia unei vieţi dedicată cifrelor şi consacrată rutinei. Adrese de bătut la maşină — Vă rog să binevoiţi... — numere, rubrici de bilanţ preventiv — nu sînt schimbări, s-au terminat formularele... — iar versurile îi jucau în minte şi se suprapuneau

peste cifre, şi marea îl cuprindea în inelul ei de oţel, tăios şi rece, în insula mică, în care îi moţăia viaţa.

Nu-i displăcea mulatra, şi nici celelalte mulatre. Dar visa la femeile albe din Europa şi la Lisabona, de unde venise „Alferrarede", spre care plecau vapoarele, fără să-l ia vreodată la bordul lor, dar absolut niciodată !

Cînd vasele ancorau în port, ori de cîte ori munca îi permitea se apropia de ele, cu o barcă mică, şi se urca la bord. Şi epuiza, în cîteva ore, stînd de vorbă cu cei ce veneau de departe ori cu cei ce plecau şi mai departe, toată porţia de dor de ducă pe o săptămînă, pe o lună. Cînd se întorcea însă pe uscat, Insula îi părea tot mai mică, tot mai prăpădită, tot mai aridă. Mulatra îl legăna cu cîntecele ei triste, cu inflexiunile ei duioase şi plăcute. Dar nu-i potolea setea pe care apa mării din jur nu făcea decît s-o sporească.

Mi-ar fi plăcut să-l ajut, cu valoarea mea deloc neglijabilă, să scape din ceea ce era pentru el liniştita dar cumplita închisoare insulară. Şi sînt sigură că în acel scop m-a păstrat el atîta vreme. Timp suficient pentru a-i cunoaşte în întregime poemele inedite care într-o zi, în arzătoarea sa speranţă, departe, tare departe de Insulă, vor face gloria sa. Timp berechet pentru a mă ataşa de el şi de visul necuprins care-i lumina existenţa de copist la Finanţe. Dar care timp a avut şi el un sfîrşit. În felul cum îmi purta de grijă, mie şi altor bancnote ce nu aveau circulaţie pe Insulă, exista un respect nemărturisit pentru experienţa pe care noi, şi nu el, o aveam. Condamnată însă la tăcere, nu i-am putut transmite nimic din această experienţă şi nici nu-mi era dat

să-i vorbesc despre oraşele îndepărtate prin care mă purtase existenţa mea agitată.

Cînd „Alferrarede", cu care venisem pe Insulă, trecea prin port şi Poetul mă ducea pe vas, încercam dorinţa să-i întreb pe membrii echipajului despre maiorul Antunes — ce-o fi făcînd în Guineea ? — şi chiar de dona Elvira, pe care ei n-o cunoşteau. Dar Poetul mă ţinea legată de el şi nu puteam să particip acum decît la închipuirile lui. Iar această participare începea să mă îndurereze. Căci, dacă lui îi era dor de locuri pe care nu le cunoştea, de mări pe care nu le străbătuse şi de ţări pe care le cutreierase doar în vis, eu suferam cu adevărat pentru oraşele, mările şi ţările care-mi aparţinuseră înainte ca maiorul Antunes să mă fi părăsit acolo, drept plată a unui act mult mai scîrbos decît acela care-o aruncase pe dona Elvira în braţele lui Medeiros.

Tocmai atunci cînd începuse să mă apese monotonia vieţii de pe Insulă a debarcat la São Vicente perechea Mortlock. Mr Mortlock venea, din porunca unei puternice societăţi petroliere, cu gîndul de a înzestra vechiul golfuleţ carbonifer cu instalaţii moderne de aprovizionare a navelor cu carburanţi. Lucrările în port se desfăşurau în ritm accelerat, şi se ridicau cheiuri bune de acostat şi dane de adăpost pentru vasele care pînă atunci ancorau numai la distanţă şi descărcau în largul mării, cu ajutorul şalupelor, mărfurile şi călătorii. Companiile petroliere dădeau fuga să sondeze noile perspective din portul renovat. Şi Mr. Mortlock nu avea decît misiunea de-a duce la bun sfîrşit acest studiu şi de-a pune bazele unei eventuale afaceri.

Necunoscînd deloc limba portugheză, el găsi în Poet cel mai bun punct de sprijin local. Serviabil,

îndatoritor, harnic, el îi servea de interpret, de mesager și de factotum, dînd dovadă de o rîvnă ce trebuia să se deosebească radical de fabricarea dulceagă a poeziei. Soția, care l-a însoțit pe englez în expediția de la Cabo Verde, se obișnui curînd să dispună de Poet în orice clipă — asistent fidel pentru orele de plictiseală, multe la număr, și instrument docil pentru toate capriciile, nu puține la număr.

Era o femeie cu tenul alb, ușor bronzat de șederile ei în ținuturile cu climă tropicală, puțin încrețit, nu de trecerea anilor, ci de abuzul de alcooluri și de tutun, preferințe ce-o absorbeau, dar era încă un chip frumos, în stare să sucească mințile oricui, cu atît mai mult capul unui Poet care tînjea după amoruri inaccesibile. Și am asistat la acea dăruire totală, cu trup și suflet, unei femei care se slujea de aceste ofrande doar ca să-și treacă timpul. Atît cît am fost de față, Poetul nu s-a bucurat niciodată de alte favoruri de cît de acelea care puteau fi acordate cu generozitate de față cu toată lumea. El le-a plătit însă, în schimb, cu o robie totală iar eu, păstrată în portofelul său, laolaltă cu buletinul de identitate și cu citate din poeziile sale și ale altor autori, am fost martoră la toată drama, de la prima întîlnire, pînă la deznodămîntul pe care eram foarte departe de a-l prevedea.

Mr. Mortlock îi făgăduise Poetului marea cu sarea și îl plătea pentru toate cu mici bacșișuri. Era un englez pe care-l apăsa declinul imperiului al cărui apogeu îl cunoscuse. Îl consola totuși în afară de whisky-ul pe care-l consuma fără măsură, creșterea noilor imperii petroliere, care-și împărțeau lumea, și mai ales creșterea unuia al cărui agent era

— și era tot atît de implacabil pe cît fusese poate și ca agent al Majestății Sale Britanice.

El și vedea marile tancuri petroliere circulare, completînd, pe țărmul golfului, peisajul golaș al stîncii vulcanice. Vedea deja marea societate instalată acolo, așa cum se întindea în lumea întreagă, mai puternică decît vechile imperii.

Plătit de către Mr. Mortlock, Poetul părăsi biroul de la Finanțe în care se ofilea, și trecu, pentru a i se dedica cu totul, în serviciul organizației al cărei element de bază se și considera. În serviciul organizației și al soției lui Mr. Mortlock.

Bárbara accepta vasalitatea Poetului, nu ca pe aceea a unui cîine de rasă, care cere să-l alinți tot timpul, ci ca pe aceea a unui dulău pe care acum îl bați, acum îl mîngîi. Atrasă în acest joc, am participat aproape la permanenta și zadarnica înflăcărare sufletească și trupească în care se sfîrșea posesorul meu, lîngă englezoaică. Și nu presimțeam nimic bun.

Mr. Mortlock nu punea nici o piedică intimității dintre nevastă și secretar. După cît mi-a fost dat să observ, o înlesnea chiar, din cauza comodității ce rezulta de aici pentru propria-i viață, ale cărei răgazuri îi plăcea să le umple cu conversațiile compatrioților și cultul whisky-ului.

Poetul intră, ceea ce era inevitabil, într-o fază de intensă producție lirică și, înainte de a le trece pe curat, păstra lîngă mine poeziile inspirate de Bárbara și a căror primă confidentă eram eu. În lipsa unor adevărate cunoștințe literare nu-mi permiteam — din cauza, după cum constatam pe atunci, ca și acum, din cauza confuziei profunde în ceea ce privește valoarea, metodele și modelele poetice —

nu-mi permiteam să apreciez meritul real al creaţiilor Poetului. Le făcea totuşi frumoase, cu urma lor de melancolie şi cu ecouri stridente de dragoste carnală. Şi era tocmai de ajuns ca să mă simt măgulită de convieţuirea intimă cu un artist de o atare sensibilitate.

Disperarea mea era că vedeam cum abundenta producţie lirică nu-l apropia pe autorul ei de scopul pe care-l urmărea : posesiunea femeii iubite. Poetul n-o mai vizita acum pe mulatra ce-i dăduse cei cinci sute de escudos pe care-i reprezentam eu, cu colaborarea fidelă a lui Damião de Goes. Voia să se păstreze cast pînă în ziua cînd Bárbara avea să i se dea.

S-a gîndit ea oare vreodată să facă acest lucru ? Sînt sigură că nu. Whisky-ul, curat şi cu gheaţă, coktail-urile tari, tutunul, curtea umilă, serviciile amoroase, cu siguranţă rare acum, ale lui Mr. Mortlock, erau de ajuns pentru a ţine adormită carnea blondă a acelei fiinţe reci. Şi poetul îşi răni sensibilitatea izbindu-se de blocul de zăpadă britanică, pe care căldura tropicală nu a putut-o topi.

Aş fi vrut să-l previn despre zădărnicia luptei în care se mistuia. Dar, chiar dacă aceasta mi-ar fi fost în putere, el tot nu mi-ar fi dat ascultare. În serviciul lui Mr. Mortlock şi al Societăţii Petroliere, în supunerea faţă de cruda englezoaică, îşi irosea aproape tot timpul. Iar puţinele ceasuri care-i mai rămîneau, furate somnului, le consacra poeziei. Nici nu ştiu pentru ce mă mai păstra !

Cam pe atunci, companiile petroliere ce stăpînesc lumea pînă-n cele mai îndepărtate colţuri ale ei hotărîseră, în una din multele rezoluţii prin care-şi împart globul între ele, că São Vicente de Cabo

Verde nu s-ar cuveni companiei căreia soţul Bárbarei îi fusese sentinelă înaintată, ci alteia care avea să-i ofere compensaţii în altă parte, în imensitatea Pacificului. Şi într-acolo trebuiau să se îndrepte, nemai fiind interesaţi de insula vulcanică, Mr. Mortlock şi imposibila lui soţie.

Am ascultat convorbirea dintre specialistul în combustibile şi secretar, angajat în insulă şi părăsit în insulă. Ca să-i înţeleg, mi-a fost de folos cunoaşterea limbii cu care Poetul se obişnuise încă de copil, în serviciul englezilor de la cablul submarin.

— Întoarce-te la Finanţe, îl sfătuia Mr. Mortlock.

— Dar cum, dacă mi-am dat demisia ?

— Or să te primească. Dumneata eşti un tînăr foarte muncitor.

Simţii cum se prăbuşea lumea întreagă în corpul firav al Poetului. Era ca şi cum s-ar fi surpat cu zgomot mare puţuri de petrol şi-ar fi plesnit tancuri argintii de gazolină. Marile vase petroliere care cutreierau mările se scufundau iremediabil, nu ştiu dacă în apele adînci ale golfului sau în pupilele tulburi ale ochilor săi. Iar Bárbara era tîrîtă în aceste teribile naufragii, dispărea în prăbuşirea acelei lumi care fusese pentru el speranţă şi vis nemărginit şi care, într-un moment excepţional al vieţii, îl smulsese din monotonia biroului de la Finanţe şi din închisoarea veşnică a exilului insular.

Totul : cariera visată, lumea promisă în luptele pentru petrol, femeia iubită cu o supunere oarbă de sclav, totul îi fugea din mîini, pe măsură ce Mr. Mortlock îi comunica prudentele hotărîri ale administraţiei firmei.

— Am apreciat mult colaborarea dumitale. Voi cere consulului meu să te recomande din nou autori-

tăţilor portugheze. Totul se va aranja. Şi-ţi las salariul pe trei luni. Aici n-ai unde să-ţi risipeşti banii.

Poetul n-a mai făcut nici o obiecţie, şi Mr. Mortlock n-a găsit decît motive ca să laude înţelepciunea colaboratorului său.

Mr. şi Mrs. Mortlock au luat în port — îmi amintesc că era în ziua de zece mai — un pachebot portughez care, întorcîndu-se din Brazilia, făcuse escală la São Vicente, şi care-i duse în cîteva zile în Europa, cu rapiditatea şi comoditatea pe care ei desigur au apreciat-o. Căci experienţa de pe bordul vasului „Andes" îmi arătase că pe toate pacheboturile se află whisky şi gheaţă şi ţigări bune englezeşti. Şi există totdeauna la îndemînă vreun poet de care te foloseşti şi apoi îl arunci.

Am rămas, ezitînd între linişte şi îngrijorare, în portofelul Poetului, la Cabo Verde. Aş fi dorit să-l sfătuiesc să se ducă la mulatră deoarece aceasta îl iubea, da, îl iubea cu adevărat şi-l dorea cu toată puterea trupului ei frumos de bronz. El însă nu o vizită. Îşi petrecu ceasuri întregi ca să-şi treacă versurile pe curat. Cînd termină de scris, desenă pe prima pagină a caietului, cu litere perfect rotunde : „Bárbara Mortlock". Privi foaia, ezită, şterse şi scrise din nou : „Pentru Bárbara".

Deschide apoi o cutie care era în dulapul tatălui său, care lucrase şi el la Finanţe, luă de pe fundul ei, unde zăcea de mult timp sub nişte cutii de carton şi un costum de carnaval pe care îl avusese cînd era mic — scoase de acolo un revolver vechi, de care tatăl său nu se folosise niciodată, nici pentru tras la ţintă cu gloanţe oarbe, îl şterse de rugina anilor, îl încărcă cu gloanţele adevărate pe care toată

viaţa le păstrase într-un colţ al cutiei, fixă ţeava sub maxilarul inferior...

Ar trebui acum să povestesc, să fac examenul amănunţit al simţămintelor care m-au încercat în tot timpul acestei grijulii pregătiri de sinucidere. Mîhnirea nu-mi era egalată decît de propria-mi neputinţă. Îmi aminteam de Pedrinho a cărui moarte, sub roţile camionului, nu putuse fi evitată. Dar, în cazul lui Pedrinho, eu am aflat de cele întîmplate numai după ce totul se terminase.

Aici lucrurile stăteau altfel. Ghiceam că Poetul mergea către moarte, că o căuta cu o absurdă şi romantică voluptate.

„Pentru Bárbara Mortlock !" Ca şi cum ea, beţiva (nu, trebuie să spunem adevărul : bea ca un soldăţoi, dar n-am văzut-o niciodată căzînd în nesimţire ; avea răsuflarea împuţită de alcool şi de tutun, dar era hieratică precum o zeiţă rece) — ca şi cum ea (am retras termenul peiorativ). ar fi avut dreptul la o asemenea dedicaţie, la poemele exaltate, la sacrificiul său definitiv !

O văzuse îmbarcîndu-se, încărcată de geamantane, într-un *tailleur* deschis, fericită că părăseşte stîncăria aceea.

— Adio, dragul meu, ai fost un juvaer. Ce m-aş fi făcut, pe pămîntul acesta insipid, fără dumneata ?

Sînt aproape sigură că ea n-a ajuns să afle că poetul s-a sinucis. Pentru ea ? Numai pentru ea ? Nu cred. Ar fi exclamat :

— *Nonsense !* [1]

Iar eu, care l-am însoţit în ultimele luni ale vieţii şi care nu l-am părăsit decît atunci cînd mama şi

[1] Ce prostie ! (Engl.)

mătuşile lui i-au scos hainele de toate zilele ca să-l îmbrace cu costumul albastru de ceremonie, eu, care i-am cunoscut versurile, şi-am fost lîngă el pe cînd îl mistuia pasiunea şi visul lui fierbinte, eu cred că n-a murit numai din dragoste. A murit şi pentru că se simţea prizonier, pentru că lumea l-a respins, în vreme ce moartea i-a dăruit posibilitatea să fugă, să fugă din închisoare.

Cîtva timp am rămas între lucrurile sinucigaşului. Biete lucruri : hainele, lenjeria, două valize frumoase, cumpărate desigur în vederea unor călătorii niciodată înfăptuite, cîteva obiecte de artă, foarte modeste — adevărată marfă de bazar —, două, trei bancnote curente sau care au circulaţie în metropolă, un cont, aproape epuizat, la filiala Băncii (sold ; şaptezeci şi opt de escudos) şi versurile, celebrele versuri, în caietul de aritmetică transformat în lacră de poezie.

— Cu asta îşi pierdea el timpul ! comentă mama, pentru care poezia fusese otrava ce-i ucisese fiul.

— Dă-mi-le, că le păstrez eu, se rugă mătuşa Esperança, singura din familie care credea în geniul poetic al nefericitului tînăr.

Se vede deci că nimeni nu s-a gîndit că versurile ar fi fost demne de-a vedea lumina tiparului. După părerea mea, lipsa de înţelegere a familiei s-a împotrivit ca Poetul, chiar şi postum, să treacă în nemurire. Opera sa a rămas depozitată într-un cufăr, acasă la mătuşa Esperança. În ceea ce mă priveşte, eu n-am putut face nimic ca să-i croiesc o altă soartă. Aş fi acceptat cu bucurie să fiu dată ca plată tipografilor, pentru ca aceştia să tipărească moştenirea lui literară, pe care ştiam cît e de valoroasă.

Dar pasivitatea hîrtiei mele continua să mă apese, ca o osîndă de neînlăturat.

Şi după ocoluri nebuneşti, după nebuneşti raite prin micul oraş colonial — ar fi plictisitor şi inutil să le povestesc — am nimerit în tezaurul Băncii Naţionale de peste Mări, care m-a reţinut pentru că nu puteam circula acolo în mod legal, şi m-a reexpediat în metropolă, acolo unde aveam tot dreptul să circul.

IX

DUPĂ REÎNTOARCEREA LA LISABONA, mă simţeam avantajată de experienţa mea de peste mări. Socoteam că nu-mi va mai rămîne mult timp de trăit — eram uzată, unele din titlurile tipărite pe suprafaţa mea se desluşeau deja cu greutate, era evident că multe surori din aceeaşi emisiune încetaseră acum să mai circule — presimţeam că zilele mi-erau numărate şi-mi părea rău că şirul călătoriilor pe care hotărîrea eroică a maiorului Antunes, la plecarea în Guineea, mi-l făgăduise fusese atît de scurt.

Am început — cred că era semn de bătrîneţe — să nu mă mai interesez de posesorii mei. Poate că mă săturasem să mă solidarizez, în mod emotiv şi naiv, cu cauzele pierdute, ceea ce nu-i treaba unei bancnote şi nu e pe placul nici unuia din cei ce se folosesc de ea. Amintirea dureroasă a Poetului mă făcea incompatibilă cu realitatea brutală în care începusem să mă bălăcesc din nou. De ce păstram amintirea atîtor nenorociri ?

Presupun că nici un alt caz şi nici o altă figură nu mi-ar fi atras atenţia — atît eram de obosită — şi aş fi alunecat într-o indiferenţă somnolentă pînă la sfîrşitul vieţii, dacă soarta nu mi-ar fi rezervat încă două, trei zguduiri puternice, care nu mi-au îngăduit să-mi păstrez indiferenţa comodă, proprie de altfel condiţiei bancnotelor şi de care, mai mult ca sigur, m-am îndepărtat numai printr-o aberaţie încă de pe cînd eram foarte tînără.

Prima zguduire a fost cauzată de vizita matinală la o Casă de amanet. Matinală pentru că Lucinda, după ce bărbatul plecase la lucru şi copiii ieşiseră în stradă, s-a înfăşurat în şal şi a dat fuga la Casa de amanet, cu scopul zelos de a răscumpăra cordonul, ceasul şi medaliile băieţilor. Mă ducea cu ea în poşeta-i ponosită.

Cum se întîmplase că nu intrasem niciodată pînă atunci într-o Casă de amanet? Probabil datorită unei soarte capricioase! Fapt este că, prin mîinile Lucindei, am intrat într-o lume cu totul nouă pentru mine.

Ea nu şi-a putut lua nici cordonul, nici ceasul, pentru că ultimul termen de răscumpărare trecuse şi ambele fuseseră vîndute la licitaţie, cu cîteva zile mai înainte. Supărarea ei se izbi de zidul de indiferenţă a cămătarului.

Rămăseseră la dispoziţia sa numai medaliile copiilor. Restitui banii pe care-i primise, plăti dobînzile întîrziate şi nu mai ştiu cîte taxe care, în necunoştinţă de astfel de socoteli, nu prea ştiu ce însemnau ; primi în schimb medaliile, a căror modestă valoare mi se păru disproporţionată cu comisioanele pe care a trebuit să le plătească.

N-am regretat-o pe Lucinda, şi nici sertarul în care mă ţinea, economisită pentru răscumpărarea ratată a cordonului şi a ceasului. Nu erau însă de ajuns cinci sute de escudos pentru această operaţie şi, aşteptînd să mi se alăture încă cel puţin o colegă, Lucinda lăsă să treacă şi ultimul termen, iar acum văicărelile nu-i mai erau de nici un folos. Cămătarul nu avea timp de pierdut şi n-o lăsă să-şi smulgă părul după pofta inimii. Nu voia scandal, şi eu i-am dat toată dreptatea. Lucinda nu mi-a plăcut niciodată. Ar fi putut să-mi fie milă de ea, dar nici acest sentiment nu mi l-a deşteptat. Muncea ziua întreagă, ca o sclavă, pentru soţ şi pentru copii. Bărbatul o bătea, o trata mai rău ca pe-o cîrpă ; dar pasivitatea aceea de vită de povară mă irita şi mai mult decît grosolănia şi brutalitatea hamalului. Pentru că el era hamal de meserie şi, din convieţuirea cu el, am aflat că, în fond, gîndirea nu este legată de existenţa animalului aşa-zis raţional. Efortul fizic o substituie pe de-a-ntregul, cel puţin în anumite profesii şi la anumiţi indivizi.

Soţul Lucindei căra lăzi pe Cheiul Turnătoriei, alteori în docul Alcântara. Mînca, bea, făcea nevestei copii şi, cu cel mai mic pretext, sau fără nici un pretext, o bătea cu o mînă grea şi oarbă, fără să se cunoască motivul grosolanei sale fapte. Nici el n-ar fi ştiut să explice ce-l împingea la aceasta, pentru că lumina unei judecăţi nu trecea nicicînd prin capul lui tare.

N-am văzut-o niciodată reacţionînd împotriva soartei sale de roabă. Şi, atît de obişnuită să observ, stînd ascunsă, fenomenul amoros — deşi n-am făcut paradă aici de ştiinţa acumulată în această materie, nici n-am mărturisit ciudăţeniile care mă contrariau

şi nici satisfacţiile — niciodată n-am simţit-o vibrînd, sub greutatea brută a hamalului, în actul de posesiune aproape zilnic şi maşinal. I se supunea, cum se supunea ciomăgelilor şi muncii. Dacă el nu avea nici o fărîmă de judecată, ea pierduse — pentru că o avusese desigur, înaintea copiilor şi a mizeriei şi a bătăilor — orice scînteie de umanitate. Era o cîrpă, un lucru oarecare, fără durere şi fără bucurii, fără dragoste, fără supărări sau aspiraţii, neutră în meschinăria ei, atît de dureros de neutră, încît nu trezea nici un interes şi nici un fel de compătimire. El, da, era o brută, o brută ca forţă şi instincte, triviale dar vii. Fiindcă o dispreţuiam atîta pe Lucinda, aproape că mă bucuram de bătăile cu care bărbatul o miluia aproape zi de zi, alternîndu-le cu împerecherea. Cum eram însă o bancnotă bine educată şi bună la inimă — nu mă înduioşasem eu de madame Koehler (Doamne, cît amar de ani trecuseră de atunci !) şi de biata Miss Taylor, şi de Pedrinho, şi chiar şi de Leandro, deşi acesta era un om cu cazier şi, mai recent încă, de Poet ? nu făcusem dovada deplină a sentimentelor mele ? — ca bancnotă, deci, cu bune purtări şi învăţată cu societatea cea mai aleasă, aveam remuşcări pentru acel fel de bucurie nelalocul ei, pe care mi-o pricinuia cruzimea şi ticăloşia hamalului şi prosteasca supunere a Lucindei.

De aceea, cînd mă scuti de societatea ei, m-am simţit restituită singurei existenţe demne de o bancnotă atît de umblată, atît de cultivată cum eram eu pe cînd mă apropiam de sfîrşitul drumului. Tînguirea pentru cordonul şi pentru ceasul pierdut o ridicaseră puţin în ochii mei : mai era, la urma urmei, capabilă de o afecţiune, de o năzuinţă. Dar am

găsit că foarte bine a făcut cămătarul că a pus-o pe fugă. Bărbatul n-avea decît s-o ciomăgească mereu ; şi s-o posede fără să-i pese de răceala totală a trupului obosit şi bătut. Dar să mă scutească şi unul şi altul de acest spectacol murdar. Fără să mai vorbesc cît de neîngrijiţi şi de murdari erau copii, care se tăvăleau toată ziua în nămolul din Casal Ventoso [1].

Eliberarea aceasta mi-a prilejuit întîlnirea cu un personaj care era, sub toate aspectele, opusul hamalului. Lucindei i-am datorat această favoare. Am preţuit mult — pe planul observării fiinţelor omeneşti căreia mă dedicam cu pasiune —, am preţuit mult cunoştinţa mea cu cămătarul. Căci numai prin el mi se deschiseseră porţile unei lumi de dobînzi, de calcul, de mizerie, de nevoi, de pierderi ce aduceau cu ele ruina şi de cîştiguri lacome, a cărei existenţă o ignorasem pînă atunci. A fost pasionantă această experienţă tîrzie în sertarul Casei de amanet. Dar nu numai de asta am avut să mă felicit. Ci şi de intimitatea cu această fiinţă complicată, bogată în bunuri dar şi în nuanţe psihologice, un produs bine fasonat al civilizaţiei, care era stăpînul reputatei întreprinderi de credit.

Domnul Ildefonso era un cetăţean foarte onorabil. Atît de onorabil încît guvernul — din iniţiativa funcţionarilor firmei, care ştiuseră să pună în mişcare, pe lîngă puterea publică, influenţele necesare — tocmai îl decorase cu Meritul Industrial şi Agricol în grad de ofiţer. Am asistat la emoţionanta ceremonie a înmînării decoraţiei, în prezenţa familiei, a prietenilor mai apropiaţi, a personalului casei şi a

[1] Unul din cele mai sărace cartiere ale Lisabonei.

unui reprezentant al Inspectoratului... (nu prea ştiu de ce Inspectorat era vorba dar am aflat, din cuvintele rostite de reprezentantul său la ceremonie, că se ocupa cu supravegherea comportării Caselor de împrumut pe gaj şi că, în această privinţă, firma domnului Ildefonso era mai presus de orice suspiciune).

Se vede aşadar că între cocina în care mă ţinuse Lucinda şi mediul acela de prosperitate şi de respect era o diferenţă la care nici o bancnotă, oricît de uzată şi de nemîngîiată ar fi, nu poate rămîne nesimţitoare. Cu atît mai mult cu cît acel mediu era exact mediul meu, în care banul, din a cărui specie privilegiată făceam parte, era tratat cu respectul cuvenit şi cu preţuirea meritată.

Cel mai vechi funcţionar al casei a citit un discurs bătut la maşină, în lumina căruia meritele şi virtuţile domnului Ildefonso întunecau pe acelea ale Sfîntului Părinte. Cam pe la sfîrşitul cuvîntării era şi o referire fugară la greutăţile în care se zbătea personalul şi la costul vieţii ; dar aluzia a fost atît de discretă, încît n-a întinat cu nimic dezinteresatul elogiu. Nepotul cel mai tînăr al omagiatului, bine instruit pentru ceremonie de mămica lui şi de mătuşi, i-a dezvelit portretul. Reprezentantul Inspectoratului rosti cîteva cuvinte scurte. Scurte, dar expresive şi pline de conţinut. Protestă contra faimei nemeritate, contra reputaţiei nedrepte pe care aşezămintele de acest fel, la ale căror procedee cinstite veghea el, o căpătaseră în secolele trecute, reputaţie şi faimă care mai aduceau prejudicii şi acum practicării unui comerţ atît de curat ; îl prezentă pe domnul Ildefonso drept oglinda profesiunii. (Mîndră, mîndră m-am mai simţit că tocmai el îmi era

proprietar.) Îl prezentă drept model de filantropie, deşi n-a citat dovezi care să justifice afirmaţia, lapsus sau lacună pe care poate numai eu am observat-o. Dădu ca exemplu viaţa aceea, petrecută la ghişeul sau la tejgheaua aşezămîntului, gata să sară în ajutorul oricui avea nevoie şi să aline toate durerile. Plin de tact, nu vorbi de dobînzi, element cu care mă familiarizasem chiar din ziua în care Lucinda mă lăsase acolo, aşa încît consideram că, de fapt, acest element constituie baza societăţii perfecte — a acelei societăţi pe care Poetul o părăsise dar care nu înceta, din acest motiv, să fie unica societate stabilă, legală, fericită.

Nu s-a ridicat acolo umbra dobînzilor pentru a murdări puritatea simplă a scenei. Domnul reprezentant al Inspectoratului — se vedea bine, după aerul protector şi un pic condescendent, că era vorba de un înalt funcţionar public —, sfîrşind scurta alocuţiune, puse pe pieptul domnului Ildefonso însemnele pentru a căror achiziţionare personalul firmei făcuse chetă. Cei doi se îmbrăţişară, răsunară aplauze şi domnul Ildefonso, foarte mişcat, mulţumi reprezentantului puterii publice pentru elocventa consacrare a unei întregi vieţi de muncă dezinteresată şi cinstită.

Nu era orator domnul Ildefonso — nu i se putea cere să aibă toate darurile — dar nu s-a descurcat rău. Şi chiar a avut o frază inspirată cînd, făcînd elogiul profesiunii sale — meşteşugit confundat cu autoelogierea sa —, se referi la numele pe care întreprinderile de acelaşi fel cu a sa îl aveau în Franţa, ţară în care, orice s-ar spune, continuau să trăiască ideile, progresul şi civilizaţia : *Mont de Piété.* Pietatea fusese deviza sa o viaţă întreagă, pietatea era

deviza tuturor cămătarilor care se respectă şi care au o inimă în loc de un simplu organ. Nici o altă profesiune ca aceea — decît poate doar sacerdoţiul — nu permitea cuiva să-şi ajute semenul într-o formă atît de amplă. Avea conştiinţa că în locul acela — cîştigat cu sudoarea frunţii, pentru că nu uita începuturile sale de modest funcţionar al casei — avusese totdeauna drept deviză caritatea, cuvînt care în limba lui Camões exprimă cel mai bine sensul cuvîntului francez : *piété*.

Reprezentantul puterii publice îl îmbrăţişă din nou pe domnul Ildefonso şi-l felicită, de data aceasta pentru atît de inspirata lui improvizaţie. Soţia, fiicele, ginerii, nepoţii, toţi îl sărutară, lăsîndu-i pe faţă urma multor bale ; funcţionarii îl felicitară de asemenea, unul după altul, iar el, după un criteriu savant, împărţi îmbrăţişări sau strîngeri de mînă, după gradul de apreciere şi după ierarhia pe care nu uita s-o marcheze nici atunci. Stînd în portofelul său, îl ascultasem cu emoţie şi mă mîndream că aparţin acelui ins, dacă nu atît de ilustru, cel puţin atît de demn. Aproape c-o iertasem pe Lucinda pentru săptămînile de închisoare în dulapul de pin, pentru bătăile bărbatului şi pentru resemnarea ei, îi iertam totul pentru bucuria de a mă fi dus în acea casă al cărei nume franţuzesc tocmai îl aflasem, spre desfătarea mea şi desigur şi a lui Damião de Goes : *Mont de Piété*. Casă în care caritatea era o instituţie iar săracii găseau un sprijin sigur şi dezinteresat.

În noaptea aceea domnul Ildefonso m-a dus în Bairro Azul[1], zonă a oraşului pe care o cunoşteam

[1] Cartierul Albastru — cartier înstărit din Lisabona.

din alte raite pe acolo, dar în apropierea căreia lucrările metroului trecuseră de curînd ca o coadă de taifun sau ca un cutremur de pămînt. Cartierul îmi era familiar, dar nu şi locatara de la etajul al treilea, în stînga, la care el urcă trudindu-se, ca un astmatic ce era, sub povara anilor. Locatara era tînără şi drăguţă şi am aflat că intraseră în legătură datorită faptului că ea, în ceasuri de grea cumpănă, folosise deseori serviciile domnului Ildefonso şi a organizaţiei sale de caritate. Acum nu mai ducea lipsă de nimic, asta se vedea limpede. Domnul Ildefonso o scăpase de greutăţi şi, cine ştie ? de viaţa deocheată spre care o dusese capu-i uşuratic şi mutrişoara. Era acum o doamnă din Bairro Azul şi în casa ei, tapetată cu stofe şi cu perne şi păpuşi împrăştiate ca un arhipelag pe podelele camerei, stăruia, dacă nu un aer de respectabilitate, cel puţin o atmosferă de siguranţă, care făcea să pălească pînă şi simpla amintire a neajunsurilor din trecut. Irene era o fată bine instalată, cu cîteva minunate mantouri de blană, cu femeie de serviciu, cu punga plină de bani, pungă în care doar din întîmplare n-am căzut.

Domnul Ildefonso îi arătă rozeta de ofiţer al Meritului Industrial şi Agricol care împodobea, din după-amiaza aceea, reverul hainei sale negre ; îi povesti ceremonia, oprindu-se asupra cuvîntării inspectorului şi a lui proprii ; elimină din această relatare linguşirea semnificativă şi voi ca Irene să împărtăşească legitima lui mulţumire. Însemna însă să-i ceară prea mult simpaticei tinere. Ea păru serios neliniştită de prezenţa vizitatorului şi un apel telefonic în care el, din fericire, nu văzu nimic suspect, mă făcu să mă gîndesc că ea trebuia să aibă şi alte distracţii în viaţă în afară de convieţuirea, puţin plă-

cută, cu cămătarul. Gînduri rele de bancnotă lovită mult de viață și de moravurile acesteia.

Fapt este că în fiecare seară m-am dus cu taxiul în Bairro Azul, pentru că domnul Ildefonso nu folosea alt mijloc de locomoție. Aproape întotdeauna vizita era ceea ce aș putea numi o vizită protocolară, pentru că numai după o săptămînă încheiată l-am văzut săvîrșind cu Irene actul acela care era de uz zilnic în casa hamalului și al cărui spectacol era totdeauna pentru mine o bucurie aproape carnală.

Domnul Ildefonso o satisfăcu cît putu mai bine și Irene se achită și ea de obligație cît mai bine cu putință. Mi se păru însă că lucrurile nu erau în regulă, că hamalul ar fi trebuit să se afle acolo, în brațele calde ale Irenei și că, pentru nevoile cămătarului, era de ajuns o Lucindă oarecare.

Așa gîndeam eu, nu însă și el, care în ziua următoare o alungă pe biata femeie. Nu bănuiam c-o s-o mai văd în cursul vieții mele în care posibilitatea unei reîntîlniri se reducea aproape la zero. Adevărul este însă că ea s-a întors la casa de împrumut înainte ca eu să fi părăsit portofelul domnului Ildefonso. S-a întors cu medaliile băieților și cu niște cuverturi care acum, vara, nu-i erau de cine știe ce trebuință. Și a avut nerușinarea să ceară două sute de escudos în schimbul acestor fleacuri. Funcționarul — unul din cei cărora domnul Ildefonso le strînsese doar mîna în ziua de neuitat a sărbătoririi — evaluă obiectele și-i oferi, cu generozitate, treizeci și șase de escudos. Lucinda porni să facă scandal, obișnuit poate în Casal Ventoso, dar nepotrivit în acel local. Că-i era bărbatul în spitalul Santa Maria, pe jumătate zdrobit de o ladă care căzuse peste el în cala vaporului. Că să-l cheme pe domnul Ildefonso, care o cunoaște foarte bine. El nu i-ar da treizeci și șase de escudos, care era aproape o insultă aruncată în fața celor săraci. El i-ar da două sute și poate chiar mai mult.

Deranjat de strigătele femeii, domnul Ildefonso ieși din biroul în care propriul lui chip, dezvelit de nepoțelul iubitor, prezida la elucubrațiile sale financiare, cînd nu mîngîia gîndul ce-i hoinărea prin Bairro Azul. Veni chiar la ghișeu și se uită la Lucinda, la șalul ei zdrențuit și la fața înnegrită de jeg.

— Ce vrei dumneata, femeie ? o întrebă ; și am ajuns să mă conving că, fidel cuvintelor solemne pe care le ascultasem, avea să exercite în cele din urmă caritatea într-un fel mai lăudabil decît funcționarii săi, pentru a consolida propria lui supunere față de Irene, care i-ar fi putut fi nepoată.

Lucinda își repetă văicăreala, de data aceasta cu umilință și cu dorința de a trezi mila presupusului ei protector. Și aproape că mă trecu un fior la gîndul hamalului, în fundul calei, zdrobit de povara care se desprinsese de macara înainte de vreme și căzuse, cu zgomot de tunet, în peștera metalică ; mă cuprinse aproape emoția gîndindu-mă la copii, bălăcindu-se în noroi și murdărie în Casal Ventoso și cu tatăl acum neputincios la spital. Dar domnul Ildefonso nu-l cunoștea pe hamal și nici droaia de copii ; nu avea aceleași motive ca mine ca să ia parte la durerea Lucindei. Trebuia să apere principiile care stau la bazele administrației unei Case de amanet. În această privință era nevoie să fie intransigent. Și așa a și fost, fără ostentație, dar ferm :

— Femeie, soțul dumitale nu era asigurat ?

— Se spune că da, contra accidentelor, dar n-am văzut încă nimic.

— N-ai văzut, dar o să vezi.

— Se poate, dar pînă atunci nu-mi poate da domnul Ildefonso un ajutor ? Nici măcar nu avem ce mînca. Şi ceea ce ştiu sigur e că bărbatul meu s-a nenorocit pentru toată viaţa.

Mărturisesc că la această scenă două sentimente opuse se luptau în mine : aş fi dorit, pentru că eram bună din fire, ca domnul Ildefonso să vină în ajutorul mizeriei şi nenorocirii Lucindei şi să curme, cu ceva mai substanţial, foamea copiilor pe care-i cunoscusem atît de bine şi despre care păstrasem o amintire duioasă, nu ca amintirea mamei lor, animal de încasat bătaie, nici a bestiei de hamal. Ceva substanţial nu putea fi mai puţin de o bancnotă de cinci sute de escudos. Dar, pe de altă parte, m-am îngrozit la gîndul de a mă reîntoarce la Casal Ventoso. Ambiţia mea secretă era ca domnul Ildefonso să mă pună, cu o galanterie de bătrîn sclav, în palma dulce a Irenei. Aş fi voit să pîndesc viaţa dublă pe care bănuiam c-o duce frumoasa femeie ; aş fi vrut să rîd cu ea de pretenţiile de toreador ale bătrînului cămătar ; şi să-l cunosc pe acel *amant de coeur,* şi să alerg cu ei, în automobil, să colind localurile unde o bancnotă de cinci sute are privilegiul să strălucească şi să întinerească între oamenii aceia veseli, care nu se bălăcesc prin calele vapoarelor şi nici prin barăcile din Casal Ventoso.

Domnul Ildefonso puse repede capăt dilemei în care se zbătea :

— Femeie, dumneata crezi că aici este Societatea de asigurare ? S-ar zice cu mine dacă m-aş apuca să fac acte de caritate cu toată lumea care vine la ghişeu.

Auzii şi vocea neutră a Lucindei trezindu-se puţin din letargia-i exasperantă, într-un strigăt, poate de foame :

— O, domnule Ildefonso !

Dar posesorul meu era deja în biroul lui, unde vocile de la tejghea şi de la ghişeu nu-l mai supărau. Mi se păru că imaginea fotografică a domnului Ildefonso, împodobită cu o ramă lucrată în lemn de palisandru şi atîrnată pe peretele din faţa biroului, aproba procedeul chipului omenesc pe care-l reprezenta ea pentru posteritate. Erau satisfăcuţi unul de celălalt, precum eram şi eu de mine, scăpată fiind de murdăria Lucindei şi visînd la fermecătorul apartament al Irenei. Nu m-am mai gîndit la hamal, nici la nevasta lui, nici la copii, pentru că eram sătulă de nenorociri şi doream să mai am pe lumea aceasta unele compensaţii, cu totul altceva decît ceea ce-mi rezervaseră Leandro şi Poetul. Voiam să mă întorc în lumea plăcerii şi a voluptăţii, şi speranţa mea se agăţa de Irene, care oferea toate garanţiile că va fi în stare să mă folosească. Dar domnul Ildefonso, nu ştiu din ce încăpăţînare, mă păstra încarcerată în portofelul lui vechi, din piele de crocodil, cu monogramă de aur capricios desenată. Zburau bancnotele, unele la bancă, unde contul trebuie să fi fost gras, altele în punga nevestei — bine socotite şi chivernisite ; o parte pentru jucăriile nepoţilor — acestea date fără tîrguială, iar restul în mîinile lacome ale Irenei ; numai eu, nu se ştie prin ce întîmplare, rămîneam în portofel, ca să-mi perfecţionez deja profunda mea cunoaştere a vieţii oraşului, văzut acum prin prisma ghişeului Casei de amanet. Am cunoscut oameni săraci, care se mulţumeau cu firimituri, şi femei mondene de felul Irenei,

dar părăsite de Ildefonşii lor. Îşi amanetau mantourile şi bijuteriile, în aşteptarea unor zile mai bune. Am cunoscut marchizi care amanetau serviciile de masă şi dobînzile titlurilor Companiei Indiilor, şi îl tratau chiar de sus pe Ildefonso, făcîndu-l să-şi dea seama, ca o şfichiuire, de cinstea pe care i-o făceau. Am admirat arta cu care posesorul meu se purta şi cu unii şi cu ceilalţi, folosind aroganţa, familiaritatea sau respectul, după importanţa socială a clientului. Norma era una singură : să dea cît mai puţin, să ia cît mai mult. Dar cu ce delicateţe psihologică era aplicată ! Domnul Ildefonso avea prieteni adevăraţi, prieteni care nu-şi dădeau seama că, încetul cu încetul, el le mînca averile. Iar aceştia îi erau recunoscători pentru că îi ajuta totdeauna la nevoie. Se vedea limpede că nu erau de teapa Lucindei.

Cunoşteam acum mărcile tacîmurilor de argint şi culoarea pietrelor preţioase, şi calitatea mantourilor de blană. Şi eram aproape specialistă în porţelanuri chinezeşti. Numai tranzacţiile importante, numai clienţii cu greutate urcau pînă în biroul unde cei doi Ildefonso — fiinţa omenească şi reproducerea ei fotografică — stăteau ziua întreagă, primul cu gîndul împărţit între afaceri şi Irene, cel de al doilea, aşa cum se şi cuvenea, cu privirea îndreptată spre posteritate şi spre nepătata amintire pe care trebuia s-o perpetueze.

Spectacolul era variat şi pasionant. Intrigile pe care le-am ascultat, plîngerile nenorociţilor care cereau ajutor, încurcăturile care căutau o ieşire, tipurile omeneşti care se perindau pe-acolo ar furniza nesfîrşite episoade pentru un tratat sau un roman. N-am savurat cum trebuie această fascinantă experienţă, pentru că mă stăpînea o idee fixă : Irene. Era o încăpăţînare, o nebunie, o slăbiciune specifică vîrstei înaintate. Voiam să mă ţină în geanta ei scumpă de broască ţestoasă ; doream fierbinte să iau parte la viaţa ei amoroasă, adevărată, şi nu la aventura chenzinală pe care o încerca, de multe ori în zadar, cu Ildefonso.

Dacă în acest domeniu bătrînul îmi făcea milă, trebuie să mărturisesc că, pe un plan mai puţin josnic, acela al cunoaşterii profunde a condiţiei umane, îi păstram un respect nemărginit. Dacă eu, în cîteva săptămîni, în tovărăşia lui, am fost de faţă la atîtea şi am învăţat atîtea din filmul prodigios al vieţii Casei de amanet, ce secrete, ce cunoaştere a sufletului omenesc, ce comori de experienţă cuprindea creierul privilegiat al aceluia a cărui privire, scrutătoare şi perspicace, încadrată în rama cu desene răsucite, se proiecta deja cu mult dincolo de existenţa pieritoare, a lui şi a mea ?

Şi tocmai în vremea aceea, cînd respectul meu pentru domnul Ildefonso căpătase atîta consistenţă — şi el era împărtăşit întru totul de Damião de Goes care, în seninătatea sa, mă ferea de entuziasmele premature — în acea vreme, cînd uitasem deja cruzimea şi brutalitatea faţă de Lucinda şi de toate Lucindele, cînd îi iertasem legătura cu Irene, şi figurile jalnice, foarte scuzabile, pe care le făcea el, cînd în mine strălucea numai veneraţia pentru bătrînul experimentat şi perspicace, înţelept şi fin, tocmai atunci am avut durerea să-l pierd, — şi odată cu el rîvnita convieţuire cu Irene.

Moartea a avut loc chiar în casa acesteia. Spre seară, pentru că în ziua aceea cămătarul îşi vizitase protejata înainte de cină. Trebuie să depun însă

mărturie că n-a murit de congestie. A murit de un atac de astmă, agravat de o boală de inimă care-l făcea să se urce cu atîta greutate la etajul al treilea. A început să tuşească, să se simtă rău, Irene s-a zăpăcit, servitoarea a început să ţipe, numai el îşi mai păstra calmul ; dar nu i-a servit la nimic nici calmul lui, nici isteria servitoarei, nici zăpăceala Irenei. Învingîndu-şi tulburarea, aceasta se duse la telefon ca să cheme un medic, un farmacist, sau pe oricine ar fi putut să-i dea o mînă de ajutor. În timp ce telefona, domnul Ildefonso s-a sfîrşit, după o durere mai ascuţită în coşul pieptului, şi fără nici o asistenţă. Chiar aşa a fost, un lucru înspăimîntător. Am rămas îngrozită, acolo în portofelul său, lîngă inima care încetase să mai bată. Şi-am început să simt de îndată cum frigul cadaveric, groaznica răceală cadaverică cuprinde pielea de crocodil a portofelului burduşit şi mă cotropea şi pe mine.

Irene, uluită, nu ştia ce să facă acuma cu mortul.

— Numai mie mi se poate întîmpla aşa ceva, se bocea, fără să măsoare încă proporţiile părăsirii în care cădea odată cu pierderea izvorului bogat şi docil al cîştigurilor ei.

Servitoarea, acum cînd isteria nu mai folosea la nimic, zise, plină de bun-simţ :

— Dacă l-ai chema pe domnul Neto...

Ideea, atît de luminoasă, fu îmbrăţişată imediat. Neto, convocat telefonic, nu întîrzie să apară. Şi atunci am avut ocazia să-l văd. Era un flăcău frumos, de vreo douăzeci şi şapte, douăzeci şi opt de ani, oacheş, voinic, cu părul strălucitor, cu ochi de foc. Irene îi căzu în braţe, plîngînd. După cît mi se păru, nu din pricina părerii de rău după domnul Ildefonso. Era mai mult o ridicolă maimuţăreală femeiască.

Neto o lăsă să plîngă. Se vedea că se pricepea şi avea şi îndemînarea necesară pentru a se lupta cu sexul opus. Ceea ce nu mi-a plăcut a fost numai felul necuviincios în care s-a referit la bietul răposat :

— Şi-acum ce facem cu individul ?

Domnul Ildefonso, încovoiat pe sofa, îşi aştepta destinul. Neto îl apucă, fără prea mare milă, şi încercă să-l ridice în braţele lui puternice. I se păru greu, spuse servitoarei să-l ia de picioare, el îl apucă de umeri şi-l ridicară pe pat unde-l întinseră, dîndu-i, tot fără prea multe menajamente, ţinuta cuvenită unui mort. Rămase acolo, cu mîinile pe piept, cu giulgiul peste ochi, întins pe patul care, pentru el şi pentru Neto, fusese leagăn de dragoste. Iar Irene care, darnică, împărţise alcovul cu amîndoi, avu o zvîcnire de conştiinţă :

— Hai să chemăm preotul, nu trebuie să moară aşa.

— Grozav o să-i mai folosească, zise Neto, care nu credea decît în iertările pămînteşti.

Dar servitoarea se duse la biserica São Sebastião da Pedreira, din porunca stăpînei, ca să-l cheme pe abate. S-au găsit, adunaţi pentru prima dată la un loc — nu pot spune în viaţă, căci expresia ar fi inexactă, dată fiind condiţia domnului Ildefonso — cei trei actori ai piesei la al cărei epilog venisem să asist. Fuseseră atît de fericiţi, fiecare în rolul său ! Pentru ce venise Moartea, distrugătoare de fericire, să tulbure acel dulce echilibru ? Cugetam, meditam asupra instabilităţii tuturor destinelor, a nesiguranţei tuturor situaţiilor — ce se va întîmpla cu Irene, să-

răcuța, fără caritatea domnului Ildefonso, ce se va întîmpla cu mine însămi, în ce mîini voi cădea ? — cînd Neto, preocupat de problemele practice, făcu următoarea reflecție plină de bun-simț :

— Acum trebuie să chemăm familia.

— Ce rușine ! exclamă Irene, plină de pudoare. Și izbucni iar în plîns. Era un suflet sensibil și eu nu regretam pasiunea pe care o nutrisem în taină pentru ea.

Neto, care nu se sinchisea de lacrimile femeii, se duse la telefon și ceru ginerelui domnului Ildefonso să vină neîntîrziat în Bairro Azul : socrul se simțise deodată rău, în casa unei persoane prietene.

Ginerele sosi, chiar fără întîrziere, și se arătă foarte înțelegător. Neto, fără nici o umbră de jenă, explică :

— Eu sînt vărul acestei doamne. În mîhnirea ei, n-a avut cui să se adreseze și mi-a telefonat mie.

Ginerele defunctului avu cuvinte aproape de condoleanțe pentru dona Irene — între timp ea se îmbrăcase în negru — și observai că avu grijă, în convorbirea cu Neto, să se refere totdeauna la ea ca la „vara sa". Un băiat foarte curtenitor, cu siguranță viitor și opulent cămătar ; era doar ginerele domnului Ildefonso.

Trebuia să se procedeze în toate așa fel ca să nu fie rănite în mod inutil sentimentele văduvei și ale fiicei. În această privință, toți trei se arătară de acord, în chip foarte corect.

— Trebuie să facem să se creadă că a murit la biroul său și să-l și ducem la biserica São Sebastião, hotărî ginerele, păstrător al bunelor moravuri.

Orice, în afară de scandal. Dar pentru aceasta trebuia să se lucreze cu repeziciune. Telefoanele sunară, între timp apăru preotul, fu chemat medicul pentru a elibera certificatul de deces, iar eu înghețam tot mai tare, lipită aproape de inima nemișcată a domnului Ildefonso. În cele din urmă se ivi și cioclul. Și, o ! ce surpriză pentru mine ! o ! ce emoție a statornicii mele memorii ! Pe cine aveam să-l văd intrînd, îmbrăcat tot în negru, ca să împartă condoleanțe formale lui Neto, Irenei și ginerelui ? Pe cine ? Pe Isolino, de la Agenția de pompe funebre, încărunțit acum, dar tot slab și plin de solicitudine, cu metrul de mușama pentru a măsura cadavrul și cu tariful de prețuri pentru funeralii.

Ascunsă cum eram în buzunarul defunctului, el nici nu mi-a bănuit prezența. Și nici n-ar fi putut ! Știa el că eu stătusem în buzunarul său, că-i cunoscusem feciorul și că regretasem, aproape tot atît de mult ca și el, moartea stupidă, moartea absurdă a lui Pedrinho ? Și că suferisem luni întregi ? Putea el să-și închipuie că o bancnotă păstrase despre adorabilul său fiu o amintire care poate că în el însuși — atît de ocupat cu îngropatul morților — se și risipise ? Aș fi dorit să-l întreb despre fiica idioată și despre dona Carolina, soția lui. Dar cum puteam să fac așa ceva ?

Văzîndu-l pe Isolino, amintirea băiatului zdrobit de camion mă duru și mai mult. Mă gîndii la Poet și socotii că nici unul, nici celălalt, nu avuseseră noroc pe lumea asta și că poate, la ora aceea, se vor fi întîlnit pe meleaguri în care eu, lipsită de suflet omenesc, nu voi ajunge niciodată, nici chiar după ce voi fi distrusă. Poate că Poetul i-o fi recitînd versuri lui Pedrinho. Iar acesta l-o fi ascultînd cu delicatețea și înțelegerea care ar fi făcut din el o ființă aparte, ceva între om și înger.

Acestea erau gîndurile mele, dar ale lui Isolino erau altele.

— Are cavou de familie ? Unde sînt actele ?

Am socotit, în cugetul meu, că Isolino trebuia să-i îngroape aproape pe toţi morţii din Lisabona. Altfel cum s-ar putea explica reîntîlnirea noastră, care răsturnase acea lege a puţinelor probabilităţi ce fusese încălcată numai o dată, pe care eu aş fi considerat-o ca atare, cînd m-am regăsit în faţa Lucindei, cînd eu tocmai de ea voiam să fug ?

Pe măsură ce preparativele pentru transportarea domnului Ildefonso la biserica São Sebastião înaintau, începu să crească în mine teama că vor uita să-i golească buzunarele şi mă vor lăsa să mă duc cu el în mormînt, îngropată de vie, sub munţi de lut, în sicriul de plumb pe care cioclii îl şi aşezaseră, deschis, lîngă pat. Aceasta a fost una din cele mai grozave spaime din existenţa mea. Domnul Ildefonso era mort, mort ca toţi morţii, aşa că trebuia să se ducă în mormînt sau în cavoul familiei — iată îndoiala care chinuia mintea lui Isolino. (— Are cavou ? — Desigur că are, afirma ginerele. — Dar am nevoie de actul de proprietate, insista Isolino.) Eu însă eram vie, mai vie decît mă simţisem vreodată, dornică să fiu alături de Irene şi de Neto în nenorocirea care-i lovise, să-i ajut să se descurce în noua şi desigur precara situaţie financiară în care avea să-i arunce moartea domnului Ildefonso ; voiam să rămîn mai departe pe lume, în această Lisabonă cu soare şi cu ploi, atît de îngrijită şi atît de plină de gropi încît numai valoarea mea mijlocie ar putea ajuta pe cineva să iasă din ele. Voiam să fiu tratată în continuare ca un obiect demn de stimă, să forţez casele de fier ale băncilor şi conştiinţele săracilor,

căci acelea ale bogaţilor nu se pleacă în faţa unei hîrtii de cinci sute de escudos. Şi ideea sicriului de plumb, a mîinilor pline de lut creşteau în mine, umplîndu-mă de spaimă şi de panică.

Isolino, milostiv, puse capăt chinului meu, iar gîndul, plin de recunoştinţă, mi-a sugerat ideea că tot amintirea lui Pedrinho m-a ocrotit.

— Îmi trebuie buletinul de identitate, rosti tatăl regretatului meu prieten.

Şi, ca printr-un gest de scamator, îi sustrase domnului Ildefonso, care nu se mai putea apăra, portofelul care mă adăpostea. Am respirat adînc.

Nu l-am însoţit pe mort la São Sebastião da Pedreira. Ginerele, căruia Isolino, cinstit şi respectuos, îi dădu portofelul cu conţinutul respectiv, mă dete servitoarei Irenei :

— Du-te şi cumpără cîteva sandvişuri şi nişte sticle de bere, şi adu-mi restul.

Am căzut iarăşi din lac în puţ : băcănii, lăptării, prăvălii de mărunţişuri. Şi la acea cină frugală nu i-am văzut pe ginere, pe Neto, pe dona Irene şi pe Ildefonso, mort, mort ca toţi morţii, ca să pîndesc jocul de priviri dintre mititica (ce bine o prindea doliul !) şi soţul fiicei. Cine ştie, poate că Neto va putea fi îndepărtat şi ginerele îi va putea spăla onoarea pe care cămătarul, din caritate (să nu vorbim de altceva), o lăsase atît de compromisă.

X

TRECURĂ LUNI DE VÎLTOARE, dar şi de apatie. Dacă eu nu mă odihneam în goana mea, cu atît mai puţin se oprea lumea în nebunia ei. Nu au-

zeam vorbindu-se decît de amenințări, de războaie perfide sau pustiitoare, de prăbușiri spectaculoase de avioane, de crime abominabile, de violențe, de moarte. Iar în jurul meu viața era atît de tihnită și de binevoitoare ! Atît de luminoase erau zilele, atît de voluptuoase nopțile, atît de vesel cîmpul, atît de frumos orașul, atît de splendidă viața ! Pentru ce se întreceau oamenii în grozăvii, de ce se grăbeau să distrugă ceea ce mie, biată bancnotă, mi se părea dar generos, mister miraculos al creațiunii ? Niciodată nu mi-am putut răspunde : dintr-o deplorabilă neștiință, desigur. Am văzut pe lume atîtea minuni datorate numai omului și geniului său, am observat munca atîtor savanți, a unor profesori atît de celebri, am contemplat opera atîtor mari artiști, încît nu cred că omul, ființă superioară prin excelență, nu are profunde și puternice motive de a se nimici, de a se distruge, de a se înjosi veșnic. Dacă n-ar avea aceste motive, purtarea lui ar fi curată nebunie. Iar eu nu cred în nebunia omului. Ființa inteligentă și chibzuită care a inventat admirabilul instrument care este bancnota — să mi se ierte că-mi fac propriul meu elogiu — nu este un nebun, este un calculator. În înțelegerea mea de bancnotă uzată de cinci sute de escudos, dacă omul pregătește, inexorabil, propria sa nimicire, înseamnă că are motive puternice. Dar nu le-a destăinuit niciodată. Am încercat să le descopăr eu. N-am reușit însă. Niciodată n-am smuls omului un singur cuvînt care să-mi explice sinucigașa lui furie de distrugere.

Între timp, am mai conviețuit cu unele ființe de seamă și am asistat la scene care meritau să fie înregistrate. Dintre oameni, cel pe care l-am stimat și l-am respectat cel mai mult a fost un bătrîn profesor... Dar să nu părăsim ordinea cronologică a acestei povestiri, ordine pe care m-am străduit s-o respect.

Amintirea întîmplărilor din copilăria și tinerețea mea este mai limpede decît amintirea faptelor mai recente. Se spune că e un fenomen caracteristic persoanelor în vîrstă. După cîte văd, se potrivește și pentru bancnotele vechi. Reminiscențele din ultimii ani, marcați de uzura fizică și de declin, se cam confundă în această înnegurare cu care ne narcotizează natura, cu scopul desigur de a ne ușura moartea.

Foarte adesea se întîmpla ca acum casierii să mă pună la o parte, pentru a face plățile cu bancnote mai noi, mai pe placul clienților. Și se întîmpla, din această cauză, să petrec zile și săptămîni întregi uitată pe rafturi sau prin sertare, unde mă plictiseam îngrozitor.

Am trecut însă și prin cîteva pungi respectabile și ar fi nedrept să nu le amintesc. Cînd un nobil autentic mă dădu fiicei sale nemăritate, eram departe de a prevedea noua experiență în care eram antrenată. Gentilomul era bogat și văduv. Soția îi murise la balamuc cu vreo doi, trei ani în urmă. Casa era plină de portretele și de amintirea ei de femeie frumoasă și nebună. Fata, care conducea casa ajutată de o menajeră nemțoaică, în care am regăsit unele trăsături de ale gardiencelor de la Ravensbruck, avea vreo douăzeci și ceva de ani, și mi-am dat repede seama că trăia strivită de o confruntare tiranică și de o apăsare ciudată : frumusețea și nebunia mamei. Nimeni n-ar fi considerat-o urîtă dacă ceas de ceas, în toate încăperile casei, de la portretele în ulei pînă la fotografiile prinse în rame de ar-

gint, toate imaginile acestea n-ar fi evocat frumusețea tulburătoare a mamei. Ar fi considerat că are mintea tot atît de sănătoasă ca oricare altă fată dacă nebunia tragică a mamei, care întunecase casa cu crizele ei de furie și se prelungise apoi ani de-a rîndul într-o casă de nebuni, nu și-ar fi lăsat pecetea neștearsă în atmosfera casei, în atitudini, și pînă și pe frunțile încrețite de această tragedie.

Am aflat că nemțoaica fusese mai întîi infirmiera bolnavei și, cînd aceasta a fost internată, rămăsese în casă cu rol de menajeră. Dar prezența ei lîngă fetiță — pe vremea mea era deja femeie — însemna pentru aceasta — lucru de care tatăl nu-și dădea desigur seama — o atmosferă de suspiciune înăbușitoare și bolnăvicioasă.

Teresa Maria — tare-mi plăcea numele ei frumos — o ura pe nemțoaică, după cum am constatat numaidecît. Iar mamei sale — pe care n-o cunoscuse altfel decît excentrică și la a cărei nebunie fusese martoră, fiind victima ei ani întregi pînă la internarea în ospiciu, după cum am dedus din discuții — îi păstra numai ranchiună, alcătuită din ciuda pentru frumusețea pe care n-o moștenise, din exasperarea pentru tirania în care-o ținuse pînă la oficializarea țicnelii și la internarea ce-a urmat, și din revoltă în fața stigmatului care-i însemna tinerețea și-i îndepărta, bănuitori, pe nenumărații tineri care s-ar fi putut apropia de ea cu vulgara, dar dorita chemare matrimonială.

Între tată și fiică se ridica mereu umbra femeii pe care primul o iubise cu înflăcărare și care-i făcuse nefericiți și pe unul și pe altul. Dar atitudinea lui nu era deloc potrivită dacă ar fi urmărit să-i creeze fiicei sale o viață normală și fără griji. Dar el părea

că pîndește tot timpul indiciile bolii a cărei victimă fusese soția lui, ca și cum acestea ar fi întîrziat să se manifeste.

Strecurată de Teresa Maria în punguța unde mă așteptau alte surori de ale mele, care m-au pus la curent cu antecedentele familiale, ascultînd și ce spuneau altele, care în vîrtejul vieților noastre urmaseră destine diferite — păstrată de Teresa Maria o groază de timp, nu știu pentru ce, în mica ei pungă, m-am familiarizat cu cazul ei pînă am ajuns să-mi fundamentez judecata personală pe o observație sigură. Și această observație îmi demonstra că în mintea ei nu exista nici cea mai mică urmă a tarei materne. Era numai chinuită de complexe, cum e moda să se spună, și nu mi se poate lua în nume de rău că adopt pentru expunerea mea expresiile cu care oamenii își îmbogățesc mereu lexicul și-și obosesc mințile.

Cînd am pătruns în intimitatea ei, părea că trecuse de etapa în care tinerii se îndepărtau de ea și se dedica cu tot sufletul — la început mai mult pentru a rupe izolarea — se încredința cu tot sufletul primei intrigi care promitea o legătură durabilă. De fapt, inginerului, care făcea pași timizi în profesiune, iar pe plan social își pregătea saltul ce avea să-l ridice mult deasupra palierului modest de pe care venise, nu-i era frică de o ereditate ce părea atît de îndepărtată de figura aproape angelică a Teresei Maria, și nici de copiii pe care ea avea să i-i dea cu dragoste și devotament.

Ea îi ascundea resentimentele secrete, ca și slăbiciunea pricinuită de complexele care o obsedau. Îl lăsa să vadă aspecte care, fără să fie unice, erau totuși sincere : duioșia, delicatețea, seninătatea me-

lancolică şi blîndă, care păreau să fie primele bucurii pe care le avusese în viaţă. Dragostea şi speranţa o înfrumuseţau aproape şi se părea că nici chiar portretele şi spectrul mamei nu-i mai strigau cînd trecea, cu o cruzime pe care numai nebunia o putea explica :

— Urîto, urîto, urîto !

Ca să spun adevărul, oricît de experimentată eram, nu văzusem niciodată o nuntă. Să avem iertare, fusesem martoră la aceea a lui Avelino bărbierul cu Sofia Blumenthal, chiar la începutul existenţei mele. Dar cît de mult era de atunci, iar nunta aceea fusese mai degrabă o mistificare decît o căsătorie adevărată, cu lună de miere şi cu iniţiere amoroasă, aşa cum cere buna rînduială. De aceea, toată dorinţa mea era ca Teresa Maria să mă păstreze pînă în ziua festivă în care inginerul o va lua de soţie, iar ea se va elibera de tot ceea ce, pînă acum, nu făcuse decît s-o umilească : mama şi multiplele sale imagini şi amintirea ei obsedantă ; tatăl, cu solicitudinea lui stîngace ; şi nemţoaica, aproape sinistră. Deşi intensă, speranţa mea era totuşi foarte şubredă. Nevoia de ţigări, trimiterea unei telegrame sau cumpărarea unei perechi de mănuşi ar fi fost de ajuns ca eu să părăsesc punga şi să urmez un destin diferit, fără să am dreptul la opriri, la afecţiuni, care nu sînt în firea mea.

Dar Teresa Maria mă ţinu la ea, împotriva oricărei aşteptări. Fu anunţată plecarea ei la Madrid şi la Paris pentru a se îngriji de trusou. Se părea că era de bonton ca fetele bogate să se ducă în străinătate ca să-şi cumpere mătăsurile şi să capete anumite cunoştinţe în legătură cu căsătoria. Aşa că m-am pregătit să fiu schimbată în franci sau pesetas

şi să renunţ definitiv la interesul inutil cu care pîndeam eliberarea acelei fiinţe nefericite şi prinsă încă în cătuşele unei nebune moarte.

Am auzit chiar pe o verişoară de-a ei întrebînd-o plină de fiere :

— Vasco ştie că mama ta a murit la ospiciu ?

— Cum să nu ştie ?

— Poate că nu ştie. Cum nu face parte din lumea noastră...

Teresa Maria nu mai avea pic de linişte. Poate că numai eu citeam în sufletul ei şi măsuram efortul şi chinul. Numai eu, o biată bancnotă uzată, cunoşteam umbrele care o împresurau şi din a căror îmbrăţişare voia să se smulgă. Numai eu înţelegeam că chipul logodnicului se înălţa în ochii ei mai sus decît o simplă dragoste şi că faţa ei nu era luminată de lupta împotriva întunericului.

M-a luat cu ea la Madrid. Tatăl îi dădu ideea s-o ia şi pe nemţoaică, dar ea, cu aprobarea mea mută, puse piciorul în prag şi nu rămase altceva de făcut decît să ceară unei mătuşe, numită Eugénia, s-o însoţească în călătoria prenupţială. Mi s-a părut c-o mai văzusem undeva pe acea dona Eugénia. Poate la vreun ceai de caritate sau la vreo adunare a doamnelor de la Acţiunea Catolică. Prin cîte locuri mai colindă şi o bancnotă ! Cîte figuri nu vede, cîte glasuri nu ascultă, cîtor vieţi nu le smulge vălul ! Mai am capul încă bine aşezat pe umeri — datorită, fără îndoială, asistenţei liniştitoare a lui Damião de Goes — ca să continui această povestire fără mari ocoluri şi fără să las în uitare personajele şi subiectele principale.

Ne-am dus la Madrid cu un avion al societăţii „Iberia", cu toată frica îndreptăţită a donei Eugé-

nia, pentru care tot ce era mai greu ca aerul nu era decît lucrul cu care Belzebut ispitea făptura omenească.

Zburînd peste platoul central, mi-am amintit de regretatul meu don Pedro Gonzáles Moreno, ambasadorul Republicii San Cristóbal care voia să mă ducă de la Londra în trufaşa capitală a Spaniei, şi a cărui intenţie a fost spulberată de vicisitudinile politicii şi de trădarea mîrşavă a lui Izquierdo. Ce s-o fi întîmplat cu omul acela pe care-l lăsasem, redus la starea de emigrant politic, într-un hotel suspect din Londra ? O mai fi trăind ? O fi iar la putere, aplicînd adversarilor metodele unei binevoitoare şi eficace dictaturi ? Dar Izquierdo ? Acesta, da, îşi croise drum, fără îndoială. În diplomaţie, în politică. Era un om cu resurse extraordinare ! Cum îl mai înşelase pe ambasador !

Şi iată că m-am pomenit în Plaza del Sol şi pe Gran Via şi am sporit cu alte oraşe, cu alte hoteluri, cu alte cunoştinţe, experienţa mea despre lume şi vocaţia mea de călătoare. Teresa Maria şi-a procurat de la Madrid o parte din trusou, dar esenţialul urma să fie cumpărat la Paris. Rămăsese stabilit ca logodnicul să ne întîlnească, pe noi şi pe dona Eugénia, în Oraşul-lumină, pe care eu îl cunoscusem foarte vag, pe cînd era ocupat de inamic, era înfometat şi mocnea de frică şi de ură. M-am socotit fericită că nu fusesem schimbată la ghişeul hotelului sau la acela al vreunui agent de schimb, pentru contravaloarea mea în pesetas, şi că-mi puteam continua călătoria, cu preocupata mea posesoare şi cu mătuşa ei, pînă pe malurile Senei.

O, viziune splendidă, pe care n-o avusesem în tinereţe, a oraşului văzut atunci doar din colţul străzii Vivienne ; viziune care fusese furată privirii mele de pereţii murdari ai cocioabei în care se ascunsese menajul Koehler, cu teama lui de Gestapo, cu mizeria bătrînilor evrei persecutaţi şi cu biata lor speranţă inutilă şi vană !

O, dulce oraş cenuşiu, atît de armonios şi atît de frumos ! Faţade înnegrite ale Parisului, străzi ale Parisului, poduri ale Senei, insulă Saint-Louis, pietre ale catedralei Notre Dame !

Nu voi fi mistuită de foc înainte de a vă fi admirat şi de a fi văzut, graţie privirii pătrunzătoare a lui Damião de Goes, cealaltă privire enigmatică şi surîsul subtil în care Teresa Maria şi toţi pelerinii de la Luvru caută şi nu descopăr secretul. Ştiu că peste puţină vreme mă va mistui focul. Dar el nu va putea şterge, din viaţa mea, acele zile deosebite în care am vizitat Parisul ca turist, m-am urcat în Turnul Eiffel şi deasupra Arcului de Triumf, am văzut defilînd manechinele la Dior şi m-am rătăcit prin magazinele scumpe de *lingerie*.

Pentru Teresa Maria, acestea au fost zile de fericire deplină. Tot aşa şi pentru logodnic. De oboseală pentru dona Eugénia. Şi de permanentă teamă pentru mine. Avea să mă schimbe oare aici, la un ghişeu de la Wagons-Lits, de la Bancă, de la biroul de primire a hotelului ? Oare avea să mă părăsească în străinătate ? În tovărăşia ei, purtată la sînul ei, Parisul era oraşul frumos şi vesel prin excelenţă. Dar nu aveam să ajung oare în cripta vreunui agent de schimb, ca în Rue Vivienne ?

Nu s-a întîmplat nimic din toate acestea. Dar sfîrşitul aventurii mele galice a fost totuşi dureros. Şi neaşteptat. Şi care a dat naştere la complicaţii umilitoare şi la descoperiri neplăcute.

Ne duseserăm în Rue de la Paix : ea, logodnicul, mătuşa, o prietenă a acesteia, în trecere prin oraş şi care trăsese la hotelul Scribe — ce plăcere simţeam să stau în hotelurile de lux — şi eu, împreună cu diverse colege ale mele, puse în poşeta cea mare a fetei.

Teresa Maria se ducea să cumpere darul de nuntă, pentru care tatăl său îi acordase un credit larg. Şi voia să-l aleagă nu numai după gustul ei ci şi după gustul logodnicului ; punea podoabele în jurul gîtului, punea în degetele-i fine inelele scumpe, mîngîia cu privirea ei verde verdele smaraldelor şi cu ce dorinţă aprinsă dezmierda roşul rubinelor ! Ce-i şi cu vanitatea feminină, cînd se deşteaptă ! Şi cu dragostea pentru bijuteriile frumoase şi rare ca acelea pe care penelul unor pictori faimoşi le atîrnaseră, pentru veşnicie, la gîtul alb al mamei sale ! Niciodată nu voise să se folosească de giuvaerurile mamei sale nebune, inele, brăţări sau colier. Iar acum erau acolo cele mai frumoase bijuterii din lume, pe suporturile roşii de catifea, la totala ei discreţie aproape.

Am trăit atunci un moment straniu de euforie. Cînd te gîndeşti că în oraşul acela îmi irosisem zile lungi de nemişcare, de sărăcie şi de groază în magherniţa familiei Koehler ! Şi că de acolo plecasem în mizeria de nedescris a lagărului de concentrare ! Cît de diferită era extrema vieţii în care mă aflam acum ! Oraşul enorm mă aştepta afară, afectuos şi primitor. Posesoarea mea îşi punea, în

faţa oglinzii, podoabele cele mai scumpe şi mai frumoase din lume. Funcţionarii magazinului de bijuterii se plecau, respectuoşi, în faţa capriciilor sale. Iar inginerul o contempla cu o privire aproape de dragoste. Şi, aşa cum stăteam îndoită în căptuşeală moale a poşetei de *calf* [1], eram cuprinsă de o secretă voluptate.

Teresa Maria deschise poşeta ca să-şi scoată batista şi cutia de pudră. Observai că în locul rămas liber era acum un obiect ciudat. Am aflat numaidecît că era vorba de un inel. Lîngă pietrele reci şi sclipitoare am simţit cum mă cuprinde surpriza şi stinghereala. M-am gîndit (De ce trebuia oare ca eu, o bancnotă uzată, să fiu înzestrată cu gîndire, dacă aceasta nu mi-a adus decît necazuri ? De ce trebuia să posed eu o însuşire care nu-i fusese dată hamalului ?) — m-am gîndit : Dar n-a cumpărat încă nimic... Fără îndoială că a lunecat de pe degetele ei prelungi...

Şi, în biata şi zadarnica mea naivitate, mă apucă o dorinţă nemărginită de a o preveni.

Dar funcţionarul principal şi remarca, dar cu o extremă delicateţe :

— Mademoiselle, cînd şi-a scos batista, a lăsat din greşeală un inel în poşeta domniei-sale.

Atunci, roşindu-se pînă la urechi, Teresa Maria răspunse :

— Eu ? Dar e absurd. Cum puteţi inventa aşa ceva ?

Funcţionarul insistă :

— Trebuie să vă fi căzut, mademoiselle. Inelul cu briliante mari. Vedeţi ? Nu-i aici.

---

[1] Piele de viţel (engl.).

Şi arăta şirurile de inele pe suportul încărcat de bijuterii.

Teresa Maria se întoarse spre mătuşa ei, uluită, şi rosti cu asprime, de data aceasta în limba maternă :

— Hai să plecăm, mătuşică, asta-i o adevărată neruşinare.

Funcţionarul îi ghici intenţia şi spuse, fără să părăsească tonul curtenitor, dar cu o energie fără echivoc :

— Ne veţi permite, totuşi, să vedem interiorul poşetei. Inelul n-a dispărut singur şi avem ocazia să risipim această neînţelegere.

În momentul acela logodnicul inginer avu o intervenţie nefericită. Trebuie să se fi simţit jignit în amorul lui propriu lusitan (în cursul existenţei mele, şi mai ales dacă era vorba de fotbal sau de femei, am asistat la multe exhibiţii ale acestui amor propriu lusitan, fanfaron şi primitiv) — şi reacţionă cu violenţă, într-o franţuzească tot atît de detestabilă ca şi gestul său :

— Nimeni să nu se atingă de ea (şi luă poşeta de *calf* în mînă). Iar acest domn va trebui să ceară scuze doamnei.

Intrară în scenă şi alţi funcţionari, printre care portarul şi gardianul casei, un fel de mastodont hrănit cu delicioasa mîncare franţuzească. A face ca poşeta să treacă în mîinile lui a fost treabă de-o clipă. A o deschide, a o deşerta pe tejghea, a fost un act instantaneu. Şi din ea căzu, laolaltă cu mine şi cu alţi bani şi cu miile de mărunţişuri care se află de obicei în poşeta unei femei, căzu şi se rostogoli, mare şi arătos, inculpat — de parc-ar fi fost complice şi nu instrument — dar şi acuza-

tor, un inel de platină cu nişte briliante magnifice, ca acelea din coroana unui maharajah.

Girantul casei rosti cu o voce foarte suavă :

— Este un inel de şaptezeci de mii de franci... noi — şi accentuă în mod expresiv asupra adjectivului. Domnul şi doamnele vor avea bunătatea să aştepte puţin în sala de alături, pînă cînd poliţia va lămuri acest echivoc.

— Poliţia ! exclamară, într-un glas, inginerul, mătuşa şi doamna găzduită la „Scribe".

Teresa Maria nu spuse nimic, iar expresia sa recăpătă opacitatea pe care numai logodna, Madridul şi Parisul i-o risipiseră.

Jignită la culme, eu rămîneam uitată pe tejghea.

— Dar de ce poliţia ? încercă să se lămurească inginerul, acum fără aerul fanfaron, şi căzut, de foarte de sus, în realitatea aceea umilitoare.

— Domnul va înţelege, îi explică responsabilul cu respect, că aici avem multe milioane de franci ; dacă am lăsa să plece nestingheriţi pe oricine care, din greşeală, lasă să-i cadă bijuteriile în poşetă, cîte pesoane îndoielnice ne-ar frecventa casa, profitînd de acest joc nepedepsit ! Trebuie să mărturisiţi că ar fi o curată momeală...

— Dar nepoata mea n-a făcut-o intenţionat..., observă înspăimîntată mătuşa, într-o franceză care-o răscumpăra pe aceea a inginerului.

— Lucrul acesta îl va lămuri poliţia. Credeţi-mă, sînt foarte mîhnit de această încurcătură.

La scenă asistau şi alţi clienţi. Îşi spuneau în şoaptă cuvinte pe care nu le înţelegeam. Eu am rămas acolo, întinsă pe tejghea, cu celelalte obiecte şi cu inelul — de o bogăţie impudică. În jurul nostru, izolînd corpul delict şi pe tovarăşii săi de

ruşine, patru rigle îmbrăcate în catifea desenau, sub privirea vigilentă a paznicului, o carceră pătrată şi cochetă. Carcera de la *Sûreté* a fost mai puţin cochetă, carcera în care am aşteptat sfîrşitul cercetărilor şi posibila judecată sau condamnare. Pentru că o bancnotă ştie numai ce aude, nu întreabă nimic, nimeni nu se sinchiseşte de ea, decît doar de valoarea care-i stă scrisă pe faţă. Şi am rămas, intrigată şi neliniştită, într-o totală ignoranţă a concluziilor la care a ajuns poliţia franceză. Nici eu însămi, care trăisem atîtea săptămîni în intimitatea Teresei Maria, nu ştiu încă ce a împins-o la această faptă ! Să fi fost o criză de nebunie — lucidă sau crudă ? Să fi fost furia mamei sale care se deşteptase în ea ? Să fi fost dorinţa bolnăvicioasă de a pune la încercare — împotriva ameninţării unor tare teribile — dragostea vulgară a logodnicului ?

N-a fost decît un simplu caz de cleptomanie — mi-au spus colegele mele cu experienţă în materie de furturi şi de spargeri.

Pe Teresa Maria n-am mai văzut-o. După cîteva săptămîni, un funcţionar de la consulatul portughez a venit să mă ia de la *Sûreté*, împreună cu celelalte obiecte confiscate.

XI

ASTFEL CĂ M-AM ÎNTORS la Lisabona. Într-o valiză a consulatului. Jignită şi îngrijorată. Jignită de tratamentul poliţienesc la care fusesem supusă. În felul acesta atît de jalnic se sfîrşise a doua mea aventură pariziană. Prima se terminase

în plasa Gestapo-ului şi în lagărele de concentrare ; de data aceasta, în ochiurile reţelei întinse de *Sûreté*.

Dar şi neliniştea mă însoţea în tristul meu drum de întoarcere, în hurducările de pe căile ferate spaniole. O fi fost Teresa Maria dată în judecată ? O fi fost condamnată ? O fi putut tatăl ei să-i vină în ajutor şi s-o scape de ruşine ? Dar ce mă interesau toate acestea şi ce folos aveam luînd asupră-mi necazurile şi prăbuşirile posesorilor mei ocazionali ? Nu trebuia să mă fi învăţat minte, după atîţia ani de viaţă şi de umblet prin lume ?

În noaptea aceea din Spania, ce se tîra atît de încet, cu opriri îndelungi prin gări adormite, intrate parcă în letargie, am căutat să evoc numărul de mîini prin care trecusem în cei optsprezece ani bătuţi pe muchie de viaţă şi de zbucium. Dacă moţăisem săptămîni sau luni în sertare uitate, trecusem în schimb rînd pe rînd prin zeci de mîini în scurtul răstimp al unei singure seri sau al unei singure dimineţi. Şi dacă păstrasem amintirea unor cazuri anumite pe care le-am relatat şi memoria unor chipuri pe care le-am evocat, ele sînt, cazuri şi chipuri, o infimă părticică dintr-o experienţă a cărei povestire nu s-ar mai sfîrşi. Şi nici timpul cît mai am de trăit nu-mi îngăduie explicaţii amănunţite. Vreau să-l folosesc pentru a povesti şi cazul cel mai semnificativ dintre toate, acela care a dat răspuns întrebării ce mă urmărise toată viaţa şi care-mi îngăduie astăzi să-mi înfrunt sfîrşitul inevitabil cu tărie sufletească şi resemnată seninătate.

Nu e cazul chirurgului care, dintr-o tragică greşeală, şi-a ucis pacientul care i se încredinţase şi, pe deplin conştient de eroare, s-a grăbit să încaseze

onorariul apreciabil, care să-i liniştească conştiinţa uşor de împăcat. Nici acela al bancherului care m-a dat amantei lui, într-un pachet de douăzeci de hîrtii de valoarea mea, fără să rostească un cuvînt care i-ar fi trădat agitaţia sau deznădejdea şi a păstrat asupra lui doar atît cît îi trebuia pentru taxiul care l-a dus la birou, unde totul s-a soldat cu un glonte în cap. Nici acela al avocatului, un far al jurisprudenţei, unul din cele mai strălucite spirite pe care le-am întîlnit vreodată, şi care, într-o zi, din cauza sclerozei sau ruperii venelor creierului, s-a trezit rupt de el însuşi şi de trecutul lui bogat şi a rămas, agăţat de mine şi de alte cîteva lucruri, ca un copil pe care alţii îl dezmiardă sau îl bat, dar torturat — numai pentru asta mai avea luciditate — de conştiinţa propriului său naufragiu. Torturat de-ţi era mai mare mila de el.

Nu, nu e nici unul din aceste cazuri, care ar oferi unor scriitori vestiţi teme surprinzătoare de roman, dar care nu mai prezintă interes nici măcar pentru o bancnotă, obosită de o experienţă mai bogată decît aceea a tuturor scriitorilor.

Cazul, atît de simplu în fond, este acela al bătrînului profesor, de care am mai vorbit cel puţin o dată. Era să spun povestea lui, crîmpei din propria mea istorie, cînd, respectînd cronologia, am amînat povestirea pentru mai tîrziu. A venit timpul s-o aştern pe aceste pagini, care cred că ar trebui folosite la contabilitatea bancară — singura compatibilă cu natura mea financiară — şi pe care le-am destinat, pe nedrept, contabilităţii sufletelor şi vieţilor, contabilitate mai subtilă decît aceea a numerelor.

La drept vorbind, nici nu e vorba de cazul bătrînului profesor. Nici măcar nu ştiu dacă în viaţa lui va fi existat vreo întîmplare demnă de a fi povestită. Era un om şters şi liniştit. Elevii îşi băteau joc de el şi-l ascultau fără prea mare răbdare. Şi, totuşi, el avea un dar sigur de a-şi expune lecţiile şi ori de cîte ori l-am ascultat(îi fusesem dată cu modestul salariu pe luna octombrie a anului trecut) — în puţinele dăţi cînd l-am ascultat, totdeauna a fost spre profitul şi spre marea mea desfătare. Elevii însă nu citeau decît suplimentele ziarelor ce cuprindeau cuvinte încrucişate şi lăsaseră pe seama ecranului de televiziune şi a crainicilor de la radio tot efortul care se cerea altădată creierelor. Vocea bătrînului profesor părea că vine de dincolo de mormînt şi poate că numai eu, în marea sală deprimantă, l-am ascultat.

El vorbea despre cronicari, de la Fernão Lopes, al cărui nume nu-l mai auzisem niciodată rostit pînă atunci, şi despre marii regi, ale căror fapte le slăviseră cronicarii. În vorbirea lui blîndă, istoria devenea materie vie, iar faptele mari sau ticăloşiile unor regi, ale unor nobili sau ale unor plebei se ridicau într-o lumină senină, propice unei judecăţi care nu era nici denigrare nici exaltare. Am învăţat multe lucruri cu el în acele lecţii succinte, în răstimpul scurt dintre ziua de 23, cînd a primit modestul său salariu, şi 6 ale lunii următoare, zi în care m-a folosit pentru a plăti proprietarului chiria casei.

A vorbit despre Fernão Lopes şi despre Gomes Eanes de Azurara şi despre Rui de Pina. Şi despre Garcia de Resende, despre Frei João Álvares şi despre Duarte Galvão. Valoarea cronicarilor, vigoa-

rea stilului lor şi fidelitatea relatărilor erau cîntărite de omul acela şters şi împovărat de ani care, dinaintea unor elevi neatenţi, făcea, vorbind aproape numai din conştiinciozitate, o adevărată revizuire a istoriei şi a valorilor sale. Într-o zi, adăpostită în portofelul vechi, lîngă pieptul său slab şi obosit, m-am înfiorat toată de emoţie şi de tulburare. Pronunţase, cu o extremă naturaleţe, cuvintele următoare :

— În lecţia viitoare vom vorbi despre Damião de Goes. Puteţi pleca.

Elevii o luară la fugă, îmbulzindu-se. Iar eu am rămas acolo, aproape lipită de vesta de flanelă, tulburată cum nu mă simţisem poate niciodată, nici în faţa morţii la care fusesem de faţă, nici în faţa vieţii la care fusesem martoră tăcută şi timidă, dar niciodată indiferentă. Pentru prima dată, în decursul unei existenţe care era deja lungă, auzisem pronunţat numele pe care-l aveam întipărit de la naştere pe propria mea substanţă ; pentru o singură dată fusese evocată în prezenţa mea figura — parte integrantă a fiinţei mele — a cărei privire scrutătoare mă ajutase să observ şi să înţeleg lumea, a cărei înfăţişare, înţeleaptă şi senină, contribuise atît de mult la transformarea mea, dintr-o bucată neînsufleţită de hîrtie într-o făptură cu sensibilitate care, anonimă dar atentă la toate, luase parte la dureri şi la bucurii, la visuri şi la decepţii.

Zilele — ceva mai mult decît un sfîrşit de săptămînă — ce s-au scurs între anunţarea temei de studiu şi lecţia în care a fost abordată, au fost zile de înfrigurată aşteptare. Toată teama mea, în acele ore puţine, se concentra în gîndul că profesorul s-ar putea despărţi de mine înainte de a ţine

lecţia promisă ; să nu mă dea băcanului, dentistului, încasatorului de la gaze.

Dar nu. Cînd ziua era aproape pe sfîrşite, soarta mi-a rezervat surprinzătoarea revelaţie. Şi, graţie ei, toată viaţa mea trecută s-a transformat. Nu-mi fusese dat să-mi împart soarta cu o figură obscură, tovarăş forţat la bine şi la rău. Ba cu totul dimpotrivă, îmi împărţisem viaţa cu o fiinţă excepţională, şi respectul pe care i-l purtasem totdeauna lui Damião de Goes, dintr-o pură intuiţie inspirată, se dovedea, în cele din urmă, o atitudine de dreaptă judecată divinatorie.

Căci tovarăşul meu fusese un umanist de seamă, un războinic, un diplomat, un administrator prudent, un bun muzician, un scriitor mare, într-un cuvînt un înţelept şi un om drept. După cîte spunea bătrînul profesor, Damião de Goes fusese înaltul exponent al Renaşterii, posesorul unui spirit atît de vast încît micul cămin lusitan ar fi fost prea neîncăpător ca să-l poată găzdui. Umblase prin toată Europa, ca trimis al regelui, ca drumeţ neobosit şi ca studios fără saţ. Făcuse negoţ în Flandra, se războise, stătuse prin închisori şi se plătiseră pentru el răscumpărări. Germania, pe care eu o străbătusem într-un vagon de vite, lipită de pieptul lui madame Koehler, Polonia, Danemarca, Italia, fuseseră teatrul vieţii sale agitate. „A văzut şi s-a întreţinut cu toţi regii, principii, nobilii şi popoarele din toată creştinătatea." A avut dispute cu cele mai mari spirite ale epocii şi de aceea a fost privit cu suspiciune în propria lui ţară. Cînd, întors în patrie, urma să-şi asume, la rugămintea regelui, sarcina educaţiei principelui, un oarecare Simão Rodrigues, cleric, îl denunţă Inchiziţiei, aşa că nu-şi putu îndeplini însărcinarea, pentru că din acel

denunţ rămînea cel puţin pata. Anii trec, mai numeroşi decît aceia ai vieţii mele. Şi Damião de Goes, încărunţit, scrie, din însărcinarea regelui, viaţa monarhilor şi a principilor. Dar la capătul trudei sale cînd, bărbat atît de ilustru, orice respect care i s-ar fi arătat ar fi fost încă un omagiu neînsemnat, acelaşi neobosit delator îl indică aceluiaşi abominabil tribunal. Şi bătrînul este supus, în carceră, tuturor încercărilor.

Vocea bătrînului profesor se înălţă, în faţa elevilor neatenţi, pentru a repeta apelul şi spovedania umilă a învăţatului, în faţa iluştrilor şi măreţilor domni inchizitori. De fapt, cu patruzeci de ani mai înainte — o, ce crimă îngrozitoare ! — „mergînd de la curtea regelui Danemarcei la aceea a regelui Poloniei trecuse pe la Universitatea din Wittemberg, unde se aflau pe atunci Martin Luther şi Filip Melanchton, oameni condamnaţi ca eretici, şi vorbise cu ei, şi mîncase şi băuse".

Neîmblînzită era morala Contrareformei ; şi feroce justiţia — explica profesorul. Damião de Goes, victima urii clericului Simão Rodrigues şi a lăcomiei ginerelui, fu condamnat de Sfîntul Oficiu, la adînci bătrîneţe, pentru păcatele tinereţii, răscumpărate prin pocăinţă, la închisoarea pe viaţă şi la confiscarea tuturor bunurilor sale.

Nimic din ceea ce văzusem — şi avusesem parte de o experienţă atît de bogată — nu se compara, în cugetarea tăcută în care mă cufundam pe măsură ce-l ascultam pe bătrînul profesor, cu istoria patetică a tovarăşului de noroc şi de nenorocire care fusese, în vremuri îndepărtate, victima de predilecţie a intoleranţei şi a răutăţii oamenilor.

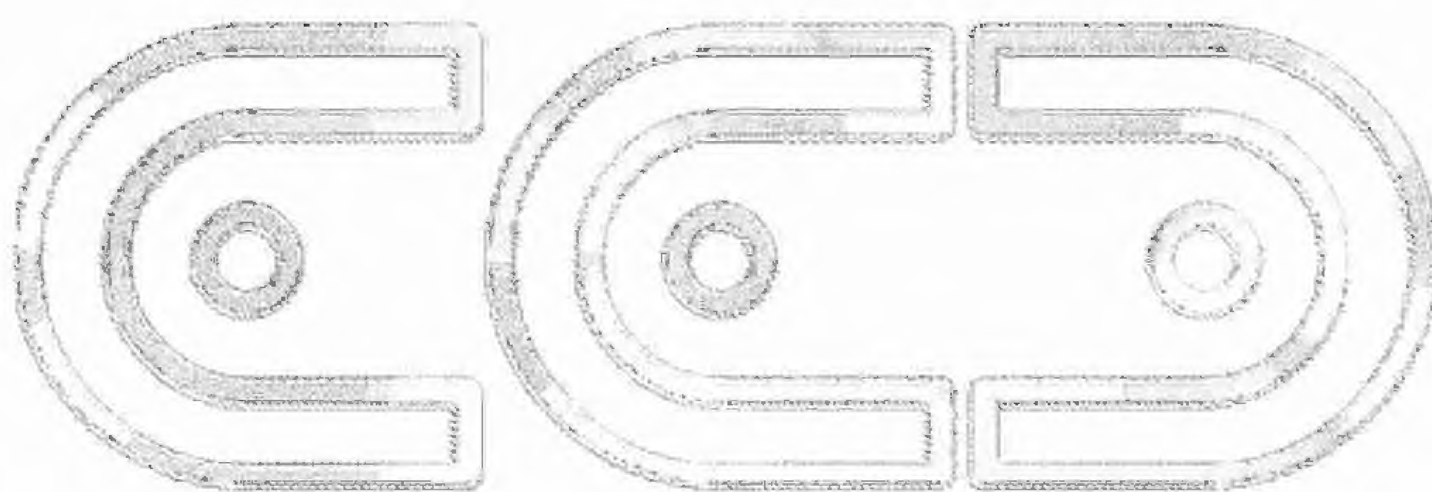
Învăţaseră aceştia să fie mai buni şi mai toleranţi ? — asta mă întrebam în mine însămi căutînd, în exemplele la care fusesem martoră, un răspuns favorabil la întrebare. Dar de la Ravensbruck încoace îi auzeam pe oameni vorbind numai de războaie, de moarte şi de distrugeri. Şi ştiam că lumea era despărţită de o prăpastie mai mare şi mai adîncă decît aceea care se deschisese în inima Europei pe vremea cînd Damião de Goes socotise — o, ce proiect zadarnic — că poate fi prieten, în acelaşi timp, cu Martin Luther şi cu Ignaţiu de Loyola. Oamenii erau aceiaşi, mizeria lor era aceeaşi, mai mare orbirea lor. Identică ura. Şi Damião de Goes — am aflat-o tot din gura bătrînului profesor — murise carbonizat pe vatra unui han cînd, sleit de închisoare, de bătrîneţe şi de suferinţă se îndrepta spre mînăstirea Alcobaça, eliberat poate condiţionat din condamnarea perpetuă.

Aceasta — cunoaşterea felului în care a murit Damião de Goes — a fost pregătirea cea mai desăvîrşită pe care aş fi putut-o primi pentru apropiatul meu sfîrşit. Dacă omul drept, bărbatul bun prin excelenţă, învăţatul, artistul, după ce suferise nedreptatea oamenilor şi pedeapsa, după decenii, pentru nişte delicte închipuite, se mistuise în foc, ce alt destin ar putea avea efigia sa, imprimată pe hîrtie, legată de mine din ceasul naşterii mele şi pînă în ceasul meu din urmă ?

Această lecţie, învăţată într-o sală de liceu de provincie, ascultată de la un bătrîn profesor înţelegător şi bun, mi-a adus resemnarea ca să înfrunt sfîrşitul inevitabil al existenţei pe care oamenii mi-o dăduseră şi pe care ei mi-o vor răpi. Ştiu că destinul bancnotelor e să fie distruse prin foc şi prin

foc restituite inexistenţei totale. Chiar din primele, şi deja îndepărtatele mele zile, am putut contempla din balconul Băncii engleze — pentru ca nici o iluzie să nu-mi mai rămînă — coloana subţire de fum ce se înălţa din rugul în care surorile mele mai în vîrstă se stingeau. Am trăit, de-a lungul celor optsprezece ani, o ciudată şi mare aventură, m-am bucurat de-a lungul ei de tovărăşia nu a unui despot sau a unui om de stat, azi glorificat, mîine dispreţuit, ci de aceea a unui artist, a unui învăţat, a unui om lucid şi tolerant. Dacă focul i-a distrus viaţa, de ce să nu-i mistuie şi imaginea ? Dar amintirea sa va rămîne, proclamînd dreptul inteligenţei, al convieţuirii rodnice, a dărniciei dătătoare de viaţă într-o lume în care oamenii îşi impun crezurile lor cu o violenţă primitivă şi feroce. Ce-au învăţat ei, întrucît s-au îndreptat ei de la Damião de Goes încoace ? Şi tot acesta — iubitul meu tovarăş de aventură — mă sfătuieşte să nu formulez întrebări impertinente şi să mă las mistuită, în linişte, de focul molcom cu care banca emitentă combate, sigură şi prudentă, riscurile inflaţiei monetare.

Scanare și prelucrare digitală

de

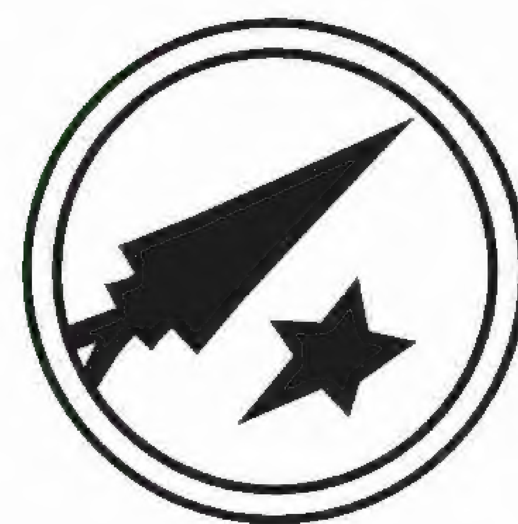

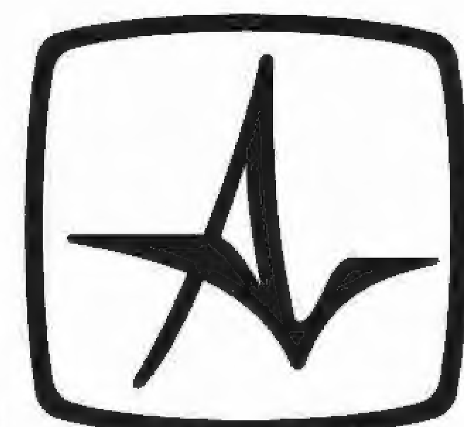
Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

